

10
2015 (238)

Щомісячний науково-практичний
юридичний журнал
видається з 1 січня 1996 р.

ПІДПРИЄМНИЦТВО, ГОСПОДАРСТВО і ПРАВО

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА
ІМ. АКАДЕМІКА Ф. Г. БУРЧАКА НАПРН УКРАЇНИ

Шеф-редактор
МАКАРОВА
Алла Іванівна

Редакційна
колегія:

ХАВРОНИК
Микола
Іванович
головний
науковий
редактор

МЕЛЬНИК
Микола
Іванович
заст. головного
наукового
редактора

БЕЛЯНЕВИЧ О.
БОБРИК В.
ВАВЖЕНЧУК С.
ГАЛЯНТИЧ М.
ДЕМЧЕНКО С.
ЗУБ І.
КРУПЧАН О.
КУБКО Е.
КУЗНЕЦОВА Н.
ЛУК'ЯНЕЦЬ Д.
ЛУЦЬ В.
МАЙДАНІК Р.
МАМУТОВ В.
НАВРОЦЬКИЙ В.
СТЕЦЕНКО С.
ШАКУН В.
ШЕВЧЕНКО Я.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Владислав Теремецький

Загальна характеристика охорони бази персональних даних
за законодавством України 3

Юлія Труфанова

Проблемні аспекти припинення договору найму (оренди)
у зв'язку з ліквідацією юридичної особи 6

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

Артур Гордієнко

Проблемні питання господарсько-правового забезпечення
інноваційного інвестування 10

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

Анфіса Нашинець-Наумова

Адміністративно-правові методи забезпечення
інформаційної безпеки корпорацій 16

Ілля Співаков

Виборчі (електоральні) відносини як об'єкт
адміністративно-правового регулювання 20

Тетяна Гарбуз

Історичні аспекти створення та розвитку системи
державної охорони об'єктів промислової власності
в Україні 24

Анатолій Майданевич

Поняття й основні ознаки
адміністративно-правової охорони прав
інтелектуальної власності 28

АГРАРНЕ ПРАВО. ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

Артем Брінцов

Принципи кодифікації аграрного законодавства
України 32

На першій сторінці
обкладинки –
пам'ятник
Магдебурзькому
праву в м. Києві

Віталій Печуляк

Лісові землі як об'єкт державної власності
та державного регулювання 38

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Лариса Наливайко, Ольга Чепік-Трегубенко

Децентралізація влади в Україні в умовах
розбудови демократичного
громадянського суспільства 44

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Тетяна Пономарьова

Звільнення неповнолітнього від покарання
з передачею під нагляд 48

КРИМІНОЛОГІЯ

Дмитро Бочарніков, Віталій Радзієвський

Субкультурологія: правовий
і культурологічний аспекти 53

Співзасновники:

Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
ім. академіка Ф. Г. Бурчака

Національної Академії правових наук України,

ТОВ «Гарантія»

Видавець: ТОВ «Гарантія»

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 15779-4251ПР від 02.11.2009 р.

**Журнал рекомендовано до друку вченою радою Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України
(протокол № 9 від 28.10.2015 р.)**

УДК 34 : 65.012.8 (477)

Владислав Теремецький,*д-р юрид. наук,
професор кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОХОРОНИ БАЗИ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Стаття присвячена актуальним проблемам визначення правової охорони бази даних у рамках європейського та вітчизняного законодавства.

Ключові слова: база даних, база персональних даних, персональні дані, об'єкт.

У сучасному суспільстві бази персональних даних (далі – БПД) широко використовуються як в управлінській діяльності, цивільних, трудових правовідносинах, так і для активного спілкування: база даних (далі – БД) клієнтів, персоналу, платників прибуткового податку, мережеві, глобальні ресурси, що містять відомості про персональні дані («Однокласники», «Мой мир», «ВКонтакте»). Становлення цього об'єкта правовідносин зумовлено становленням інформаційного суспільства, що характеризується бурхливим розвитком космонавтики, ядерної енергетики та робототехніки, сучасним технологічним забезпеченням, заснованим на комп'ютеризованих засобах праці й інформаційних технологіях, і вимагає якісно нового середовища – сукупності електронних обчислювальних машин (далі – ЕОМ), систем комп'ютерних комунікацій, БД, а також програмних комплексів і лінгвістичної однозначності [1, с. 82–83]. Новітні технології формують також технічні засоби захисту персональних даних особи. Особливу роль у цьому відіграють БПД, які виконують функції по збереженню інформації про особу.

В юридичній науці проблеми правової охорони БД розглядалися у працях Г. Андрощука, Е. Гаврилова, В. Дозорцева, В. Дроб'язко, О. Залесова, В. Корнєєва, С. Литвина, І. Малиновської, О. Сергєєва, А. Сичова, С. Сударикова, В. Черячукіна, Р. Шишки, Н. Яркіної й інших учених. Згадані й інші вчені зробили значний внесок у розвиток науки цивільного права, однак окремого дослідження, присвяченого охороні БПД, не проводилося. Невивченим залишається також питання визначення БПД як об'єкта цивільного права. В результаті місце БПД у системі об'єктів інтелектуальної власності, як і правовий статус суб'єктів

прав на зазначений об'єкт, не встановлено. Це свідчить про необхідність наукового вивчення правової охорони БПД.

Метою цієї статті є визначення базових характеристик правової охорони БПД як різновиду бази даних за законодавством України.

Термін «база персональних даних» у вітчизняне законодавство введений у 2010 р. Законом України «Про захист персональних даних». Цей Закон приймався з метою врегулювання правовідносин та імплементації в українське законодавство основних принципів Директиви Європейського Парламенту та Ради «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних» від 24.10.1995 р. № 95/46/ЄС. Україна ратифікувала базові європейські стандарти у сфері захисту персональних даних, зокрема Конвенцію Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних від 28.01.1981 р. [2] та Додатковим протоколом до неї щодо органів нагляду та транскордонних потоків даних [3]. Отже, як на європейському, так і вітчизняному рівні встановлена правова регламентація обробки персональних даних (далі – ПД) у систематизований об'єкт зберігання.

Термін «база персональних даних» в законодавстві України став додатковою гарантією охорони ПД, оскільки невизначеність цього об'єкта та правового статусу власника БПД надавала можливість передавати її контрагентам без згоди особи, якій належать персональні дані, зокрема від банку до банку на підставі угоди про передачу бази клієнтів або колекторам. Але на теоретичному рівні вве-

дення у вітчизняне законодавство правової категорії «база персональних даних» стало підставою для відкриття дискусії в юридичній науці про місце цього об'єкта в системі об'єктів цивільних прав. Слід зазначити, що БПД розглядають як різновид бази даних.

Для визначення бази персональних даних як об'єкта інтелектуальної власності звернімося до аналізу більш широкої категорії «база даних» із метою виведення з неї поняття БПД у рамках інституту інтелектуальної власності. У положеннях ст. 2 Директиви Європейського парламенту та Ради Європи «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних» йдеться про матеріальний носій персональних даних – картотеку персональних даних. Картотека – це будь-який структурований масив персональних даних, доступний за певними критеріями, незалежно від того, чи є такий масив централізованим, децентралізованим або розділеним за функціональним або географічним принципом. Отже, картотека, як і база даних, – це структурований масив даних, який може бути розташований і впорядкований залежно від обсягу даних.

Основним європейським актом, що закріплює термін БД, є Директива Європейського Парламенту та Ради Європи «Про правовий захист баз даних» від 11.03.1996 р. № 96/9/ЄС. Ця Директива стала частиною програми створення внутрішнього європейського ринку з метою подолання невизначеності щодо охорони баз даних у деяких державах-членах і зняття розбіжностей у ступені охорони баз даних. Вона надала авторсько-правову охорону БД, які є результатом інтелектуальної творчості, а також спеціальну охорону баз даних, в яких відсутні елементи творчості, але в які вкладені значні фінансові чи інші інвестиції. Стаття 1 (2) Директиви 96/9/ЄС визначила базу даних як збори незалежних творів, даних або інших матеріалів, що систематично або методично впорядковані та доступні індивідуально за допомогою електронних й інших засобів. Це зібрання даних може містити персональні дані про особу у формі картотек або в електронному вигляді.

У законодавстві Республіки Польща правова охорона баз даних встановлена в окремому Законі «Про захист баз даних» [4]. Згідно із ст. 2 цього Закону бази даних – це збірка даних або інші матеріали й елементи, розташовані систематично або методично, індивідуально доступні за допомогою інших засобів, включаючи електронні, для яких потрібні значні якісні та (або) кількісні інвестиції, зокрема для виробництва, перегляду й оновлення їх змісту. Польський законодавець у термінологічному визначенні БД при-

пускає, що база даних може бути створена у результаті як творчої праці, так і вкладення в неї якісних і (або) кількісних інвестицій, для неї властиві перегляд і оновлення змісту. Матеріали БД повинні бути доступні індивідуально та за допомогою електронних засобів. Ці ознаки БД цілком можна застосовувати до бази персональних даних, визначення якої закріплено в українському законодавстві. Заслугує на увагу те, що в Законі Польщі «Про захист персональних даних» відсутнє визначення БПД. У цьому Законі закріплено термін «система зберігання даних» (ст. 7) – як будь-яка структурована сукупність персональних даних, доступна відповідно до певних критеріїв (централізована, децентралізована або розподілена на функціональні компоненти). Отже, у Польщі не визначено поняття «база персональних даних».

У Литовській Республіці на відміну від Польщі інша правова позиція з приводу правового механізму охорони баз даних. У цій країні правова регламентація зазначеного об'єкта передбачена в авторському законодавстві. Згідно із п. 7 ст. 2 Закону Литовської Республіки «Про авторські права і суміжні права» [5] БД розуміють як збірник даних або інших матеріалів, систематизованих або методично оформлених, які можна використовувати в індивідуальному порядку за допомогою електронного або іншого засобу, за винятком комп'ютерних програм, що застосовуються для створення цих баз даних і управління ними. З наведеного визначення випливає, що в Литовській Республіці база даних розглядається за критеріями систематизації й об'єктивної форми, тобто БД можна класифікувати на електронні чи інші. Окремого визначення «база персональних даних» в Литовській Республіці не встановлено. У цій країні діє Закон «Про правовий захист особистих даних», у ст. 1 якого закріплено, що він регламентує відносини, які виникають при веденні особистих даних автоматичним способом, а також при неавтоматичному способі систематизування реєстрів із особистими даними: списків, картотек, справ, зводів тощо. Аналіз цієї правової норми свідчить, що в Литовській Республіці не встановлено єдиного об'єкта зберігання персональних даних, а лише передбачені способи введення персональних даних. Вважаємо, що така позиція не відображає існуючий стан правовідносин, пов'язаних із обробкою та зберіганням персональних даних, оскільки вони виникають щодо окремого об'єкта – носія інформації про персональні дані. Відсутність закріплення зазначеного об'єкта в законодавстві створює проблеми з правовою регламентацією правовідносин, які виникають щодо матеріального носія персональних даних.

Вітчизняний законодавець обрав власний шлях встановлення правової категорії «база персональних даних». Згідно із ст. 1 Закону України «Про захист персональних даних» БПД – це іменована сукупність упорядкованих персональних даних в електронній формі та/або у формі картотек персональних даних. З цього визначення випливає, що БПД – це система організації даних про осіб, які внесені до бази даних. База персональних даних оновлюється шляхом включення в неї нових даних. Вона є лише механізмом фіксації юридичних фактів, оскільки формується механічним шляхом, формуючи персональні дані у міру їх обробки або в алфавітному порядку. Отже, для БПД властива новизна інформації, яка в ній міститься. Заслугує на увагу те, що при обробці персональних даних у структурі БД не потрібно ніяких творчих пошуків, інтелектуальних розумових зусиль. Найчастіше для цього застосовуються вже створені комп'ютерні програми, що полегшують фіксування такого матеріалу та забезпечують його збереження, а також швидкий пошук усередині бази. Ці програми є окремим самостійним об'єктом правової охорони, юридично не пов'язаним із процесом створення БД, тобто в юридичній конструкції правової охорони БПД виявляється взаємозв'язок двох незалежних об'єктів інтелектуальної власності. Отже, БПД є новою систематизацією персональних даних, яка існує в об'єктивній формі та може розглядатися як складний об'єкт інтелектуальної власності, зокрема як неоригінальна база даних, оскільки це збірка фактичних даних для практичного застосування, що не має ознак самостійного, творчого характеру і не може бути пов'язана з творчою роботою окремої людини. Слід зазначити, що для неоригінальної бази даних характерні такі властивості:

- це збірка-довідник (каталог), тобто видання практичного призначення з коротким викладом відомостей у систематичній формі, розраховане на вибіркоче читання та легкість у використанні;

- цей об'єкт не має ознак творчої праці, адже процес створення каталогів в основному автоматизований і здійснюється за допомогою комп'ютера;

- у створенні неоригінальних баз даних бере участь колектив людей, який здійснює управління автоматизованою системою, що

має на меті створити певну БД. Тому в цьому процесі відсутні ознаки самостійної праці окремої людини;

- цей об'єкт може постійно оновлюватися, тобто зміст, методи розташування інформації у БД можуть постійно змінюватися за допомогою автоматизованої програми;

- не можна визначити автора БД, оскільки суб'єктом створення неоригінальної бази даних може бути як людина, так і комп'ютер.

Для захисту змісту нетворчих баз, що має цінність з точки зору витрачених ресурсів, європейська практика запропонувала такий механізм охорони, як режим «*sui generis*».

Викладене дозволяє зробити **висновок**, що БПД є різновидом бази даних і відноситься до неоригінальних баз даних. У зв'язку з цим БПД можна розглядати в широкому (будь-яка база даних, що містить персональні дані) та вузькому (збірка персональних даних з метою формування локальної бази персональних даних) розумінні.

Перспективним у подальшому є наукове розроблення питань, пов'язаних із аналізом процедури й етапів створення БПД, адже при створенні нескладних БД деякі з етапів можуть бути відсутніми і, навпаки, якщо створюється складна, розгалужена БД, можлива поява проміжних дій (етапів).

Список використаних джерел

1. Зацеркляний М. М., Мельников О. Ф., Струков В. М. Основи комп'ютерних технологій для економістів. – К., 2006. – 672 с.
2. Конвенція Ради Європи «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних» від 28.01.1981 р. (ратифікована 06.07.2010 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_326.
3. Додатковий протокол до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних щодо органів нагляду та транскордонних потоків даних від 08.11.2001 р. (ратифікований 06.07.2010 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_363.
4. Закон Республіки Польща «Про захист баз даних» від 27.07.2001 р. № 128 // Законодавчий вісник. – 2001. – № 128, пункт +1402.
5. Закон Литовської Республіки «Про авторські права і суміжні права» від 01.01.2004 р. // Право и СМИ Центральной Азии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.medialawca.org/document/-6733>.

Стаття надійшла до редакції 29.10.2015 р.

The article is devoted to the urgent issues of definition of legal protection of the database. This issue is considered within the European and Ukrainian legislation.

Статья посвящена актуальным проблемам определения правовой охраны базы данных в рамках европейского и отечественного законодательства.

УДК 347.453.1

Юлія Труфанова,*викладач кафедри правового регулювання економіки і правознавства
юридичного факультету
Тернопільського національного економічного університету*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРИПИНЕННЯ ДОГОВОРУ НАЙМУ (ОРЕНДИ) У ЗВ'ЯЗКУ З ЛІКВІДАЦІЄЮ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ

У статті досліджуються особливості припинення договору найму (оренди) у зв'язку з ліквідацією юридичної особи – сторони договору; особлива увага приділяється встановленню моменту припинення договору найму (оренди) з наведеної підстави.

Ключові слова: припинення договору найму (оренди), ліквідація, ліквідаційна процедура, банкрутство.

Правове регулювання припинення договору найму (оренди) у зв'язку з ліквідацією юридичної особи, яка була наймачем чи наймодавцем, викликає багато зауважень. Законодавчо прямо не визначено моменту припинення договору найму (оренди) у зв'язку з ліквідацією сторони договору, не визначена й доля майна, переданого в найм і відчуженого під час ліквідаційної процедури. Такі прогалини зумовлюють неоднозначне трактування з боку як теоретиків, так і практиків. Судова практика з цих питань є доволі суперечливою. Наведене у сукупності з поширеністю інституту найму (оренди) зумовлює актуальність нашого дослідження.

Припинення договорів у зв'язку з ліквідацією юридичних осіб досліджувалося такими вченими, як О. Скоропис, Ю. Юркевич, О. Міхно, Ю. Серебрякова та іншими. Проте їх дослідження носили універсальний характер або досліджували припинення договору найму (оренди) у зв'язку з ліквідацією сторони договору. Зазначене питання є доволі складним і потребує докладного вивчення з урахуванням судової практики останніх років.

Метою цієї статті є дослідження проблемних питань правового регулювання припинення договору найму у зв'язку з ліквідацією однією із сторін договору у добровільному або судовому порядку, пов'язаному із банкрутством, а також аналіз судової практики з даних питань.

На відміну від ч. 1 частина 2 ст. 781 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України сформульована імперативним чином – у випадку ліквідації юридичної особи, яка була наймачем або наймодавцем, договір найму (оренди)

припиняється. При цьому, на відміну від ч. 1 ст. 781 ЦК України, дана норма не передбачає можливості встановлення винятків у договорі чи законі. Підставою для припинення договору найму (оренди) є лише ліквідація сторони договору; у випадку реорганізації наймача чи наймодавця чинність договору найму (оренди) зберігається.

Слід зазначити, що Господарський кодекс (далі – ГК) України та Закон України «Про оренду землі» від 06.10.1998 р. № 161-XIV як підставу припинення договору оренди передбачають ліквідацію лише орендаря. Ліквідація орендодавця у цих нормативно-правових актах не згадується як підстава для припинення договору. Проте за своїм характером ЦК України є актом універсальної дії, застосовується до регулювання будь-яких відносин, що перебувають у сфері дії приватного права та не регламентуються спеціальним законодавством [1, с. 20]. Тому ліквідація наймодавця є універсальною підставою для припинення договору для всіх видів найму (оренди), якщо спеціальним законодавчим актом прямо не зазначено протилежне.

Важливе практичне значення має момент припинення договору найму у зв'язку з ліквідацією сторони договору. На відміну від смерті фізичної особи, процес ліквідації юридичної особи не може відбутися миттєво. О. Скоропис на основі аналізу чинного законодавства виділяє сім етапів ліквідаційної процедури [2, с. 9]:

- прийняття рішення про ліквідацію та призначення ліквідатора (ліквідаційної комісії) або покладення цих функцій на орган управління; внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення щодо припинення юридичної особи;

- публікація інформації про ліквідацію юридичної особи;
- виявлення кредиторів і боржників юридичної особи, перелік яких встановлюється у проміжному балансі, що затверджує орган (учасник), який прийняв рішення про ліквідацію юридичної особи;
- задоволення вимог кредиторів;
- затвердження ліквідаційного балансу;
- державна реєстрація ліквідації юридичної особи.

Моментом припинення договору найму на підставі ч. 2 ст. 781 ЦК України, враховуючи норму ч. 2 ст. 104 ЦК України є момент внесення запису про припинення юридичної особи до Єдиного державного реєстру юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців (далі – ЄДР). Саме з цією подією пов'язане остаточне припинення юридичної особи. Проте не всі юристи-практики погоджуються з таким висновком, про що свідчить судова практика. Юридична особа може ліквідуватися як за рішенням учасників, так і на підставі судового рішення, у тому числі прийнятого у провадженні по банкрутству. У судовій практиці трапляються прецеденти, коли суд пов'язує момент припинення договору найму (оренди) з прийняттям судом рішення про відкриття ліквідаційної процедури у провадженнях про банкрутство [3; 4; 5].

Слід зазначити, що у судовій практиці наявна і протилежна позиція, що збігається із уже висловленою – на підставі ч. 2 ст. 781 ЦК України договір припиняється з моменту внесення запису про припинення юридичної особи до ЄДР [6; 7]. Така позиція, на нашу думку, є більш виваженою, оскільки ґрунтується на положеннях ч. 2 ст. 104 ЦК України. Аргументи проти антитетичної концепції висвітлені у постанові Вищого господарського суду України (далі – ВГСУ) від 09.10.2012 р. у справі № 9/5005/17014/2011. У цій справі йдеться про ліквідацію наймодавця у результаті його банкрутства. Скасовуючи рішення попередніх інстанцій, ВГСУ зазначає: «господарськими судами ототожнено ліквідацію як спосіб припинення юридичної особи та ліквідацію як одну з судових процедур банкрутства, яка може і не завершитися ліквідацією юридичної особи; судами належним чином не досліджувалося питання про необхідність продажу саме спірної будівлі, а не іншого майна банкрута для задоволення вимог кредиторів; та з урахуванням приписів ст. 770 ЦК України не обґрунтовано неможливість зміни власника речі, переданої у найм, без розірвання договору оренди» [8]. Справді, відповідно до ч. 5 ст. 46 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 р. № 2343-ХІІ якщо

майна банкрута вистачило для задоволення вимог кредиторів у повному обсязі, він вважається таким, що не має боргів і може продовжувати свою підприємницьку діяльність. Таким чином, за антитетичної концепції можлива ситуація, коли наймодавець-банкрут погасивши всі свої борги продовжуватиме підприємницьку діяльність і цілком імовірно, що майно, яке було передане в найм, так і залишиться в колишнього банкрута. Норми згаданого Закону не передбачають автоматичного припинення договору найму в результаті відкриття ліквідаційної процедури наймодавця чи відчуження майна під час її здійснення.

Викладене свідчить, що моментом припинення договору найму (оренди) на підставі ч. 2 ст. 781 ЦК України є момент внесення запису до ЄДР про припинення відповідної сторони договору. Припинення договору оренди за певних умов можливе й у випадку прийняття судом рішення про визнання орендаря банкрутом. Такі наслідки, передбачені абзацом 4 ч. 2 ст. 26 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» від 10.04.1992 р. № 2269-ХІІ, який безпосередньо регулює відносини, пов'язані з орендою державного та комунального майна. Проте відповідно до ч. 5 ст. 1 згаданого Закону «оренда майна інших форм власності може регулюватися положеннями цього Закону, якщо інше не передбачено законодавством та договором оренди». У зв'язку з таким формулюванням серед юристів немає єдиного підходу до поширення чи непоширення дії цього Закону на відносини найму (оренди), не пов'язані з орендою державного чи комунального майна. Відсутній єдиний підхід і у судовій практиці. У зв'язку з наведеним рекомендується визначити можливість застосування норм згаданого Закону до конкретних правовідносин у тексті договору. Слід зазначити, що у ч. 2 ст. 26 Закону визнання орендаря банкрутом (абзац 4) і ліквідація юридичної особи, яка була орендарем або орендодавцем (абзац 6), визнаються самостійними підставами припинення договору оренди. Отже, законодавець розмежовує поняття «ліквідація» та «банкрутство», і висновок про припинення договору у зв'язку з ліквідацією юридичної особи з моменту прийняття рішення про визнання банкрутом сторони договору (наймача, орендаря чи тим більше наймодавця, орендодавця) є хибним. Прийняття судом такого рішення матиме наслідком припинення договору оренди лише у разі визнання банкрутом орендаря і за умови поширення на відносини оренди дії норм Закону України «Про оренду державного та комунального майна». Припинення договору оренди відбувається не у зв'язку з ліквідацією орендаря

(ч. 2 ст. 781 ЦК України, абзац 6 ч. 2 ст. 26 Закону), а у зв'язку з визнанням орендаря банкрутом на підставі абзацу 4 ч. 2 ст. 26 Закону.

Момент припинення договору найму на підставі ч. 2 ст. 781 ЦК України має визначальне значення для встановлення наявності чи відсутності правового зв'язку між наймачем і новим власником речі у випадку її відчуження в процесі ліквідації наймодавця. В процесі ліквідації юридичної особи вирішується доля належного їй майна. Таке майно може бути передане її учасникам чи кредиторам, ним можуть розпорядитися і в інший спосіб. Законодавством не передбачено відмінностей у правових наслідках відчуження майна у процесі ліквідації юридичної особи та поза межами цієї процедури. Тому при відчуженні в процесі ліквідаційної процедури наймодавця майна, яке було передане в найм, договір найму не припиняється, а до нового власника майна переходять права й обов'язки наймодавця на підставі положень ст. 770 ЦК України. Цей висновок ґрунтується на тому, що:

- договір найму припиняється на підставі ч. 2 ст. 781 ЦК України з моменту внесення запису про припинення юридичної особи до ЄДР, а за станом на день переходу права власності на передану в найм річ до третьої особи такого запису не може бути внесено;

- відкриття ліквідаційної процедури саме собою не припиняє дії договору найму, укладеного до її відкриття;

- оскільки договір найму до його продажу у процедурі ліквідації не припинився, то у випадку відсутності у договорі найму протилежних положень застосуванню підлягає норма ч. 1 ст. 770 ЦК України, яка передбачає перехід до нового власника речі прав і обов'язків наймодавця. Зазначена позиція знаходить підтримку і у судовій практиці. Так, ВГСУ у постанові від 23.10.2013 р. у справі № 30/5005/4771/2012 встановив, що у процесі банкрутства державного підприємства «Дніпропетровський державний дослідний завод» об'єкт оренди було продано за договором купівлі-продажу об'єктів нерухомого майна від 27.12.2011 р. приватному підприємству «СТС», право власності зареєстровано 30.12.2011 р. На основі зазначеного ВГСУ зазначив, що з 30.12.2011 р. в силу положень статей 334, 657, 761, 770 ЦК, України, ст. 23 Закону України «Про оренду державного та комунального майна», до приватного підприємства «СТС» як нового власника перейшло право передачі майна в оренду та, відповідно, право на отримання орендної плати [9].

Задля справедливості зазначимо, що у судовій практиці ВГСУ трапляються випадки застосування антитетичної концепції – ст. 770 ЦК України не поширює своєї дії на

випадки придбання майна в процесі ліквідації [10]. Обґрунтуванням такої позиції є припинення договору найму до моменту такого відчуження. При цьому суди вважають договір найму таким, що припинився на підставі ч. 2 ст. 781 ЦК України ще до моменту внесення запису про припинення юридичної особи. З таким підходом не можна погодитися, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 104 ЦК України юридична особа є такою, що припинилася, з дня внесення до ЄДР запису про її припинення. До цього моменту вести мову про її ліквідацію не можна. Зважаючи на викладене, вважаємо, що дія ст. 770 ЦК України поширюється на випадки відчуження майна в процесі ліквідації наймодавця-власника майна, яке було передане в найм. У розглянутому варіанті, коли наймодавець і власник майна, переданого в найм, збігаються, у результаті ліквідаційної процедури майно буде відчужене, а договір найму збереже свою чинність для нового власника майна, якщо інше не передбачено самим договором.

Якщо ж наймодавець не є власником майна, переданого в найм, із завершенням процедури його ліквідації договір найму буде припинений.

Після внесення до ЄДР запису про припинення юридичної особи правова підстава збереження та користування майном відпадає, і майно необхідно повернути його власнику. Зазначені правовідносини регулюються нормами глави 83 ЦК України. Застосувати положення ст. 785 ЦК України до цих правовідносин неможливе, оскільки у коментованій статті чітко визначено особу боржника, який має повернути майно наймодавцеві та несе відповідальність за порушення даного обов'язку. Таким боржником є виключно наймач. Оскільки при ліквідації юридичної особи її права й обов'язки не переходять до третіх осіб, то і норми ст. 785 ЦК України після припинення договору найму (оренди) на підставі ч. 2 ст. 781 ЦК України застосуванню не підлягають.

Припинення договору найму на підставі ч. 2 ст. 781 ЦК України на практиці є рідкісним явищем. На відміну від смерті фізичної особи, ліквідація юридичної особи не відбувається миттєво, а тому сторони можуть відвернути негативні наслідки припинення договору найму з даної підстави. Основним негативним наслідком припинення договору найму (оренди) у зв'язку з ліквідацією наймача є висока ймовірність того, що майно опиниться в осіб, які не мають правової підстави зберігати його. Як уже згадувалося, між фактичним володільцем майна та його власником не існуватиме договірних зобов'язань, а їх відносини регулюватимуться главою 83 ЦК України. Тому наймодавце-

ві та ліквідаційній комісії наймача доцільно розірвати договір найму на підставі ч. 1 ст. 651 ЦК України за взаємною згодою сторін, що і відбувається у більшості випадків. Такий варіант дозволить наймодавцеві оперативно повернути передане в найм майно. Оскільки при ліквідаційній процедурі господарська діяльність припиняється (хоча б перед самим внесенням відомостей про припинення до ЄДР), то заперечень із боку ліквідаційної комісії (ліквідатора) наймача бути не повинно. У випадку ж відсутності згоди на дострокове розірвання договору та за умови дотримання наймачем договірної дисципліни під час процедури ліквідації наймодавець не може розірвати договір у судовому порядку, оскільки чинне законодавство пов'язує припинення договору найму саме з ліквідацією юридичної особи, що завершується внесенням відповідного запису до ЄДР, а не із відкриттям ліквідаційної процедури чи прийняттям рішення про ліквідацію учасниками (засновниками) юридичної особи.

Висновки

Моментом припинення договору найму (оренди) на підставі ч. 2 ст. 781 ЦК України є момент внесення до ЄДР запису про припинення юридичної особи, яка була наймачем (орендарем) чи наймодавцем (орендодавцем). Прийняття судом рішення про визнання наймодавця (орендодавця) банкрутом не припиняє договору найму (оренди), якщо інше не передбачається договором. Визнання банкрутом орендаря є підставою для припинення договору оренди, якщо на відносини оренди поширюється дія Закону України «Про оренду державного та комунального майна».

При відчуженні майна, переданого в найм, у процесі ліквідації наймодавця до нового власника майна переходять права й обов'язки наймодавця на підставі ст. 770 ЦК України.

Відносини між фактичними володільцями переданого в найм майна, яке опинилося

в них після припинення договору найму у зв'язку з ліквідацією наймача, та власником цього майна регулюються главою 83 «Набуття, збереження майна без достатньої правової підстави» ЦК України; норми ст. 785 ЦК України до цих відносин не застосовуються.

Список використаних джерел

1. Харитонов Є. О. Новий Цивільний кодекс України як кодекс «пасіонарного типу» // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2002. – № 2. – С. 16–20.
2. Скоротис О. М. Цивільно-правове регулювання ліквідації юридичних осіб: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2010. – 21 с.
3. Постанова Вищого господарського суду України від 11.01.2011 р. № 13/100 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/13649554>.
4. Постанова Вищого господарського суду України від 27.06.2006 р. № 8/836 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24533>.
5. Постанова Вищого господарського суду України від 27.05.2009 р. № 6/102-77 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/3754125>.
6. Постанова Вищого господарського суду України від 21.01.2014 р. у справі № 910/5164/13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36774893>.
7. Постанова Вищого господарського суду України від 20.05.2009 р. у справі № 29/600-07 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/3668918>.
8. Постанова Вищого господарського суду України від 09.10.2012 р. у справі № 9/5005/17014/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26459528>.
9. Постанова Вищого господарського суду України від 23.10.2013 р. у справі № 30/5005/4771/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/34336979>.
10. Постанова Вищого господарського суду України від 05.07.2006 р. № 4/480 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39366>.

Стаття надійшла до редакції 03.11.2015 р.

The article investigates the special characteristics of termination of the tenancy agreement (lease) in connection with the liquidation of the party to the contract. Particular attention is paid to the establishment of the termination moment of the tenancy agreement (lease) because of this base.

В статті досліджуються особливості припинення договору найма (аренди) в зв'язку з ліквідацією юридичного лица – сторони договору; особливе уваження уделяється определению момента прекращения договора найма (аренды) по данному основанию.

УДК 346.7

Артур Гордієнко,*аспірант кафедри господарського права
Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ІНВЕСТИВАННЯ

У статті аналізується визначення інноваційного інвестування, встановлюються його ознаки, висвітлюються проблемні питання господарсько-правового забезпечення інноваційного інвестування.

Ключові слова: інвестування, інноваційне інвестування, ознаки інноваційного інвестування, інвестиції, господарсько-правове забезпечення, проблемні питання.

Економічний розвиток будь-якої держави забезпечується шляхом побудови власної унікальної стратегії матеріального виробництва, яку в сучасних умовах неможливо здійснювати без досягнень науково-технічного прогресу та використання здобутків різних галузей науки. Це пояснюється тим, що кожного дня питання технологічного характеру набувають все більшого значення як рушійний фактор конкурентоспроможності на ринку. Таким чином, удосконалення ринкових відносин, процеси інтеграції та глобалізації зумовлюють динамічність економіки, її залежність від багатьох факторів. За таких умов особливого значення набуває пошук, підготовка та застосування результатів науково-технічного розвитку в багатьох сферах суспільного життя, що, у свою чергу, впливає на стан національної економіки, можливість її зростання, стабільність соціально-економічних процесів, місце на міжнародному рівні, стійкість до різноманітних загроз, ефективність, адаптацію до нових викликів і нових умов тощо. Перелічене зумовлює важливість належного правового регулювання відповідного кола суспільних відносин як одного з ключових факторів механізму реалізації інноваційного розвитку.

Сучасний стан національної економіки України характеризується високим ступенем залежності від світової, що має наслідком фактичне нав'язування необхідності здійснення економічного прориву в інноваційній сфері. За таких обставин існує нагальна потреба в дослідженні нормативно-правового регулювання інноваційного інвестування.

Проблемні питання господарсько-правового забезпечення інноваційного інвестування не є новими для юридичної науки. На сьогодні

порухнена тематика досліджувалася такими вченими-правниками, як О. Беліков, В. Володні, О. Гарагонич, О. Гладка, І. Драган, Д. Задихайло, І. Килимник, В. Кухар, В. Тацій, Т. Швидка, О. Швердіна та багато інших науковців.

Метою цієї статті є науково-теоретичний аналіз чинного законодавства України в частині господарсько-правового забезпечення інноваційного інвестування, визначення його недоліків і прогалин, а також розроблення практичних рекомендацій для вдосконалення відповідних правових норм.

У спеціальній науковій літературі зазначається, що успішна інноваційна діяльність неможлива без інвестицій. Із цим слід погодитися. І література, і законодавець поділяють відповідні законодавчі акти на дві великі групи: законодавство з питань інвестицій і законодавство з питань інновацій. Безумовно, вони взаємодіють між собою, але мають свої особливості та різні акценти. Тому розглядати ці групи необхідно окремо¹. Ми поділяємо таку точку зору, оскільки практична реалізація інноваційної діяльності неможлива без значних капіталовкладень, що забезпечується шляхом залучення, перш за все, іноземних інвестицій. Таким чином, з урахуванням предмета та мети нашого дослідження заслуговують на увагу нормативно-правові акти, які регулюють інноваційну сферу.

Насамперед, необхідно зв'язувати сутність такої категорії, як «інноваційна діяльність».

¹Болдирєва Л. М. Державне регулювання інноваційного розвитку національної економіки // Економіка Крима. – 2013. – № 2. – С. 47.

На сьогодні досліджуване поняття закріплено на законодавчому (ч. 1 ст. 1 Закону України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. № 40-IV). Згідно із Законом інноваційна діяльність – це діяльність, спрямована на використання та комерціалізацію результатів наукових досліджень і розробок, яка зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг. Аналіз законодавчої дефініції свідчить про такі характерні ознаки інноваційної діяльності, як: мета такого виду діяльності (випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг); сутність такої діяльності (використання та комерціалізація результатів наукових досліджень).

Визначення терміна «інноваційна діяльність» міститься в ст. 325 Господарського кодексу (далі – ГК) України, згідно з яким інноваційною діяльністю у сфері господарювання є діяльність учасників господарських відносин, що здійснюється на основі реалізації інвестицій із метою виконання довгострокових науково-технічних програм з тривалими строками окупності витрат, а також впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво й інші сфери суспільного життя. Отже, кодифікований законодавчий акт у галузі господарської діяльності містить набагато ширше за змістом визначення поняття інноваційної діяльності. Науково-теоретичний аналіз наведеної дефініції свідчить, що відповідній діяльності притаманні такі ознаки: інноваційна діяльність здійснюється учасниками господарських відносин; вона можлива лише шляхом залучення інвестицій; її метою є виконання науково-технічних програм для впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво й інші сфери суспільного життя; відповідна діяльність є довгостроковою; вона має тривалі строки окупності.

Розглянута законодавча дефініція є більш прогресивною, ніж та, що закріплена в Законі України «Про інноваційну діяльність». Разом із тим і вона не позбавлена недоліків. Так, важко погодитися з тим, що інноваційна діяльність здійснюється учасниками господарських відносин, оскільки відповідно до ст. 2 ГК України учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади й органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські й інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності. Ми вважаємо, що інноваційна діяльність у сфері господарювання здійснюється суб'єктами господарювання, тобто учасниками господарських відносин, які здійс-

нюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно та несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Згідно з ч. 2 ст. 55 ГК України суб'єктами господарювання є: господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу (далі – ЦК) України, державні, комунальні й інші підприємства, створені відповідно до цього Кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані в установленому законом порядку; громадяни України, іноземці й особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані відповідно до закону як підприємці. Таким чином, оскільки інноваційна діяльність здійснюється переважно за рахунок залучення іноземних інвестицій, пов'язана з необхідністю здійснення значних капіталовкладень на довгостроковий період, а також має на меті виробництво нових товарів або послуг тощо, то вона може реалізовуватися лише суб'єктами господарювання, які мають своє майно, необхідний кваліфікований персонал, відповідну матеріально-технічну базу, банківські рахунки, статутні види діяльності тощо, тобто ті необхідні критерії, без яких взагалі неможливо залучити будь-які інвестиції, а не тільки іноземні.

Тому правильніше вести мову про те, що інноваційна діяльність здійснюється саме суб'єктами господарювання, а не учасниками господарських правовідносин (органами державної влади й органами місцевого самоврядування України, громадянами, громадськими організаціями тощо). Викладене свідчить про необхідність уточнення законодавчої дефініції та внесення відповідних змін до ст. 325 ГК України.

Законодавче визначення інноваційної діяльності закріплено і в ст. 3 Закону України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р. № 1560-XII, згідно з якою інноваційною діяльністю є сукупність заходів, спрямованих на створення, впровадження, поширення та реалізацію інновацій відповідно до цього Закону з метою отримання комерційного та/або соціального ефекту, які здійснюються шляхом реалізації інвестицій, вкладених в об'єкти інноваційної діяльності. З наведеного поняття можна встановити такі ознаки досліджуваної категорії: інноваційною діяльністю є сукупність різноманітних заходів, спрямованих на реалізацію інновацій в порядку Закону України «Про інноваційну діяльність»; метою такої діяльності є отримання комерційного та (або) соціального ефекту; в основі діяльності лежать інвестиції; залу-

чені інвестиції вкладаються в об'єкти інвестиційної діяльності.

Викладене свідчить, що на сьогодні чинне законодавство України по-різному розуміє інноваційну діяльність, що є суттєвим недоліком нормативно-правової бази, адже не сприяє її уніфікації, однакового розумінню, тлумаченню, правозастосуванню тощо, що негативно впливає на стан інноваційної діяльності в цілому. Тому ми вважаємо, що на законодавчому рівні необхідно закріпити єдине розуміння такого виду діяльності.

Що стосується доктринальних підходів до категорії «інноваційна діяльність», то серед науковців відсутній єдиний підхід щодо визначення сутності відповідного поняття. Так, це поняття пропонується розуміти як діяльність, що здійснюється з метою впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво та соціальну сферу з метою досягнення певного соціально-економічного ефекту, в тому числі випуску принципово нових видів техніки і технологій, досягнення прогресивних міжгалузевих структурних зрушень, здійснення якісних змін у стані продуктивних сил, поліпшення соціального й екологічного становища, випуску нових конкурентоспроможних товарів, послуг тощо¹. З наведеної дефініції вбачається, що інноваційній діяльності притаманні такі ознаки: метою є впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво та соціальну сферу; така діяльність спрямована на досягнення певного соціально-економічного ефекту, прогресивних міжгалузевих структурних зрушень, здійснення якісних змін у стані продуктивних сил, випуск конкурентоспроможних товарів, послуг тощо. На нашу думку, розглянутий підхід має суттєві недоліки, оскільки не зрозуміло, які суб'єкти реалізують відповідну діяльність, за рахунок яких ресурсів досягається мета такої діяльності, з якими об'єктами пов'язана інноваційна діяльність. Таким чином, наведена дефініція повністю не розкриває сутності досліджуваного правового явища, а тому потребує суттєвого уточнення.

На думку О. Лапко, інноваційна діяльність – це комплексний процес, що охоплює створення, розробку, доведення до комерційного використання та поширення нового технічного або якогось іншого рішення, що задовольняє певну потребу². Автор наведеної дефініції робить акцент на сутності безпосередньо інноваційних процесів, однак розуміння інноваційної діяльності як такої за-

лишилося поза увагою. Не розкриті такі ознаки відповідної діяльності, як суб'єкти, об'єкти, довгостроковий характер, ризикованість тощо.

Під інноваційною діяльністю в науці пропонується розуміти техніко-економічний процес, який, завдяки практичному використанню продуктів розумової праці – ідей і винаходів, забезпечує створення досконалих за властивостями, нових видів продукції та нових технологій, які, з'явившись на ринку як нововведення, можуть дати додатковий дохід³. Аналіз наведеної дефініції свідчить, що в ній зроблено акцент на економічну складову відповідної категорії, а тому вона має всі недоліки, які ми вже охарактеризували.

На нашу думку, поняття «інноваційне інвестування» слід розуміти як діяльність суб'єктів господарювання, що здійснюється на основі реалізації інвестицій, які вкладаються в об'єкти інновацій з метою досягнення економічного та соціального ефекту, який полягає у впровадженні принципово нових науково-технічних досягнень у виробництво й інші сфери суспільного життя та характеризується довгостроковістю, ризикованістю і тривалою окупністю.

Що стосується нормативно-правового регулювання інноваційної діяльності, то слід зазначити, що правовою основою формування та реалізації пріоритетних напрямів інноваційної діяльності є Конституція України, ГК України, закони України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про інноваційну діяльність», «Про інвестиційну діяльність», «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» й інші нормативно-правові акти, що регулюють відносини у цій сфері, які утворюють інноваційне законодавство, тобто сукупність нормативних актів, що регулюють відносини у процесі інноваційної діяльності.

Як зазначається у науковій юридичній літературі, детальний розгляд відповідної законодавчої бази свідчить, що вона не відповідає повною мірою всім вимогам сучасної економіки, а тому не може створювати умов для активного розвитку інноваційної діяльності, оскільки невирішеними залишилися деякі питання державної інноваційної політики, інвестування в наукові розробки та програми, побудови інноваційної інфраструктури, процесів навчання і підготовки наукових кадрів. У результаті більшість державних органів, які мають регулювати інноваційну ді-

¹Інноваційне інвестування. – Назва з екрану. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mvb-stud.files.wordpress.com/2015/02/.pdf>.

²Лапко О. Інноваційна діяльність в системі державного регулювання. – К., 1999. – С. 38.

³Черваньов Д. М. Менеджмент інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств України. – К., 1999. – С. 25.

яльність у країні та впливати на неї, відіграють роль статичних спостерігачів¹. Отже, незважаючи на численні нормативно-правові акти, інноваційне законодавство не позбавлене недоліків: наявна значна кількість прогалин правового регулювання, неналежний рівень юридичної техніки, велика кількість нормативних документів, суперечності між правовими нормами тощо, що зумовлює неузгодженість норм законодавства між собою, нівелювання дії переважної більшості таких законодавчих актів.

У доктрині звертається увага на проблеми правового регулювання інноваційної діяльності. Перш за все відсутня системність законів, наявна неузгодженість і суперечливість деяких визначень і понять. Так, у законодавчих актах дається не зовсім чітке, зрозуміле та правильне визначення поняття «інновація». Д. Висоцький проаналізував визначення, що пропонується в Законі України «Про інноваційну діяльність» і виокремив такі недоліки: незрозумілий зміст слова «засосовані»; суперечливе твердження, що конкурентоспроможність є обов'язковою ознакою інновації; у визначенні немає терміна «наукоємність»; дискусійним є термін «революційність» тощо². Таким чином, відповідна дефініція потребує суттєвого уточнення та легального закріплення з метою усунення будь-яких суперечностей, неправильного розуміння, тлумачення тощо.

Істотною проблемою є також декларативність, ігнорування та невиконання приписів нормативно-правових актів, що регулюють відносини інноваційного інвестування. Не виконуються основні пункти законів України, що регулюють інноваційно-інвестиційну діяльність, зокрема Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні». Крім того, не обґрунтована єдина загальнодержавна стратегія розвитку, немає єдиного курсу³. З цього приводу В. Івченко зазначає, що вирішення проблеми можливе шляхом невідкладного впровадження інституційних механізмів реалізації зазначених у Законі України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» принципів через створення національних інноваційних кластерів. Також учений вважає, що ме-

ханізмом інституційного забезпечення переходу національної економіки на інноваційну модель розвитку є національна інноваційна система, яка ефективно функціонує, включає в себе підсистеми державної регуляції, освіти, генерації знань, інноваційної структури та виробництва⁴. Ми підтримуємо таку думку та вважаємо її повністю доцільною, без якої неможливо розвивати інноваційну діяльність в Україні.

Не сприяє розвитку інновацій в державі і порушення положень законодавчих і нормативно-правових актів України. Зокрема, В. Александрова наводить такий приклад: «На практиці не всі положення законодавства, які стимулюють розвиток науки, реалізовано. В 2004–2005 рр. Законом України «Про державний бюджет» зупинено дію статей 21 і 22 Закону «Про інноваційну діяльність», які передбачають пільги на податки та платежі для інноваційних підприємств. Це практично повністю блокує дію закону». Для вирішення таких проблем, автор пропонує встановити жорсткий контроль на державному та місцевому рівнях за використанням зобов'язань, зокрема щодо використання пільг⁵. За таких умов, коли безпосередньо сам законодавець фактично повністю нівелює дію всього інноваційного законодавства, вести мову про будь-який розвиток інноваційної діяльності в Україні не доводиться. Такий стан речей свідчить також про нестабільність і непередбачуваність чинного вітчизняного законодавства, яке регулює відповідне коло суспільних відносин, призводить до відмови інвесторів здійснювати інвестування інновацій або, взагалі, згортання діяльності та повернення раніше здійснених інвестицій в інноваційні проекти, що врешті-решт зупиняє будь-які інноваційні процеси в економіці. На нашу думку, завданням законодавця є постійна робота над привабливістю інноваційної діяльності, здійсненням інвестицій та залученням інвестицій від приватних інвесторів. Сучасний стан справ залишає бажати кращого.

Заслужовує на увагу відсутність серед учених єдиної точки зору на визначення правової природи інноваційних відносин, що зумовлює труднощі у правовому регулюванні інноваційних питань. Так, Л. Ришкова вважає, що інноваційне законодавство охоплює як приватні, так і публічні відносини. Проте публіч-

¹Дашковська І. Б. Деякі аспекти державного регулювання інноваційної діяльності в Україні // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Проблеми економіки та управління. – 2011. – № 698. – С. 36.

²Висоцький Д. Поняття і правові ознаки інновацій // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 11. – С. 97–99.

³Болдирева Л. М. Державне регулювання інноваційного розвитку національної економіки // Економіка Крима. – 2013. – № 2. – С. 50.

⁴Івченко В. А. Формування національних інноваційних кластерів в Україні як елементів інституціонального забезпечення сталого розвитку // Інвестиції та інноваційний розвиток. – 2009. – № 1. – С. 2.

⁵Александрова В. П., Щедрина Т. І. Законодавча база і розвиток інноваційної сфери // Проблеми науки. – 2005. – № 12. – С. 42.

но-правова система сьогодні має домінуюче значення, а повинна бути допоміжною та будуватися на основі приватноправової системи. Також існує необхідність існування самостійної галузі законодавства про інновації¹. Безумовно, розроблення Інноваційного кодексу вирішило б проблему систематизації актів і подолання протиріч, але це складне завдання, що потребує формування відповідного комітету із фахівців різних галузей². На нашу думку, для належного правового регулювання відносин у сфері інноваційної діяльності достатньо внести зміни у чинні нормативно-правові акти шляхом прийняття їх нових редакцій (усунути всі наявні суперечності, прогалини, недоліки юридичної техніки й інші негативні фактори, які мають місце на сьогодні).

У науковій літературі проблемою правового регулювання інноваційного законодавства пропонується вважати і зниження активності щодо нормотворчої діяльності вищих органів влади. Рекомендації для вирішення цієї проблеми підібрати складно. Ініціатива створення нових законів, постанов, указів, розпоряджень, наказів, рішень тощо повинна безпосередньо йти від Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Президента України, а також Державного агентства України з інвестицій та розвитку, регіональних центрів, що опікуються інноваційною діяльністю³. Зазначена проблема полягає в тому, що відсутнє взагалі бачення розвитку інноваційної діяльності в Україні, не визначені його напрями, що врешті-решт має наслідком відсутність стратегії нормотворчої діяльності інноваційного законодавства, бачення його системності тощо. Держава (в особі її уповноважених органів) не створює умови для інвесторів, які мають на меті проінвестувати реальні інноваційні проекти винахідників. Інвестори, які не знаходять переваг у запропонованих законодавчих умовах здійснення інноваційного інвестування, відмовляються від його здійснення, вдаючись до реалізації своїх планів вийти на ринок з конкурентно-спроможною й інноваційною продукцією за допомогою інших правових інститутів. Іншими словами, сфера права, яка не використовується суспільством, не розвивається, а якщо не розвивається, то в недалекому майбутньому взагалі не зможе служити суспіль-

ству для врегулювання відносин, що складаються в ньому.

Необхідні систематизація й аналіз науково-технічної, кон'юнктурно-економічної та патентної інформації про вітчизняні та іноземні технології, оскільки сьогодні є проблема необізнаності винахідників про наявні розробки та технології як в межах країни, так і за кордоном. Щоб вітчизняні науковці «не винаходили велосипед», потрібно організувати збір інформації силами науково-дослідних і проектних організацій⁴. Це проблемне питання на сьогодні залишається неврегульованим із сторони законодавця, а наслідком такої прогалини є відсутність єдиної бази даних, які б містили відомості про всі інновації хоча би в межах країни. В перспективі, безумовно, необхідно вирішувати таке питання на міжнародному рівні, шляхом укладення міжнародних договорів, які забезпечуватимуть обмін інформацією між різними державами світу.

Недосконалим є і податкове законодавство України в частині регулювання інноваційної діяльності (наявне збільшення податкового тягара для малих підприємств, відсутні податкові нормативні акти регулювання діяльності інноваторів). Сучасна податкова система не стимулює залучення інвестицій від комерційних банків і бізнес-структур (це пов'язане також із високим рівнем ризику вкладень). Одним із шляхів поліпшення ситуації може стати залучення акціонерного капіталу та формування ринку цінних паперів, спроможних активізувати інвестування прогресивних технологій за допомогою емісії акцій інвестиційними компаніями та венчурними фондами, які займаються розробленням інноваційних проектів, що пройшли детальну експертизу і в майбутньому забезпечать повернення вкладень. Це також зменшить ризик інвестування в інновації⁵. Таким чином, необхідно через податкове регулювання надавати преференції суб'єктам господарювання, які реалізують інноваційні проекти на території України.

Крім розглянутих проблемних питань господарсько-правового забезпечення інноваційного інвестування в Україні, в науковій літературі зазначається про відсутність розвинутої інноваційної інфраструктури⁶, від-

¹Ришкова Л. Правова природа відносин у сфері інновацій // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 4. – С. 82–83.

²Болдирева Л. М. Державне регулювання інноваційного розвитку національної економіки // Економіка Крима. – 2013. – № 2. – С. 50.

³Там само.

⁴Александрова В. П., Щедріна Т. І. Законодавча база і розвиток інноваційної сфери // Проблеми науки. – 2005. – № 12. – С. 45.

⁵Обухова Ю. О. Аналіз проблем інноваційного пути развития и пути их разрешения // Культура народов Причерноморья. – 2005. – № 63. – С. 62–63.

⁶Болдирева Л. М. Державне регулювання інноваційного розвитку національної економіки // Економіка Крима. – 2013. – № 2. – С. 51.

сутність чітко визначених пріоритетів розвитку та логічної їх послідовності¹ тощо.

Висновки

Науково-теоретичний аналіз чинного законодавства України свідчить, що економічна політика нашої держави, яка має бути спрямована на підвищення її конкурентоспроможності, стимулювання діяльності тих, хто на власний ризик вирішив інвестувати у вітчизняні інновації, не отримала належного правового регулювання у чинних нормативно-правових актах. Крім того, і доктрина не виробила стратегії розвитку України як інно-

ваційної країни. Тому сучасний стан суспільного життя характеризується відсутністю бачення майбутнього у відповідній галузі, відсутністю підходів до подолання таких проблемних питань. На нашу думку, науковцям і законодавцям не можна допустити ситуації, коли інститут інноваційного інвестування буде ототожнено із звичайним інвестуванням. Оскільки інноваційне законодавство як самостійне правове явище відсутнє в Україні, існує нагальна потреба в розробленні науково-теоретичного обґрунтування та впровадження в життя нових доктрин і норм законодавства, спрямованих на зміцнення конкурентоспроможної та високотехнологічної економічної моделі господарства України на основі широкого застосування інноваційної діяльності, реформування вітчизняного інноваційного законодавства, яке б відповідало сучасному етапу розвитку суспільства у світі.

¹Володін В. Г. Питання правового регулювання залучення інвестицій в інноваційний розвиток в Україні // Інвестиції та інноваційний розвиток. – 2008. – № 1. – С. 55.

Стаття надійшла до редакції 28.10.2015 р.

The article is analyzed the definition of innovation investment, distinguished characteristics, showed problems of legal-economical support innovation investment.

В статье анализируется определение инновационного инвестирования, устанавливаются его признаки, освещаются проблемные вопросы хозяйственно-правового обеспечения инновационного инвестирования.

УДК 349.2

Анфіса Нашинець-Наумова,*канд. юрид. наук,
доцент кафедри правознавства
Інституту суспільства
Київського університету ім. Бориса Грінченка*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕТОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ КОРПОРАЦІЙ

Стаття присвячена дослідженню адміністративно-правових методів забезпечення інформаційної безпеки корпорацій, аналізу та визначенню сутності поняття «метод».

Ключові слова: адміністративно-правові методи, інформаційна безпека корпорацій, дії, пов'язані з забезпеченням інформаційної безпеки корпорацій.

Розвиток глобального процесу інформатизації суспільства, що спостерігається в останні десятиліття, зумовив таку нову глобальну проблему, як інформаційна безпека. Найважливіші інтереси вітчизняних корпорацій значною мірою визначаються станом навколишнього інформаційного середовища. Цілеспрямовані або ненавмисні впливи на інформаційну сферу з боку зовнішніх або внутрішніх джерел можуть завдавати серйозної шкоди інтересам компанії, становлять загрози та ризики для її безпеки. Тому інформаційна безпека в сучасних умовах є однією з необхідних умов функціонування корпорацій. Усе очевиднішою стає залежність загального рівня економічної безпеки корпорації від інформаційної складової. Практика свідчить, що будь-яка недружня акція, спрямована проти інтересів корпорації, починається із збору інформації. Навіть дрібне розкрадання передбачає вивчення особою із злочинними задумами відповідного інформаційного забезпечення. Без цього неможливі такі деструктивні прояви, як відведення активів корпорації або рейдерське захоплення. Саме тому питання інформаційної безпеки входять до основних пріоритетів практично всіх великих компаній. Останнім часом усе більше керівників середнього та малого вітчизняного бізнесу починають усвідомлювати реальну небезпеку ризиків, пов'язаних із інсайдерською інформацією, системами її обробки і співробітниками, які беруть участь у цьому процесі [1, с. 70–76].

Інформаційна безпека корпорації – це захист інформації, якою володіє корпорація, від несанкціонованого доступу, руйнування, модифікації, розкриття та затримок при надходженні. Крім того, під інформаційною безпекою розуміють захищеність інформації та її інфраструктури від будь-яких випадкових або зловмисних дій, результатом яких може з'явитися нанесення збитку самої інформації її власникам або її інфраструктури [2].

Сучасні умови конкуренції та ведення підприємницької діяльності в країні потребують комплексного підходу до вивчення адміністративно-правових методів забезпечення інформаційної безпеки корпорацій.

Проблема вивчення адміністративно-правових методів забезпечення інформаційної безпеки корпорацій у вітчизняній науковій літературі достатньо ґрунтовно не розглядалася. Здебільшого вона досліджувалася лише через висвітлення окремих її аспектів українськими та зарубіжними фахівцями адміністративного й інформаційного права, національної безпеки, теорії держави та права, управління, міжнародного права, кримінального права тощо. У даному напрямі здійснювалися наукові розвідки таких учених, як В. Авер'янов, С. Алексєєв, І. Арістова, Г. Атаманчук, О. Бандурка, Д. Бахрах, І. Бачило, В. Білоус, В. Брижко, В. Вернадський, В. Гавловський, І. Голосніченко, В. Голубєв, В. Гурковський, М. Гуцалюк, О. Дзьобань, Є. Додін, О. Дубас, В. Іноземцев, Р. Калюжний, А. Колодій, В. Колос, В. Копилов, В. Копейчиков, Т. Костецька, О. Кохановська, В. Криско, С. Кудрявцева, М. Левицька, В. Ліпкан, О. Литвиненко, В. Макаренко, Є. Макаренко, А. Марущак, І. Машенко, О. Мурашин, Н. Нижник, М. Пендюра, В. Петренко, В. Погорілко, П. Рабінович, А. Селіванов, О. Скаун, Г. Ситник, В. Цимбалюк, І. Чиж, М. Швець, Ю. Шемшученко, О. Юдін, О. Ярмиш, В. Ярочкін та інші.

Разом із тим слід зазначити, що адміністративно-правові методи забезпечення інформаційної безпеки корпорацій ще не стали цілісним об'єктом дослідження науковців. У роботах дослідників порушувалися важливі, але лише окремі, аспекти цього явища правової дійсності. З огляду на проблеми сьогодення актуальним є саме комплексний, системний розгляд зазначеної проблематики. Таким чином, недостатня розробленість на теоретичному рівні, наявність правових проблем, а також необхідність прове-

дення комплексного адміністративно-правового дослідження правових методів забезпечення інформаційної безпеки корпорацій зумовили **мету цієї статті**.

Метод передбачає певну послідовність дій на підставі конкретного плану. Методи можуть значно змінюватися та варіювати залежно від типу діяльності корпорації, в якій вони використовуються, а також сфери застосування. Як і форми, методи діяльності корпорацій класифікуються за чисельними критеріями [3, с. 46–48]. Ми зосередимо увагу на адміністративно-правових методах.

Перш як досліджувати методи забезпечення інформаційної безпеки корпорацій, зазначимо, що деякі автори характеризують методи управління, виходячи з численних управлінських зв'язків, які виникають між суб'єктами й об'єктами управління, інші – із взаємозв'язку учасників управління сил і засобів, що використовуються для впливу на об'єкти. Як одні, так і інші автори використовують єдиний інструментарій – відносини у сфері управління корпорацією (управлінські зв'язки), знаряддя та засоби (політика їх застосування), якими наділений зазначений суб'єкт.

Під адміністративно-правовим методом розуміється сукупність прийомів впливу, що містяться в адміністративно-правових нормах, за допомогою яких встановлюється юридично-владне становище сторін у правовідносинах [4, с. 123]. Викладене дозволяє зосередити увагу в цьому дослідженні на таких методах адміністративного права, як переконання та примус. Зважаючи на мету та завдання дослідження, ми приділимо увагу саме особливостям застосування адміністративного примусу в сфері забезпечення інформаційної безпеки корпорацій.

Адміністративний примус – це застосування у передбачених законом формах і порядку уповноваженими на те органами або їх посадовими особами до окремих суб'єктів права примусових заходів морального, матеріального чи фізичного впливу з метою забезпечення громадського порядку та громадської безпеки, попередження і припинення правопорушень, а також покарання та виховання правопорушників [5, с. 48].

П. Діхтієвський стверджує, що адміністративний примус у системі механізмів громадської та державної безпеки є особливого роду діяльністю щодо застосування засобів, прийомів правового впливу на фізичних і юридичних осіб, які створюють загрозу безпеці держави. Основним критерієм для класифікації заходів адміністративного примусу, на його думку, є безпосередня мета застосування тих чи інших заходів [6, с. 165].

Ю. Битяк, С. Гончарук, Т. Коломоєць, Г. Остапович, В. Продаєвич та інші пов'язують втілення в життя заходів адміністративного примусу з виявленням правопорушення та з настанням обставин, що містять у собі небезпеку завдання шкоди суспільним відносинам. Таким чином, адміністративний примус застосовується для: припинення протиправних дій; покарання правопорушників в адміністративному порядку; за-

безпечення суспільної безпеки в умовах надзвичайного стану.

Адміністративні методи охоплюють основні групи засобів охорони піднаглядних об'єктів від різного роду неправомірних посягань. Не завжди така діяльність закінчується застосуванням заходів стягнення. Значна частина примусового впливу керівних органів корпорацій на піднаглядні суб'єкти носить директивний характер і не пов'язана безпосередньо із застосуванням адміністративних санкцій [7, с. 133].

На сьогодні існує велика кількість наукових робіт, присвячених особливостям заходів адміністративного примусу й їх класифікації, що свідчить про підвищений інтерес з боку вчених до цієї тематики. Однак єдності думок щодо питання класифікації заходів адміністративного примусу не спостерігається.

Як зазначає Т. Коломоєць, більшість учених-юристів дотримується традиційної тричленної (іноді чотиричленної) класифікації заходів адміністративного примусу [8, с. 148]. Так, З. Гладун виділяє заходи адміністративного попередження, заходи адміністративного припинення (із деталізацією їх на загальні, спеціальні та процесуальні) та адміністративні стягнення [9, с. 92]. І. Голосніченко погоджується із запропонованою тричленною класифікацією заходів і виділяє адміністративно-попереджувальні заходи; заходи адміністративного припинення та забезпечення адміністративного провадження; адміністративні стягнення [10, с. 120].

У комплексі заходів адміністративного примусу щодо мети та характеру їх впливу С. Гончарук також виділяє три групи заходів: заходи адміністративного попередження (запобіжно-профілактичні); заходи адміністративного припинення; адміністративні стягнення. Він вважає за доцільне виділення серед вказаних заходів ще двох специфічних груп, зокрема: заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення; адміністративно-відновлювальних заходів [5, с. 74–75].

С. Мазурін, Л. Попов, Ю. Козлов пропонують виділяти заходи адміністративного попередження, адміністративного припинення, адміністративної відповідальності, адміністративно-процесуального забезпечення без внутрішньої класифікації [11, с. 151].

Найбільш обґрунтованою, на нашу думку, є класифікація заходів адміністративного примусу, яку запропонував С. Мосьондз: адміністративне попередження; адміністративне припинення (з деталізацією на заходи припинення загального та спеціального призначення) та заходи адміністративної відповідальності [12, с. 102]. Викладене свідчить, що майже всі автори виділяють серед заходів адміністративного примусу заходи припинення та стягнення. Щодо таких видів заходів, як адміністративно-запобіжні та адміністративно-забезпечувальні в учених-адміністративістів єдиної думки немає.

Розглянемо адміністративно-запобіжні, адміністративно-забезпечувальні заходи, а також

заходи відповідальності за порушення адміністративно-правових установлень.

Метою застосування *адміністративно-запобіжних заходів* є, перш за все, відвернення або зменшення шкідливих наслідків, які можуть настати внаслідок надзвичайних обставин та/або інших причин, не пов'язаних із вчиненням правопорушення. Відмежування адміністративно-запобіжних заходів від інших заходів адміністративного примусу, на нашу думку, зумовлюється відсутністю зв'язку з неправомірною поведінкою учасника. З точки зору вивчення нашої проблеми, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР) має право звертатися до суду з позовом (заявою) про припинення діяльності корпорації внаслідок:

- допущення при її створенні порушень, які неможливо усунути;
- неподання корпорацією НКЦПФР протягом двох років поспіль інформації, передбаченої Законом України «Про державне регулювання ринку цінних паперів».

До примусових заходів ми можемо віднести ч. 2 ст. 38 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», яка визначає підстави для винесення судового рішення щодо припинення юридичної особи, що не пов'язане з банкрутством юридичної особи. Наступний вид примусового заходу трактується відповідно до ч. 10 ст. 17 та ч. 3 ст. 23 Закону України «Про цінні папери». Торговці цінними паперами та фондові біржі зобов'язані подавати до загальнодоступної інформаційної бази даних НКЦПФР інформацію про всі вчинені за їх участі правочини щодо емісійних цінних паперів:

- найменування емітента цінних паперів і його ідентифікаційний код згідно з ЄДРПОУ;
- вид, тип, клас, форму існування та форму випуску цінних паперів;
- міжнародний ідентифікаційний номер цінних паперів;
- кількість цінних паперів за кожним правочином;
- ціну цінних паперів;
- дату вчинення правочину;
- інші відомості, визначені НКЦПФР.

До зазначеної інформації не включаються відомості про сторони правочинів. Порядок і строки подання торговцем цінними паперами зазначеної інформації, а також порядок її подальшого розміщення встановлюються НКЦПФР. Відповідно до ч. 5 ст. 27 Закону України «Про цінні папери» юридична особа, яка є професійним учасником фондового ринку, зобов'язана повідомляти НКЦПФР про всі зміни структури її власності, а також подавати інформацію про ділову репутацію новопризначених керівників у місячний строк із дня настання відповідних змін у встановленому Комісією порядку.

Фізична особа, яка є професійним учасником фондового ринку, зобов'язана повідомляти НКЦПФР про всі зміни у відомостях про своїх асоційованих осіб, а також подавати інформацію

про свою ділову репутацію в порядку та строк, установлені Комісією.

Адміністративно-запобіжні заходи мають превентивний характер, тобто запобігають вчиненню нових правопорушень. Проте для заходів припинення попередження правопорушення є не основною, а переважно додатковою ознакою. Слід також зазначити, що не всі заходи адміністративного припинення однаковою мірою сприяють запобіганню правопорушенням. Так, заходи адміністративного припинення застосовуються, зокрема, Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку і спрямовані на: припинення порушень правових норм (об'єктивно протиправних діянь); створення умов для подальшого притягнення винних до відповідальності; усунення шкідливих наслідків правопорушення; запобігання вчиненню нових правопорушень; відновлення попереднього, правовомірного стану.

Адміністративно-забезпечувальні заходи дозволяють забезпечити: виконання рішення про накладення стягнення на порушника; провадження справ про правопорушення як у самій корпорації, так і на всьому ринку цінних паперів; формування доказової бази для притягнення порушників до відповідальності. Так, НКЦПФР може зупинити дію ліцензії профучасника фондового ринку на підставі рішення «Про затвердження Змін до Порядку зупинення дії та анулювання ліцензії на окремі види професійної діяльності на фондовому ринку». Прийнятий документ також уточнює причини, за якими НКЦПФР може зупинити дію ліцензії на строк, встановлений таким рішенням.

Зазначене може відбутися за умови:

- проведення перевірки щодо ознак маніпулювання на фондовій біржі;
- незаконного поширення інсайдерської інформації та її використання у власних корисних цілях або корисних цілях інших осіб;
- наявності правопорушення на ринку цінних паперів, за яким триває перевірка й яке може призвести до нехтування правами інвесторів.

Перш як перейти до розгляду наступного методу забезпечення інформаційної безпеки корпорацій – *адміністративної відповідальності*, ми з'ясували, що серед теоретичних розробок, присвячених цій проблемі, спостерігається повна одноставність думок науковців. Так, на думку авторів підручника з академічного курсу адміністративного права України, адміністративна відповідальність – це різновид юридичної відповідальності, що являє собою сукупність адміністративних правовідносин, які виникають у зв'язку із застосуванням уповноваженими органами (посадовими особами) до осіб, що вчинили адміністративний проступок, передбачених нормами адміністративного права особливих санкцій – адміністративних стягнень [13, с. 430].

В. Колпаков стверджує, що адміністративна відповідальність – це специфічне реагування

держави на адміністративне правопорушення, що полягає в застосуванні уповноваженим органом або посадовою особою передбаченого законом стягнення до суб'єкта правопорушення [14, с. 89]. С. Гончарук визначає адміністративну відповідальність як різновид юридичної відповідальності, що передбачає застосування адміністративних стягнень до осіб, які вчинили адміністративні проступки [5, с. 61]. На думку Ю. Битяка, під адміністративною відповідальністю слід розуміти накладення на правопорушників загальнообов'язкових правил, які діють у державному управлінні, адміністративних стягнень, що тягнуть за собою для цих осіб обтяжливі наслідки матеріального чи морального характеру [15, с. 140].

Найбільш повним, на нашу думку, є визначення зроблене Д. Бахрахом на основі таких ознак: застосовується за правопорушення, встановлені законодавчими актами про адміністративну відповідальність; застосовується широким колом органів адміністративної юрисдикції й інших, уповноважених законом; реалізується в адміністративному провадженні, що має власні процесуальні особливості; є реалізацією адміністративних стягнень по відношенню до частково (функціонально) підлеглих суб'єктів; може застосовуватися до колективних та індивідуальних суб'єктів [16, с. 126].

Таким чином, до третьої групи адміністративно-правових методів, як правило, включають лише адміністративні стягнення.

Адміністративне законодавство України визначає санкції за порушення встановлених правил у сфері забезпечення інформаційної безпеки корпорацій. Вони передбачають такі заходи відповідальності:

- накладення стягнень на юридичних осіб за порушення нормативно-правових положень;
- застосування заходів адміністративного впливу по відношенню до юридичних осіб за порушення нормативно-правових положень.

Суб'єктами скоєння адміністративного правопорушення у сфері забезпечення інформаційної безпеки корпорацій можуть бути: акціонери, посадові особи органів акціонерного товариства, засновники, учасники корпорацій та інші. Перелічені суб'єкти є різними за статусом, для кожного з них може бути встановлений різний ступінь вини із урахуванням соціально-економічного чинника відповідного суб'єкта адміністративного правопорушення.

Висновки

Адміністративно-правові методи забезпечення інформаційної безпеки корпорацій мають

певні особливості: адміністративно-правові методи забезпечення інформаційної безпеки корпорацій реалізуються шляхом встановлення прав і обов'язків суб'єктів корпорацій; використання певного адміністративно-правового методу забезпечення інформаційної безпеки корпорацій залежить від правового статусу суб'єкта корпорації; адміністративно-правові методи інформаційної безпеки корпорацій закріплені у спеціальних нормативних актах, які є юридично обов'язковими й актами управління, невиконання яких розглядається як порушення обов'язків і може тягти за собою не лише адміністративну чи дисциплінарну відповідальність, а й кримінальну.

Список використаних джерел

1. Коваленко Ю. О. Забезпечення інформаційної безпеки на підприємстві // Національна безпека та оборона. – 2001. – № 1. – С. 70–76.
2. Проблема інформаційної безпеки // Спосіб доступу: URL <http://ua.textreferat.com/referat-7941-6.html>. – Загол. з екрана.
3. Нашинець-Наумова А. Ю. Реалізація адміністративно-правових форм у сфері забезпечення інформаційної безпеки корпорацій // Підприємництво, господарство і право. – 2015. – № 8. – С. 46–48.
4. Колтаков В. К. Курс адміністративного права України. – К., 2012. – 805 с.
5. Гончарук С. Т. Адміністративний процес. – К., 2010. – 190 с.
6. Дихтєвський П. В. Административно-правовое принуждение в механизме обеспечения личной безопасности: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2004. – 428 с.
7. Логінов О. В. Адміністративно-правове забезпечення інформаційної безпеки органів виконавчої влади: дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2005. – 236 с.
8. Адміністративне судочинство / За ред. Т. О. Коломєць. – К., 2009. – 251 с.
9. Гладун З. С. Адміністративне право України. – Тернопіль, 2004. – 579 с.
10. Голосніченко І. П. Адміністративний процес. – К., 2003. – 250 с.
11. Мазурин С., Попов Л., Козлов Ю. Административное право. – СПб., 2004. – 252 с.
12. Мосьондз С. О. Адміністративне право України (у визначеннях та схемах). – К., 2008. – 272 с.
13. Козлов Ю. М., Попов Л. Л. Административное право. – М., 2000. – 567 с.
14. Колтаков В. К., Гордеев В. В. Докази і доказування в адміністративному судочинстві. – Чернівці, 2009. – 128 с.
15. Адміністративне право України / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін.; За ред. Ю. П. Битяка. – К., 2006. – 544 с.
16. Бахрах Д. Н., Хазанов С. Д., Демин А. В. Административное право России. – М., 2002. – 620 с.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2015 р.

The article investigates the legal and administrative practices of information security corporation; analyzed and defined the essence of the concept of «method».

Статья посвящена исследованию административно-правовых методов обеспечения информационной безопасности корпораций, анализу и определению сущности понятия «метод».

УДК 342.9 : 342.8

Ілля Співаков,*здобувач кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів і природокористування України,
м. Київ*

ВИБОРЧІ (ЕЛЕКТОРАЛЬНІ) ВІДНОСИНИ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Стаття присвячена дослідженню виборчих (електоральних) відносин через призму об'єкта адміністративно-правового регулювання, визначенню впливу норм адміністративного права на виборчі відносини.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, публічне управління, виборчі відносини, електоральні відносини, правовідносини.

Прозорі та демократичні вибори є індикатором додержання принципу верховенства права та рівня демократичності тієї чи іншої держави. Україна стає поволи на шлях демократичного розвитку, але нещодавнє проведення проміжних виборів народних депутатів України на 205 виборчому окрузі яскраво свідчать про недосконалість виборчої системи України та недовіру чинного виборчого законодавства. За таких умов нівелюється принцип адекватного відображення волі громадян при формуванні органів влади в Україні.

Виборчі відносини регулюються, перш за все, нормами конституційного права, проте в рамках створення умов для вільного та свідомого волевиявлення громадян недостатньо лише конституційно-правового закріплення принципів вільних і чесних виборів, адже ці процеси вимагають детального правового регулювання процедур прозорого ведення виборчої кампанії, визначення статусу суб'єктів виборчого процесу, їх прав і обов'язків, визначення результатів виборів тощо [1, с. 1]. Для забезпечення ідей вільного та демократичного волевиявлення необхідним є посилення і вдосконалення заходів адміністративно-правового регулювання. Перевага адміністративно-правового регулювання виборчих відносин полягає у широкому спектрі юридичних засобів адміністративно-правового характеру, що лежить у його основі. До них слід віднести індивідуальні адміністративно-правові акти, юридичні факти, адміністративні правовідносини, адміністративно-правові заходи захисту, заходи адміністративної та дисциплінарної юридичної відповідальності тощо.

Для вдосконалення існуючих і напрацювання якісних та ефективних механізмів ад-

міністративно-правового регулювання виборчих відносин в Україні необхідно сформувати чіткий понятійно-категоріальний апарат, проаналізувати поняття «виборчі (електоральні) відносини», у тому числі через призму об'єкта адміністративно-правового регулювання. Це дозволить чітко зрозуміти об'єкт дослідження, що, у свою чергу, спростить подальший аналіз заходів і механізмів адміністративно-правового регулювання даного виду суспільних відносин.

Дослідженням окремих напрямів адміністративно-правового регулювання виборчих відносин і виборчих прав громадян присвятили увагу такі вчені-адміністративісти, як В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Битяк, В. Гаращук, В. Галунько, Е. Демський, Є. Додін, Р. Калужний, С. Ківалов, Т. Коломовець, В. Курило, М. Тищенко й інші.

Мета цієї статті: висвітлити поняття «виборчі відносини» як об'єкт адміністративно-правового регулювання.

Застосовуючи дидуктивний метод логічного аналізу при здійсненні дослідження понять «виборчі», «репрезентативні» або, як їх ще називають у правових колах, «електоральні» правовідносини [2, с. 38–45] слід, насамперед, встановити правову природу базової системоутворюючої категорії «правовідносини», зокрема через дослідження її складових елементів.

Відомо, що правовідносини за своєю природою є складовою більш широкого поняття «суспільні відносини». У теорії права поняття «правовідносини» визначають як суспільні відносини, що є юридичним виразом фактичних суспільних відносин, де одна сторона

на основі правових норм вимагає від іншої сторони виконання певних дій або утримання від них, а інша сторона повинна виконати ці вимоги, що охороняються державою [3, с. 335]. Загалом погоджуючись із таким твердженням, слід зазначити, що сторони вказаних відносин обов'язково мають володіти ознакою правосуб'єктності. О. Сканун визначає поняття «правовідносини» як врегульовані нормами права вольові суспільні відносини, що виражаються в конкретному зв'язку між правомочними та зобов'язальними суб'єктами (носіями суб'єктивних юридичних прав, обов'язків, повноважень і відповідальності) та забезпечуються державою [4, с. 345]. Під суб'єктивним правом тут розуміється міра можливої поведінки, що належить уповноваженій особі для задоволення її інтересів і потреб і забезпечується відповідними юридичними обов'язками інших (зобов'язаних) осіб.

Поняття «юридичний обов'язок», у свою чергу, визначається як міра необхідної поведінки, що покладена на зобов'язану особу та забезпечена можливістю застосування засобів державного примусу, яку вона зобов'язана здійснювати в інтересах уповноваженої особи [5, с. 133].

Слід зазначити, що сутність поняття «правовідносини» необхідно встановити через сукупність притаманних йому ознак [6, с. 377–378]:

- вони виникають на підставі норм права;
- сторони правовідносин завжди наділені суб'єктивними правами та відповідними юридичними обов'язками. Зміст правовідносин формується внаслідок волевиявлення його учасників, дії юридичних норм, а також відповідно до рішень правозастосовчих органів;
- вольові відносини між суб'єктами виникають за їх волевиявленням;
- правові відносини – це такі суспільні відносини, за яких здійснення суб'єктивних прав і виконання обов'язків забезпечуються можливістю державного примусу. У більшості випадків здійснення суб'єктивного права та виконання обов'язків мають місце без застосування заходів державного примусу. Якщо в цьому виникає необхідність, то заінтересована сторона звертається в компетентний державний орган, який, розглянувши юридичну справу, виносить владне рішення (акт застосування права), де точно визначаються суб'єктивні права й обов'язки сторін;
- правовідносини здійснюються свідомо та цілеспрямовано;
- правові відносини виступають у вигляді конкретного суспільного зв'язку. При цьому ступінь конкретизації може бути різним. Мінімально конкретизуються правовідносини, врегульовані безпосередньо законом. Типовий приклад – конституційні права та свободи.

Власне, кожний громадянин сам визначає, якою мірою він використовуватиме можливості, що надані йому відповідно до Конституції.

Узагальнюючи зазначені ознаки, можна визначити поняття «правовідносини» як вольові, свідомі та цілеспрямовані суспільні відносини, що виникають між правосуб'єктивними особами, тобто носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, відповідно до яких одна особа вимагає від іншої виконання певних дій або утримання від них, а інша – виконання їх на підставі правових норм та забезпечуються засобами державного примусу.

Оскільки виборчі відносини є одним із видів правовідносин, за своєю природою їм притаманні всі перелічені ознаки, які характеризуються наявними лише їм спеціальними ознаками, які можна виділити проаналізувавши їх правову природу. У зв'язку з викладеним дещо незрозумілим видається визначення поняття «виборчі відносини», запропоноване М. Сербінін, на думку якого це відносини, що регулюють суспільні відносини, які виникають у процесі організації та проведення виборів до органів державної влади й органів місцевого самоврядування; що встановлюють гарантії виборчих прав громадян і відповідальність депутатів та інших обраних осіб перед виборцями [7, с. 16]. Ми не можемо погодитися з таким твердженням, оскільки відносини регулюються не іншими відносинами, як зазначає вчений, а правовими нормами; вчений розглядає поняття «виборчі відносини» у вузькому значенні, де під якими розуміє лише організацію та проведення виборів до органів державної влади й місцевого самоврядування, але ж виборчі відносини зачіпають також інститути представницької демократії, референдуми тощо, на які можуть виноситися питання, не пов'язані з виборами. Тому, на нашу думку, поняття «виборчі відносини» слід розглядати з більш широкої точки зору. Прикладом цього може бути «плебісцит», що є всенародним голосуванням з питань належності до певної теорії або політичної волі держави [8].

Прагматичний підхід до виборчих відносин демонструє О. Тодика, який вважає, що тут відбувається процес становлення політики, зорієнтованої на забезпечення виборчих прав громадян, їх активну участь у політико-правових процесах, формування правової державності та громадянського суспільства. Вибори, на думку вченого, є яскравим виявом народовладдя, установчої влади народу, реалізації виборчих прав громадян. Демократичний потенціал законодавства визначається конституційним положенням про особливу соціальну цінність людини та громадянина, їх прав і свобод, у тому числі в політико-правовій галузі [9, с. 19].

Слід зазначити, що виборчі відносини завжди передбачаються правовою нормою, включають вольовий, інтелектуальний елемент, виникають на основі юридичного факту, свідчать про наявність юридичного зв'язку між суб'єктами виборчого права, характеризують наявність прав і обов'язків, передбачених нормою права. Тут вдалим буде застосування такої аксіоми: не існує прав без обов'язків і обов'язків без прав. Останні гарантуються державою й охороняються примусовою силою компетентних органів. Таким чином, змістом виборчих відносин є суспільні відносини з організації та проведення виборів, тобто передача публічної влади від її носія (народу) виборним державним і муніципальним органам, їх посадовим особам, а також проведення інших виборчих дій. Держава регулює зазначені відносини шляхом прийняття нормативно-правових актів (конституційних, адміністративних і кримінальних норм) та забезпечення їх виконання засобами державного примусу. Регулювання виборчих відносин виступає однією з важливих функцій держави в умовах здійснення демократичних перетворень. У рамках нашого предмета дослідження актуальним є проведення аналізу виборчих відносин як об'єкта адміністративно-правового регулювання.

Узагальнити поняття «адміністративно-правове регулювання» доречним буде через застосування дефініції В. Галунька, який визначає його як цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових засобів прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства та держави [10]. Іншими словами, відносини у сфері організації та проведення виборів, інших виборчих дій зазнають цілеспрямованого впливу норм адміністративного права за допомогою адміністративно-правових засобів, прав, свобод і законних інтересів учасників виборчих відносин.

Адміністративно-правове забезпечення державного регулювання виборчих відносин здійснюється за допомогою Кодексу України про адміністративні правопідносини (далі – КУпАП), законів України, постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України, указів Президента України, постанов та протокольних рішень Центральної виборчої комісії, інших галузевих підзаконних нормативно-правових актів, якими регулюються певні етапи та процедури виборчого процесу. Всі ці елементи утворюють систему, спрямовану на запобігання фальсифікаціям під час виборчого процесу, проявам корупції з метою забезпечення ефективного використання державних коштів. Тому ефективне адміністративно-пра-

вове регулювання виборчого процесу можливе лише в умовах, коли ефективно функціонують всі окреслені складові. У такому випадку вказана діяльність буде ефективною.

Адміністративно-правове регулювання сприяє, зокрема, інтенсифікації й упорядкуванню діяльності органів державної влади у сфері організації та проведення виборів. Необхідним є також планування та реалізація з боку органів державної влади комплексу заходів щодо подальшого вдосконалення форм і методів організації та проведення виборчих відносин, зміцнення демократії та верховенства права при їх проведенні, дисципліни і законності в усіх ланках. У вирішенні зазначених завдань важливу роль відіграють норми адміністративного права, які безпосередньо забезпечують юридичне оформлення процесів удосконалювання, організації та проведення виборів до органів державної і муніципальної влади, проведення інших виборчих дій.

Викладене свідчить, що адміністративно-правове регулювання виборчих відносин слугує інтересам суспільства в усіх сферах взаємодії публічної адміністрації й об'єктів публічного управління. Норми адміністративного права породжують нові публічно-управлінські правові відносини, викликані сучасними внутрішніми та зовнішніми умовами розвитку суспільства, сприяють удосконаленню існуючих суспільних відносин.

Для адміністративно-правового регулювання відносин з організації та проведення виборів, інших виборчих дій характерним є застосування розпорядження до вчинення дій, дозволу, заохочення до дії та заборони (як окремо, так і в поєднанні). Слід пам'ятати і про деліктні відносини у процесі виборчих відносин, що регулюються нормами адміністративного права. Так, глава 15-А «Адміністративні правопорушення, що посягають на здійснення народного волевиявлення та встановлення порядку його забезпечення» КУпАП України передбачає низку складів адміністративних правопорушень у сфері виборчих відносин. До них відносяться порушення порядку ведення передвиборної агітації, агітації під час підготовки і проведення референдуму з використанням засобів масової інформації та порядку участі в інформаційному забезпеченні виборів (ст. 212⁸ КУпАП), порушення права громадянина на ознайомлення з відомостями Державного реєстру виборців, із списком виборців, списком громадян, які мають право брати участь у референдумі (ст. 212⁹ КУпАП) тощо.

Сприяючи зародженню та розвитку нових суспільних відносин, адміністративно-правове регулювання витісняє із сфери публічного управління застарілі, які не сприяють

удосконаленню регулювання в господарській, соціально-культурній, соціально-політичній сферах, а також у сфері міжгалузевого управління, адміністративні відносини.

На сучасному етапі, коли Україна прямує шляхом побудови демократичної, правової держави, особливого значення набуває реалізація громадянами своїх конституційних прав обирати та бути обраними до органів державної влади й місцевого самоврядування, а також брати участь в інших іпостасях представницької демократії. У зв'язку з цим публічно-правова охорона цих прав має бути достатньо ефективною, щоб протистояти різного роду протиправним посяганням. Порушення виборчих прав громадян постійно перебуває в центрі уваги преси, широко обговорюється в усіх засобах масової інформації, викликаючи величезний суспільний резонанс.

Висновки

Виборчі відносини завжди передбачаються правовими нормами, включають вольовий, інтелектуальний елемент, виникають на основі юридичного факту, свідчать про наявність юридичного зв'язку між суб'єктами виборчого права. Виборчі відносини як об'єкт адміністративно-правового регулювання є особливим видом суспільних відносин з організації та проведення виборів, тобто передачі публічної влади від її носія (народу) виборним державним і муніципальним органам, їх посадовим особам, а також проведення інших виборчих дій, що регулюється за допомогою цілеспрямованого впливу адміністративно-правових норм (через такі способи юридичного впливу як зобов'язання, дозвіл та заборона), покликаних забезпечувати виборчі права громадян і нормальне функціонування громадянського суспільства.

На сьогодні очевидним є те, що сучасний стан адміністративно-правового регулювання носить здебільшого «радянський характер» і не може повністю забезпечити процес регулювання виборчих відносин в Україні. За су-

часних українських реалій, в умовах недовіри правоохоронної та судової системи жоден нормативно-правовий акт не може вирішити самостійно проблему дотримання законодавства чи захисту прав. Саме тому необхідно не лише напрацювати якісно нові механізми адміністративно-правового регулювання виборчих відносин, а й організувати залучення громадянського суспільства до процесу виборчих відносин шляхом здійснення громадського нагляду та контролю (зادля припинення та попередження узурпації повноважень з боку держави, виявлення фактів застосування адміністративного ресурсу заінтересованими посадовими особами органів державної влади).

Список використаних джерел

1. Радченко Є. В. Виборче законодавство: українська практика, міжнародний досвід та шляхи реформування. – К., 2003.
2. Марцеляк О. В. Конституційні засади виборчого права України: загальнотеоретична характеристика // Право України. – 2013. – № 5. – С. 38–45.
3. Загальна теорія держави і права / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х., 2009. – 584 с.
4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. – Х., 2006. – 656 с.
5. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. – Л., 2007. – 192 с.
6. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави та права. – К., 2005. – 609 с.
7. Сербин М. В. Правовое регулирование избирательного процесса в субъектах Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 2004. – 22 с.
8. Плембисит. Матеріал з вікіпедії – вільної енциклопедії / Стаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/>.
9. Тодика О. Ю. Выборы до парламентів країн СНД (порівняльно-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2002. – 19 с.
10. Галуцько В. В., Єщук О. М. Поняття та зміст адміністративно-правового регулювання // Actual problems of corruption prevention and counteraction [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.law-property.in.ua/articles/general-administrative-law/94-the-concept-and-content-regulation-administrativnopravovoho.html>.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2015 р.

The article deals with elective (electoral) relations through the object of administrative and legal regulation. The impact and importance of the rules of administrative law on the elective relations are determined. The analysis of the theoretical and legal principles of elective relations in Ukraine is carried out. The definition of the concept «elective relations as an object of administrative and legal regulation» through the analysis of its components is given.

Статья посвящена исследованию избирательных (электоральных) отношений через призму объекта административно-правового регулирования, определению влияния норм административного права на избирательные отношения.

УДК 347.77

Тетяна Гарбуз,*здобувачка кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів і природокористування України,
м. Київ*

ІСТОРІЧНІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОЇ ОХОРОНИ ОБ'ЄКТІВ ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті аналізується історія становлення та розвитку системи державної охорони об'єктів промислової власності в Україні.

Ключові слова: державна система охорони об'єктів промислової власності, правова охорона, промислова власність.

Історія розвитку та становлення правової охорони об'єктів промислової власності має досить тривалий характер, що зумовлено об'єктивними потребами становлення та розвитку промислового виробництва. Формування промислової власності як галузі інтелектуальної власності почалося одночасно з розвитком промисловості, науки, мистецтва. Разом із тим аналіз наукових публікацій свідчить, що дослідженню історичних тенденцій розвитку правової охорони промислової власності в Україні приділено недостатню увагу, що й зумовлює актуальність цієї статті.

Метою цієї статті є аналіз історичних аспектів створення та розвитку державної системи охорони об'єктів промислової власності в Україні.

Історичний аналіз розвитку охорони прав на об'єкти промислової власності дозволяє глибше зрозуміти зміст суспільних відносин, пов'язаних із правовою охороною, соціальну зумовленість виникнення та розвитку такої охорони і має велике значення для подальшого вдосконалення законодавства у цій сфері. Аналіз історичних джерел свідчить, що початком зародження правової охорони об'єктів промислової власності є прийнятий 22.04.1667 р. «Новоторговий Статут». Цей документ є одним із перших законодавчих актів, який має безпосереднє відношення до зародження законодавства Російської імперії у сфері промислової власності. Новоторговий Статут є найбільшим законодавчим актом, що визначав норми зовнішньої та внутрішньої торгівлі Росії. У Статуті йдеться про торгівлю не тільки у таких російських містах, як Москва,

Архангельськ, Великий Новгород, Псков, а й в українському Путивлі. Статут складається із 94 статей і 7 статей додатків – статуту торгівлі (для іноземців). Незважаючи на те, що всі статті статуту присвячені зовнішній торгівлі, плати мита з іноземних купців тощо, саме у ст. 46 статуту йдеться про клеймування, яке виконувало функцію митного позначення для розрізняльної здатності російських та іноземних товарів і для підтвердження факту сплати митного збору. Клеймо ставили на митниці, воно виконувало функції своєрідного знака [1, с. 116–136]. На початку свого існування клейма не отримали належної охорони з боку держави. Однак у подальшому виникла потреба в державному регулюванні прав на засоби індивідуалізації. Клейма допомагали державним органам контролювати торговий обіг, давали можливість встановлювати виробника товару. У зв'язку з цим із XVII ст. порядок нанесення знаків на товари починає регулюватися державою.

Перший Російський державний наказ про обов'язкове клеймування всіх російських товарів особливими фабричними або заводськими знаками був виданий у 1774 р. З 1830 р. у Російській імперії діяли правила та засоби клеймування. У 1838 р. в Росії прийнятий закон про товарні знаки. Цим законом встановлювалася кримінальна відповідальність за підробку товарного знака. Останнім законом царської Росії про товарні знаки був Закон від 26.02.1896 р. [2, с. 264].

Подальший розвиток ринкових відносин зумовив і зміну пріоритетів правової охорони. Так, Уложення про покарання кримінальні та виправні (1845, 1885 рр.) передбачало відповідальність за підробку чужого клей-

ма або знаків, що ставляться з дозволу Уряду на виробках мануфактури, фабрик або заводів (ст. 1863) [3, с. 650]. У подальшому норми кримінально-правової охорони передбачали охорону не тільки митних державних інтересів, а й передусім захист підприємців від посягань на їх права від недобросовісної конкуренції [4, с. 205]. Отже, клеймо, поставлене на товарі, вказувало на належність виробника до цехової організації ремісників (гільдії купців) і одночасно відігравало роль знака якості. Поступово знак став відповідним символом власності, який позначав та індивідуалізовував певний товар. За поставку неякісного товару під таким знаком винна особа повинна була нести відповідальність [5, с. 61].

Термін «товарні знаки» вживається з XIX ст. З цього часу вони стали виконувати нинішню роль у поширенні товарів, доведені їх до покупця, розвитку торгівлі.

Відомо, що вперше незалежність Української держави датована у 22.01.1918 р. IV Універсалом Центральної Ради. В Універсалі також зазначалося, що одним із найважливіших завдань уряду Універсал визначав: «...підняти промисловість держави, розпочати творчу роботу в усіх галузях...» [6]. Історія правової охорони об'єктів промислової власності в Україні свідчить, що першим охоронним документом в Українській Державі, був патент на винахід за № 1, який 27.06.1918 р. виданий жителям Ростова-на-Дону П. Грюнтало та Л. Антошевському, від яких 19.06.1918 р. була одержана заявка про видачу патенту на винахід «дерев'яна підшва, яка замінює калози». Про видачу свідоцтва № 1 повідомлено у «Державному віснику» від 29.07.1918 р. № 28 [7].

Під час діяльності Гетьманату у 1918 р. в Україні у складі Фабрично-заводського департаменту Міністерства торгу промисловості Української Держави, що став правонаступником Технічного департаменту, діяв відділ винаходів. На той час багато винаходів, що реєструвалися, мали побутове значення.

У результаті більшовицького січневого збройного повстання 1918 р. у Києві було встановлено радянську владу, яка представляла Українську Республіку Рад. Діяльність Центральної Ради й її уряду у Києві була припинена у зв'язку з вимушеним переїздом до Фастова, а згодом – до Житомира. До Києва переїхав більшовицький уряд, який на той час мав назву Народний Секретаріат. У той час влада на Україні змінювалася часто. Вже у березні 1918 р. Центральна Рада повертається до Києва. Уряд формує свої міністерства. У складі 14 міністерств УНР було і Народне міністерство торгу та промисловості. В цьому міністерстві, за даними його Інформбюро від 06.04.1918 р., налічувалося 10 департаментів, серед яких представлені Департамент вина-

ходів і Департамент по охороні промисловості. Однак, робота уряду УНР знов була припинена.

Після проголошення Української держави з гетьманом П. Скоропадським на чолі грамота гетьмана до всього українського народу, оприлюднена 30 квітня, оголошувала про скасування Центральної Ради та Уряду УНР. 2–3 травня гетьман сформував Раду Міністрів Української Держави. У складі гетьманського Кабінету Міністрів було 15 міністерств, у тому числі Міністерство торгу та промисловості.

Міністерства за Гетьманату теж поділялися на департаменти. Як свідчать архівні документи, у Міністерстві торгу і промисловості Української Держави справами винахідництва й охороною промислової власності займався Департамент фабрично-заводський, при якому діяв відділ винаходів. Відповідно до статуту означеного Департаменту, відділ винаходів завідує справами з видання патентів на винаходи, реєструє товарні знаки, фабричні рисунки та зразки. Для проведення експертизи, яка має відношення до видачі патентів і реєстрації товарних знаків, фабричних рисунків і зразків, при відділі було утворено Експертний комітет. Комітет складався із штатних урядовців організаційно-технічного відділу цього ж департаменту та з фахівців окремих галузей, представлених заінтересованими міністерствами, зокрема, Військового, Внутрішніх справ, Морського, Шляхів, Праці, Фінансів та Земських Справ. Начальник відділу міг залучати до Експертного комітету за вільним наймом осіб для попереднього розгляду заяв із правом вирішального голосу. Кількість членів комітету встановлював Міністр торгу та промисловості.

При відділі винаходів була своя канцелярія, спеціальна бібліотека, архів патентних списків і альбомів, зареєстрованих марок, зразків фабричних рисунків [7, с. 23].

У 1918 р. у період гетьманату було створено так званий експертний комітет, який забезпечував розгляд питань про реєстрацію та правову охорону винаходів. Особи, які бажали отримати охоронний документ на винахід, товарний знак або фабричний зразок, повинні були написати заяву, підготувати опис винаходу або зображення торгового знака та сплатити грошову суму.

У серпні–вересні 1918 р. Міністерство торгу та промисловості подає до уряду законопроект «Про зміну термінів здійснення привілею» (підготовлений Департаментом фабрично-заводським), який торкався термінів сплати щорічного мита за винахід і відновлення свідоцтва на товарні знаки. З урахуванням складності політичної ситуації, в якій опинилися громадяни України, коригувалися пев-

ні статті законодавчих актів колишньої Російської імперії, якими тимчасово керувалась Українська Держава у справі охорони промислової власності. Власники російських привілеїв на винаходи повинні були щорічно, вперед за кожен рік дії привілею від дня його підписання виплачувати відповідне мито. Спізнення виплати дозволялося (з доплатою пені) не більше ніж на три місяці. В разі сплати мита пізніше, привілеїв вважався таким, що втратив свою дію (Статут про мито. Звід Законів Російської імперії. Т. 5, статті 360–371. 1906 р.). Також власники російських привілеїв на винаходи зобов'язувалися здійснити ці привілеї не пізніше 5 років із дня їх підписання. У випадку невиконання зазначеної вимоги, дія привілею припинялася (Статут про промисловість. Звід Законів Російської імперії. Т. 11, ч. 2, статті 96, 101. 1913 р.).

За Директорії УНР проблемами патентування винаходів, реєстрацією товарних знаків і фабричних зразків почало займатися Міністерство народного господарства, в яке реорганізували Міністерство торгу та промисловості. Назву відповідних департаменту та відділу не змінювали.

Наведені історичні свідчення дають підстави стверджувати, що у 1918 р. в Україні були зроблені перші кроки на шляху створення національної системи охорони промислової власності. Разом із тим як зазначають В. Дало та В. Ферчук, нема підстав стверджувати, що саме в описаний період в Україні були закладені основи національного законодавства з охорони промислової власності. Згадані закони та законопроекти мали на меті тимчасово адаптувати до реалій часу законодавство Російської імперії.

Започаткована в Україні у 1918 р. державна система охорони промислової власності фактично на старті, з відомих політичних причин, припинила свою діяльність. Історія не відвела їй часу на реалізацію багатьох розпочатих справ. Патенти на вже зареєстровані винаходи так і не були видані заявникам. Не було створене національне законодавство з охорони промислової власності. Самостійна Україна не встигла у той час приєднатися до Паризької конвенції з охорони промислової власності (як, наприклад, Польща у 1918 р.). Із 1991 р. Україна почала все з початку [7, с. 24].

Подальший розвиток державної системи охорони об'єктів промислової власності України пов'язаний із так званим радянським періодом (1917–1991 рр.). Після проголошення України незалежною суверенною державою перед народом України, її Парламентом та Урядом постало питання про створення законодавчих та організаційних засад, які б забезпечували життєздатність нової держави. Ці процеси охопили всі сфери діяльності

та не оминули сферу охорони прав на об'єкти промислової власності.

Закон України «Про основи державної політики в сфері науки і науково-технічної діяльності» від 13.12.1991 р. заклавав основу законодавства про промислову власність.

Враховуючи проблемні питання, пов'язані з охороною об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій в Україні після розвалу СРСР, перед державою постало питання охорони прав на об'єкти промислової власності. Постановою Кабінету Міністрів України від 21.07.1992 р. № 411 було затверджено Положення про Державне патентне відомство України, а Указом Президента України затверджене Тимчасове положення про правову охорону об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій в Україні від 18.09.1992 р. № 479/92. Одночасно велася робота з розроблення пакета законів про правову охорону об'єктів промислової власності. Верховна Рада України прийняла пакет законів про промислову власність, серед яких: Закони України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на промислові зразки», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг».

Наступним кроком у створенні національної системи охорони прав на об'єкти промислової власності стало утворення постановою Кабінету Міністрів України Державне патентне відомство України від 27.01.1993 р. № 29.

У 1993–1999 рр. державну систему охорони промислової власності здійснювало Державне патентне відомство України. З метою подальшого вдосконалення та підвищення ефективності національної патентної системи на базі ліквідованого Держпатенту Кабінет Міністрів України утворив Державне агентство України з охорони промислової власності (постанова від 07.01.1999 р. № 49), яке було підпорядковане Кабміну України.

На виконання Указу Президента України «Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади» від 15.12.1999 р. № 1573/99 та постанови Кабінету Міністрів України «Про утворення Державного Департаменту інтелектуальної власності у складі Міністерства освіти і науки України» від 04.04.2000 р. № 601 наказом МОН України від 07.08.2000 р. № 175 було утворене державне підприємство «Український інститут промислової власності» на базі Державного патентного відомства України та державного підприємства «Інститут промислової власності». Укрпатент включено до сфери управління Державного департаменту інтелектуальної власності.

У подальшому в діяльність Державного департаменту інтелектуальної власності неодноразово вносилися зміни. На сьогодні ця Державна служба інтелектуальної власності

України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра економічного розвитку та торгівлі, який реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності [8].

Висновки

Проведене дослідження історичного правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із створенням і розвитком системи охорони прав на об'єкти промислової власності в Україні, дозволяє запропонувати авторську періодизацію розвитку охорони прав на об'єкти промислової власності та виокремити три основні періоди цього процесу:

дорадянський період (з моменту прийняття «Новоторгового Статуту» – 1667–1917 рр.);

радянський (з моменту прийняття Декрету Ради Народних Комісарів «Про мито на товарні знаки» – 1918–1991 рр., тобто до здобуття Україною незалежності);

сучасний (з 1992 р. до теперішнього часу). Цей період відображає процес становлення правовідносин у сфері охорони прав на об'єкти промислової власності в період незалежності, який доцільно поділити на декілька етапів: перший етап (липень 1992 р. – січень 1999 р.) характеризується утворенням 18 вересня 1992 р. Державного патентного відомства України, затвердженням Тимчасового положення про правову охорону об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій в Україні; другий етап (січень 1999 р. – червень 2000 р.) характеризується ліквідацією Державного патентного відомства України та утворенням Державного агентства з охорони промислової власності, державного підприємства «Український інститут промислової власності»; сучасний етап (серпень 2000 р. до теперішнього часу) характеризується ді-

яльністю державного підприємства «Український інститут промислової власності», який входить до структури ДСІВ і відповідає за проведення формальної та кваліфікаційної експертизи заявок на об'єкти промислової власності.

Аналіз наукових історичних і публіцистичних джерел дозволив проаналізувати історичні передумови виникнення правового регулювання прав на об'єкти промислової власності. Виділення періодів та етапів розвитку охорони прав на об'єкти промислової власності доцільно врахувати при формуванні нормотворчого процесу, спрямованого на правове регулювання суспільних відносин у сфері охорони об'єктів промислової власності.

Список використаних джерел

1. *Российское законодательство X–XX вв.*: В 9 т. – М., 1986. – Т. 4.
2. *Шершеневич Г. Ф.* Учебник русского гражданского права. – М., 1995. – 461 с.
3. *Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года*: Закон. – СПб., 1908. – 858 с.
4. *Белявский Л. А., Рубиновский А. Л.* Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года в толковании юристов. – СПб., 1902. – 458 с.
5. *Основи права інтелектуальної власності* / В. І. Курило, О. П. Світличний, І. В. Гиренко; За ред. О. П. Світличного. – Д., 2012. – 262 с.
6. *Універсал Української Центральної Ради (IV) Державні утворення (1917–1920)*; Історичний документ, Універсал від 09.01.1918 р. // Вісник РНМ УНР. – 1917. – № 3.
7. *Дало В., Ферчук А.* До історії становлення державної системи охорони промислової власності України // Винахідник і раціоналізатор. – 2006. – № 5. – С. 21–24.
8. *Положення про Державну службу інтелектуальної власності України*: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.11.2014 р. № 658 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/658-2014>.

Стаття надійшла до редакції 02.11.2015 р.

The article discusses the history of formation and development of the system of state protection of objects of industrial property in Ukraine.

В статті аналізується історія становлення і розвитку системи державної охорони об'єктів промислової власності в Україні.

УДК 342.9 : 347

Анатолій Майданевич,*здобувач кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

ПОНЯТТЯ Й ОСНОВНІ ОЗНАКИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

У статті досліджуються поняття й основні ознаки адміністративно-правової охорони та захисту прав інтелектуальної власності.

Ключові слова: адміністративно-правова охорона, власність, інтелектуальна власність, охорона, захист, правопорушення.

Різноманітність об'єктів права інтелектуальної власності та реальна можливість незаконного їх використання зумовлюють структурні особливості правової охорони суб'єктивних прав власників і законних користувачів об'єктів права інтелектуальної власності, які врегульовуються численними нормативно-правовими нормами, що належать до різних галузей права. Міжгалузевий характер охорони прав інтелектуальної власності в Україні дозволяє виділити його конституційно-правову, кримінально-правову, цивільно-правову, господарсько-правову, адміністративно-правову та міжнародно-правову складові. Серед наведеного заслуговує на увагу, перш за все, адміністративно-правова складова.

Ефективна охорона прав інтелектуальної власності стає невід'ємною умовою економічного та соціального розвитку країни. Значну роль у механізмі охорони прав інтелектуальної власності має відігравати адміністративне право, яке повинно швидко реагувати на потреби практики, виявляти теоретичні та практичні проблеми правозастосовної діяльності, пропонувати шляхи їх вирішення.

Серед сучасних учених, які досліджували питання охорони прав власності й адміністративно-правової охорони та захисту прав інтелектуальної власності за часів незалежності, вагомі доробки для розкриття феномена охорони права власності зробили представники різних галузевих наук: Р. Веприцький, В. Галунько, І. Запорожець, О. Личенко, О. Никитенко, О. Світличний, Я. Шевченко, Р. Шишка та інші.

Метою цієї статті є аналіз кваліфікуючих ознак адміністративно-правової охорони прав інтелектуальної власності, змісту юридичних конструкцій понять «охорона» та

«захист» через призму охорони та захисту прав власності.

В. Галунько проаналізував адміністративно-правову охорону права власності в Україні і дійшов висновку, що адміністративно-правова охорона права власності – це відносно самостійний інститут юриспруденції, який врегульовує суспільні відносини з охорони прав усіх суб'єктів права власності та широкого загалу осіб від майна підвищеної небезпеки, що виникають, в основному, у сфері державного управління з можливістю застосування до порушників режиму власності засобів державного впливу, в тому числі методів адміністративного примусу [1, с. 155].

І. Личенко під адміністративно-правовою охороною права власності розуміє систему правових способів і засобів щодо підтримання режиму охорони права власності, забезпечення діяльності учасників адміністративно-охоронних відносин у цій сфері, реалізації правових норм, які спрямовані на захист права власності та сприяють відновленню порушених прав власників [2, с. 22]. На думку Я. Шевченко, поняття охорони передбачає як заходи економічного, політичного, ідеологічного характеру, що забезпечують нормальне регулювання суспільних відносин, попередження правопорушень, усунення причин, що їх породжують (регулятивні норми), так і заходи, спрямовані на поновлення чи визнання прав у разі порушення чи оспорування їх, а саме – захист (охоронні норми) [3, с. 130–131].

Незважаючи на певну розбіжність у визначенні поняття «адміністративно-правова охорона», що є цілком логічним явищем, дослідники одностайні у висвітленні важливості організації та здійснення державного управління охорони майна власників від право-

порушень. Виходячи із наведених думок та екстраполюючи їх на адміністративно-правову охорону прав інтелектуальної власності, зазначимо, що охорона прав власності є однією з найважливіших функцій держави, а адміністративно-правова охорона прав інтелектуальної власності є однією із складових загальної функції держави щодо охорони прав власності.

Виходячи із змісту адміністративно-правової охорони прав інтелектуальної власності, вважаємо необхідним з'ясувати зміст понять «охорона» та «захист», що використовуються у наукових дослідженнях і національному законодавстві. Р. Шишка вважає, що функціонально охорона та захист прав мають різне призначення. Охорона здебільшого спрямована на попередження чи унеможливлення порушень прав авторів; захист має на меті мінімізувати наслідки допущеного порушення прав авторів і засобами цивільного права відшкодувати заподіяні збитки, а за неможливості їх виявити чи довести – компенсувати моральну шкоду. Отже, основна функція захисту – компенсаційна. Тому захист тісно пов'язаний із відповідальністю, а охорона спрямована на профілактику правопорушень майнових і немайнових прав авторів. Відповідно це сприяє розумінню різних підходів при моделюванні законодавства про захист порушеного суб'єктивного права [4, с. 290].

Протилежної точки зору дотримується В. Темченко. На його думку, терміни «захист» та «охорона» у нормативному матеріалі вживаються як синоніми чи подібні за значенням поняття стосовно мети, завдань, методів, суб'єктів забезпечення прав і можуть використовуватися в практиці як ідентичні поняття [5, с. 33–36]. Найбільш рішучу позицію щодо тотожності понять «охорона» та «захист» займає Р. Веприцький, який стверджує, що законодавець не проводить чіткого розмежування між цими двома термінами. Оскільки застосування цих термінів у законодавстві й їх довільне тлумачення науковцями певним чином ускладнює правозастосовчу практику та спричиняє плутанину в термінологічному апараті юридичної науки, він вважає за доцільне відмовитися від використання терміна «охорона» та використовувати в законодавстві і правозастосовчій практиці термін «захист» [6, с. 9].

Ми частково поділяємося думку Р. Веприцького, проте не погоджуємося з його позицією щодо відмови від використання терміна «охорона» на користь використання терміна «захист» як у законодавстві, так і правозастосовчій практиці. На нашу думку, такий підхід до терміна «охорона» нівелює цей термін, який міститься у багатьох законодав-

чих актах. Наприклад, у Конституції України законодавець вживає терміни «захист» та «охорона». Зокрема, «держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки» (ст. 13); «земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави» (ст. 14).

Термін «охорона» вживається в Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), у ст. 1 якого зазначено: «Завданням Кодексу України про адміністративні правопорушення є охорона прав і свобод громадян, власності, конституційного ладу України, прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій, встановленого правопорядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виконання громадян у дусі точного і неухильного додержання Конституції і законів України, поваги до прав, честі і гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством».

Як складова частина національного законодавства України, КУпАП ґрунтується на нормах Конституції України, що зумовлено закріпленням у ст. 8 Конституції принципом верховенства права, згідно з яким Конституція України має найвищу силу, а закони й інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Визначення охорони прав і свобод громадян в КУпАП здійснено на розв'язок ст. 3 Конституції України, згідно з якою людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, права та свободи людини й їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність, утвердження та забезпечення прав і свобод людини є основним обов'язком держави.

Подальший аналіз наукових доробок свідчить, що тривалий час питання, пов'язане з використанням термінів «охорона» та «захист», розглядалося в контексті порушення прав інтелектуальної власності. З цього приводу О. Тандир зазначає, що серед науковців, які досліджували питання адміністративної охорони та захисту об'єктів права інтелектуальної власності, існують різні підходи до тлумачення поняття «адміністративний захист права інтелектуальної власності» [7, с. 27]. Посилаючись на праці Ф. Кіриленка, який під адміністративним захистом права інтелектуальної власності розуміє врегульовані законом суспільні відносини щодо володіння, користування та розпорядження результатами інтелектуальної, творчої діяльності, які охороняються нормами адміністра-

тивного законодавства через правозастосовну діяльність уповноважених державних органів (посадових) осіб, що також спрямовані на попередження та припинення посягання на права свободи та законні інтереси фізичних і юридичних осіб у сфері інтелектуальної власності [8, с. 3–4] та О. Світличного, який під адміністративним захистом прав на торговельну марку в Україні розуміє сукупність заходів адміністративного припинення, спрямованих на припинення порушень, відновлення та визнання прав і притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності [9, с. 62], О. Тандир доходить висновку, що викладені визначення поняття «адміністративного захисту» звужують поняття «адміністративний захист прав суб'єктів права інтелектуальної власності» та не охоплюють усіх його складових.

На думку П. Немеша, «захист» пов'язаний не з нормальною реалізацією прав, а лише з конкретним правопорушенням або оспорюванням прав. Він вважає, що правовий захист не обмежується можливістю застосування лише юридично закріплених захисних механізмів. Особа вправі самостійно обирати будь-які способи захисту, що відповідають змісту порушеного права, характеру правопорушення та його наслідкам [10, с. 208–209].

Викладене свідчить, що в науці адміністративного права відсутня стала точка зору щодо тотожності понять «охорона» та «захист». На розвиток методологічних засад адміністративно-правової охорони прав інтелектуальної власності зазначимо, що термін «охорона» є набагато ширшим, ніж термін «захист», який виступає складовою охорони. Для з'ясування цього проблемного питання звернімося до законодавчих актів.

Аналіз спеціального законодавства у сфері інтелектуальної власності свідчить, що назва самих законів включає термін «охорона». Наприклад, Закон України «Про охорону прав на сорти рослин». У багатьох нормах цього Закону вживається термін «охорона». Слід зазначити, що незважаючи на часте вживання термінів «охорона» та «захист» у нормах спеціального законодавства, вказані поняття не знайшли свого нормативного визначення як у спеціальному законодавстві, так і в інших нормативно-правових актах.

Ефективність способів і засобів адміністративно-правової охорони визначається через їх адекватність способам правопорушень. Одна справа коли порушуються права особи на стадії реєстрації ОПІВ у відповідній державній установі, інша – коли порушення пов'язане з незаконним використанням виключних майнових прав. У першому випадку правопорушення, як правило, не завдає особі будь-якої майнової шкоди, а другому – пра-

вопорушник незаконно використовуючи ОПІВ посягає на майнові або немайнові права та законні інтереси особи.

О. Іоффе поділяв порушення у сфері авторського права на ті, що посягають на особисті правомочності автора без завдання йому будь-якої майнової шкоди, а також ті, що посягають на майнові інтереси; при цьому вони можуть бути пов'язані з порушеннями особистих прав [11, с. 56].

На думку В. Грибанова, суб'єкти права інтелектуальної власності, реалізуючи своє право, можуть використовувати різні способи, виділяючи три групи способів захисту [12, с. 156]:

- застосування способів власного примусового впливу на порушника, захист прав власними діями фактичного характеру (самозахист цивільних прав);

- можливість застосування «способів оперативного впливу»;

- звернення до компетентних державних і громадських органів із клопотанням про застосування примусу щодо певної особи.

Погоджуючись із викладеним, зазначимо, що порушення прав інтелектуальної власності залежить від ступеня та характеру правопорушення і може передбачати цивільну, господарську, адміністративну та кримінальну відповідальність. Такий захист здійснюється щодо власників ОПІВ або їх законних користувачів. Однак існує захист, який може здійснюватися особою з метою заперечення рішень Державної служби інтелектуальної власності України щодо набуття прав на об'єкти інтелектуальної власності, яка може й не бути власником ОПІВ. Це зумовлює адміністративно-правовий засіб захисту порушених прав і передбачає:

- право на звернення із запереченням проти будь-якого рішення ДСІВ щодо набуття прав на об'єкт інтелектуальної власності;

- право власника знака на заяву про визнання його знака добре відомим в Україні;

- право на оскарження затвердженого ДСІВ рішення Апеляційної палати в судовому порядку;

- право на звернення із заявою до адміністративного суду у випадку оскарження рішення, дії чи бездіяльності посадової особи ДСІВ.

Виходячи із викладених міркувань та враховуючи різний ступінь причетності особи до вчинення правопорушення у сфері інтелектуальної власності, їх можна класифікувати на порушення, що здійснюються на стадії реєстрації об'єктів інтелектуальної власності або при визнанні знака добре відомим в Україні, та на ті, що посягають на майнові інтереси й особисті немайнові права суб'єктів права інтелектуальної власності.

До перших ми відносимо порушення, що здійснюються на стадії: реєстрації ОПІВ; при видачі охоронного документа (свідоцтва, патенту); визнанні знака добре відомим в Україні. У даному випадку, заявник, так і третя особа, може оскаржити дії ДСІВ: в адміністративному порядку в Апеляційній палаті ДСІВ, або суді. Якщо Апеляційна палата ДСІВ або суд приймуть інше рішення, наприклад про видачу патенту, до посадової особи, яка своїми діями призвела до порушення прав заявника або створила інші умови порушення прав, не можуть застосовуватися ті самі способи захисту та ступінь відповідальності, що застосовується до осіб, які незаконно використовують об'єкти інтелектуальної власності.

До других відносимо правопорушення, суб'єкти яких незаконно використовують об'єкти права інтелектуальної власності, які своїми діями порушують суб'єктивні права. До таких порушень відносяться порушення особистих майнових і немайнових прав суб'єктів права інтелектуальної власності. Об'єктом адміністративно-правової охорони виступають не самі об'єкти права інтелектуальної власності, суб'єктивні права власників або законних користувачів таких об'єктів. Будь-яке суб'єктивне право має реальне значення для його носія лише за наявності ефективної системи захисту.

Висновки

Залежно від виду правопорушень, особа з метою охорони прав і законних інтересів обирає шляхи реалізації способів захисту порушених прав інтелектуальної власності. Саме в охоронних правовідносинах здійснюється реалізація способів захисту прав інтелектуальної власності.

Характер правопорушення зумовлює порядок і межі адміністративно-правової охорони, яка здійснюється комплексом узгоджених дій, спрямованих на захист суб'єктивних прав та інтересів суб'єктів прав інтелектуальної власності. Такий захист може здійснюватися як в органах державного управління, так і в суді.

Стаття надійшла до редакції 02.11.2015 р.

The article examines the concept and main features of administrative-legal protection and enforcement of intellectual property rights, it is concluded that depending on the offence, the person for the purpose of protection of rights and legitimate interests chooses the ways of implementation of methods of protection of infringed rights.

В статье исследуются понятие и основные особенности административно-правовой охраны и защиты интеллектуальной собственности.

На основі викладеного та норм чинного законодавства надаємо власне визначення поняття «адміністративно-правова охорона прав інтелектуальної власності», яке слід розуміти як сукупність правових заходів, способів і методів, спрямованих на забезпечення та реалізацію майнових прав суб'єктів інтелектуальної власності, за порушення яких до правопорушників застосовуються засоби державного впливу, в тому числі методи адміністративного примусу.

Список використаних джерел

1. Галуцько В. В. Охорона права власності: адміністративно-правові аспекти. – Херсон, 2008. – 348 с.
2. Личенко І. О. Адміністративно-деліктні аспекти захисту права власності. – Л., 2011. – 216 с.
3. Шевченко Я. М. Власник і право власності. – К., 1994. – 164 с.
4. Шишка Р. Б. Охорона прав суб'єктів інтелектуальної власності у цивільному праві України: дис. ... д-ра юрид. наук. – Х., 2004. – 468 с.
5. Темченко В. Особливості юридичного змісту термінів «захист» та «охорона» у механізмі забезпечення прав і основних свобод людини // Право України. – 2005. – № 9. – С. 33–36.
6. Веприцький Р. С. Правове регулювання захисту соціально-економічних прав людини в сфері праці: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2008. – 19 с.
7. Тандир О. В. Адміністративно-правовий захист прав суб'єктів права інтелектуальної власності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2013. – 19 с.
8. Кіриленко Ф. О. Адміністративно-правовий захист права інтелектуальної власності правоохоронними органами України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2011. – 16 с.
9. Світличний О. П. Адміністративно-правова охорона торговельної марки: дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2007. – 210 с.
10. Немеш П. Ф. Поняття та співвідношення правової охорони і правового захисту торговельних марок // Часопис Київ. ун-ту права. – 2010. – № 3. – С. 207–209.
11. Иоффе О. С. Основы авторского права. – М., 1969. – 130 с.
12. Грибанов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. – М., 1972. – 234 с.

УДК 349.42

Артем Брінцов,*аспірант кафедри аграрного, земельного та екологічного права**ім. акад. В. З. Янчука**Національного університету біоресурсів і природокористування України,
м. Київ*

ПРИНЦИПИ КОДИФІКАЦІЇ АГРАРНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

У статті досліджуються принципи кодифікації законодавства й аналізується вплив особливостей галузевої кодифікації на їх змістове наповнення.

Ключові слова: аграрне законодавство, кодифікація аграрного законодавства, принципи права, принципи кодифікації, кодифікація законодавства.

Питання вдосконалення аграрного законодавства та приведення його у відповідність із світовими й європейськими правовими стандартами шляхом кодифікації не втрачає своєї актуальності протягом усього часу становлення та розвитку незалежної України, але й досі залишається невирішеним. Кодифікація аграрного законодавства України – це послідовний системний процес, необхідною передумовою якого є комплексні теоретичні дослідження механізму його здійснення, у тому числі ґрунтовне дослідження принципів кодифікації.

Наукове дослідження принципів права та кодифікації законодавства здійснювалося такими вітчизняними та зарубіжними вченими, як С. Алексєєв, Ю. Васильєва, Л. Галесник, Є. Гетьман, В. Єрмоленко, М. Костенніков, Є. Погорелов, С. Погребняк, Н. Хуторян, М. Шумило, В. Янчук та інші. Проте комплексне дослідження саме принципів кодифікації аграрного законодавства України не знайшло відображення у сучасних наукових розробках, що зумовлює актуальність пошуку у відповідному напрямі.

Метою цієї статті є формулювання поняття принципів кодифікації аграрного законодавства України, їх класифікація та розкриття змісту деяких із них.

В юридичній енциклопедії під поняттям принцип розуміють основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю та відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації (гуманізм, законність, справедливість, рівність громадян перед законом тощо); йому притаманна властивість аб-

страктного відображення закономірностей соціальної дійсності, що зумовлює їх особливу роль у структурі широкого кола явищ; він є джерелом багатьох явищ або висновків, що відносяться до нього як дія до причини (реальний) або як наслідки до підстави (ідеальний) [1, с. 110–111]. Натомість принципи права – це керівні засади (ідеї), які визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин. До принципів права, зокрема, відносять загальнолюдські, типологічні, конкретно-історичні, галузеві, міжгалузеві (охоплюють кілька галузей права певної держави) тощо [1, с. 128].

Основоположність і фундаментальність значення принципів загалом зумовлює розгляд принципів кодифікації законодавства як категорії, пов'язаної із принципами права, дотичної, але не тотожної їм, яка, відповідно, є похідною від визначальних принципів права.

Аналіз юридичних наукових робіт, в яких визначаються принципи систематизації та кодифікації нормативно-правових актів, дає підстави для висновку про усталеність поглядів та уявлень стосовно цього питання. Так, М. Костенніков і О. Куракін визначають принципи кодифікації правових норм як основні ключові положення, ідеї, що охоплюють усю кодифікаційну діяльність і відіграють у ній координуючу та керівну роль, дають змогу розподілити правовий матеріал найбільш логічно та послідовно, а також уникнути помилок у процесі впорядкування чинних норм [2, с. 38–39].

Принципи систематизації нормативно-правових актів (однією з форм якої є кодифікація) розглядаються також як вимоги до її результату та процесу. Зокрема, на думку В. Сивіцького, систематизація – це повнота, докладність і зрозумілість регулювання, зручність користування системою нормативно-

правових актів, єдність систематизованого нормативного матеріалу, відсутність у ньому протиріч; вимогами до процесу є плановість, своєчасність, нормативне регулювання процесу, організаційна та фінансова забезпеченість, політична згода в суспільстві, наявність ідеологічної складової, що тісно пов'язані між собою й які не можна розглядати окремо одна від одної [3, с. 12–13].

В. Ксенофонов визначає принципи систематизації законодавства як основоположні вимоги нормативного характеру, необхідні при виборі законодавства з урахуванням його ознак, властивостей та інших особливостей. Він вважає, що залежно від принципу, взятого за основу систематизації законодавства, її можна розрізняти за органом, який прийняв нормативно-правовий акт, за формою правового акта (формальний принцип), за його типом (типовий принцип), за предметом (тематичний), за алфавітом, за хронологією тощо [4, с. 12].

У свою чергу, Д. Вергелес розглядає принципи кодифікації як основоположні ідеї, якими необхідно керуватися у процесі кодифікації та реалізовувати їх в системі правових приписів при розробленні конкретних законопроектів, та прикладні, узагальнюючі ідеї законодавчого виразу норм права, використання різних прийомів законодавчої техніки й експертизи законопроектів [5, с. 128].

Викладене свідчить, що *принципи кодифікації* можна визначити як основні, базисні ідеї та переконання, які створюють засади для кодифікаційного процесу, зумовлюють конкретне спрямування вектора його реалізації та мають вияв у безпосередніх сутнісно-якісних показниках результату кодифікаційної діяльності – кодифікованому нормативно-правовому акті.

Незважаючи на усталеність поглядів щодо визначення принципів кодифікації законодавства, думки вчених стосовно їх класифікації різняться. Так, Є. Погорелов принципами, притаманними саме кодифікаційній діяльності, які визначають її зміст, вибір засобів і прийомів її здійснення, вважає плановість, системність і систематичність проведення кодифікаційних робіт, наукову обґрунтованість кодифікованих актів, забезпечення верховенства права та закону, врахування системно-структурних властивостей об'єктивного юридичного права та законодавства, техніко-юридичну досконалість кодифікаційних актів, наближення кодифікаційної діяльності в Україні до європейських стандартів, зумовлених особливостями континентальної правової системи [6, с. 9].

Є. Гетьман акцентує увагу на тому, що розглядаючи принципи, відповідно до яких має здійснюватися кодифікаційна діяль-

ність, слід виходити із тих засад, на яких здійснюється правотворча діяльність, а саме – законотворчість. Серед таких принципів він виокремлює загальні (верховенство права, законність, демократизм, гуманізм, єдність прав та обов'язків, протидія дискримінації прав за расовими чи національними ознаками, плановість, науковість, гармонізація національного законодавства України з європейськими стандартами у здійсненні правотворчості), тобто найважливіші принципи, основні вимоги яких правомірні щодо будь-якого нормативно-правового акта, у тому числі кодифікованого, та спеціальні (принципи оперативності, поєднання динамізму та стабільності, спадковості, системної погнуженості, професіоналізму, техніко-юридичної досконалості прийнятих нормативно-правових актів тощо) [7, с. 34].

Ми вважаємо, що класифікуючи принципи кодифікації аграрного законодавства України слід враховувати особливості галузевої кодифікації та наведені приклади принципів кодифікаційної діяльності. Таким чином, за критеріями реалізації та взаємодії зазначених принципів доцільно виокремлювати такі пов'язані між собою їх групи: *загальноправові, спеціально-базові та спеціально-галузеві*.

Визначаючи зміст загальноправових принципів кодифікації аграрного законодавства України, необхідно звернутися до напрацювань теорії права, згідно з якими система права має орієнтуватися на цінності, втілені у принципах права [8, с. 124]. Натомість принципи права повинні бути виражені у праві, в текстах законодавчих актів у виді текстуальних формулювань чи «розчинених» у положеннях низки статей нормативних приписів [9, с. 145]. Отже, основою здійснення будь-якої кодифікаційної діяльності є дотримання основоположних принципів права, які разом із тим є визначальними для формування змісту майбутнього кодифікованого акта та мають бути належною мірою відображені у його положеннях. Іншими словами, *загальноправовими принципами кодифікації аграрного законодавства України* є частково відображені в основоположних принципах права визначальні вимоги й ідеї її проведення, дія яких абстрактно поширюється на кодифікаційний процес і втілюється в його результаті. Безпосередній вияв загальноправових принципів кодифікації полягає у реалізації спеціально-базових і спеціально-галузевих принципів кодифікації.

До загальноправових принципів кодифікації аграрного законодавства України належать принципи демократизму, гласності, законності, захисту основоположних прав і свобод людини, юридичної рівності суб'єктів

аграрних правовідносин перед державою та перед законом, верховенства права тощо.

На відміну від загальноправових принципів кодифікації аграрного законодавства України спеціально-базові принципи мають більш прагматичний характер і стосуються доцільності практичних ідей і вимог до кодифікаційної діяльності та техніки. Інша назва, що певною мірою розкриває їх зміст, – *спеціально-процедурні принципи*. До цієї групи, на нашу думку, належать принципи науково-теоретичної визначеності та обґрунтованості кодифікації, доступності викладеного матеріалу, недопущення колізій і дублювання норм, професійності, порівняння та запозичення позитивного зарубіжного досвіду аналогічних кодифікацій, логічної повноти та структурованості, передбачуваності й планування тощо. Так, під принципом передбачуваності та планування слід розуміти прогнозування на найближче майбутнє темпів і динаміки розвитку суспільних відносин, що регулюються нормами аграрного законодавства, з метою врахування їх при кодифікації та відображення у положеннях відповідного акта, що дасть змогу забезпечити належну якість цього документа, зменшить потенційну необхідність внесення до нього змін у майбутньому.

Принцип доступності викладеного нормативно-правового матеріалу кодифікованого акта аграрного законодавства передбачає вжиття у цьому документі зрозумілих і термінологічно простих понять, застосування такої структурної побудови та системнологічного викладу, які сприятимуть безперешкодному розумінню положень закону навіть за відсутності спеціальних юридичних умінь і навичок. Дотримання принципу доступності дозволить підвищити рівень праворозуміння кодифікованого акта аграрного законодавства України, усунути перешкоди у практиці його застосування, оскільки нормативно-правовий акт такого роду має на меті регулювання суспільних аграрних відносин, що виникають, зокрема, у сільській місцевості, для більшості населення якої типовим є низький рівень правової культури й обмежений доступ до якісної правової допомоги.

Характерною для аграрного законодавства є комплексність регулювання, його норми можуть входити до складу інших галузей законодавства, тому при проведенні кодифікації слід дотримуватися принципу недопущення колізій і дублювання норм чинних нормативно-правових актів, положення яких не були предметом цієї кодифікації (наприклад, Цивільного, Земельного або Господарського кодексів України).

Значення принципу оптимального співвідношення між системою аграрного законодавства та системою аграрного права як га-

лузі полягає у тому, що кодифікація аграрного законодавства передбачає максимальну наближеність системи розміщення аграрно-правових норм в акті кодифікації до системи аграрного права як галузі (на основі дослідження В. Янчука щодо кодифікації законодавства про колгоспи) [10, с. 450–451].

Дотримання принципу професійності у кодифікації аграрного законодавства забезпечує запобігання негативним наслідкам непрофесійного втручання у створення нормативно-правових актів цієї галузі права, які, зокрема, посилюють лобювання інтересів окремих осіб чи їх об'єднань при прийнятті цих актів у кількох читаннях, що розмиває межі відповідності моделі аграрних майнових правовідносин їх реальному стану [11, с. 127–128].

Зазначеними принципами кодифікації законодавства їх перелік не вичерпується. Деякі вчені, розглядаючи питання кодифікації конкретного масиву нормативно-правових актів, наголошують на доцільності виокремлення у процесі такої кодифікації базисних принципів тієї ланки системи права, нормативно-правовий матеріал якої підлягає опрацюванню (зокрема кодифікації). Так, крім принципів верховенства права, законності, об'єктивності, етапності й безперервності кодифікаційної роботи, О. Селезнєва у числі принципів кодифікації банківського законодавства називає відповідність Банківського кодексу України нормам фінансового права, інших галузей права та вимогам юридичної техніки [12, с. 17].

Розглядаючи принципи кодифікації норм адміністративного права, М. Костенніков і О. Куракін звертають увагу на їх визначеність принципами цієї галузі, а також тими цілями, для досягнення яких здійснюється кодифікація правових норм. Крім загальних принципів адміністративного права (зокрема, об'єктивності, системності, спадковості, оновлення, демократизму тощо), вони називають приватні принципи кодифікації, які обмежуються рамками конкретних адміністративно-правових інститутів (наприклад, принципи адміністративного процесу чи організації державної служби) [2, с. 44].

З урахуванням особливостей правового регулювання трудових відносин Н. Хуторян серед принципів кодифікації трудового законодавства України виокремлює оптимальне збалансування виробничої та захисної функцій трудового права, соціальний діалог (двота-тристороннє співробітництво), недопустимість зниження трудових гарантій, що випливає із Конституції України, примат міжнародного права над внутрішнім, диференціацію правових норм, що регулюють нормування праці, заробітну плату, тривалість робочого часу, часу відпочинку в юридичних осіб

залежно від їх організаційно-правових форм, форм власності й умов праці [13, с. 272–278].

При кодифікації пенсійного забезпечення, на думку М. Шумила, слід зважати на два види принципів: кодифікації як виду систематизації законодавства, у тому числі напрацьованого теорією права у сфері юридичної техніки, та пенсійного забезпечення, що мають бути закріплені як підґрунтя Пенсійного кодексу. До останніх автор відносить принципи пенсійного страхування від соціальних ризиків, державних гарантій реалізації застрахованими особами своїх, передбачених законом прав, диференціації розмірів пенсій залежно від тривалості страхового стажу та розміру заробітної плати (доходу) тощо [14, с. 332–337].

Залежно від обсягу сфери дії Ю. Василюва запропонувала класифікувати принципи, яким повинна відповідати кодифікація законодавства про соціальне забезпечення, на принципи правотворчості, однакові для будь-якого її різновиду, в тому числі для кодифікації (законності, демократизму, науковості, гласності, тощо); принципи кодифікації, які є спільними для будь-якої кодифікації, незалежно від специфіки її форм чи видів (плановості, системності, доцільності, концептуальної цілісності, доктринальності тощо); принципи кодифікації законодавства про соціальне забезпечення (повноти, федералізму, спадковості правового регулювання, врахування міжнародного та зарубіжного досвіду кодифікації законодавства про соціальне забезпечення, відповідності системи законодавства системі права). Також вона вважає за необхідне при кодифікації брати до уваги принципи у їх різноманітності: принципи права, доктринальні принципи, практично-прикладні тощо [15, с. 10].

Викладене свідчить, що у процесі кодифікації галузевого законодавства слід керуватися принципами тієї галузі права та галузі законодавства, яке кодифікується. Кожна окрема норма, закріплена в кодексі, повинна бути підпорядкована принципам відповідної галузі права [16, с. 7]. У зв'язку з цим *спеціально-галузеві принципи кодифікації аграрного законодавства України* формуються з урахуванням особливостей аграрного законодавства й аграрного права, у принципах якого у загальних ознаках, зокрема, і відображено сутнісний зміст зазначеної групи принципів.

Керуючись метою та завданнями цього дослідження та не виходячи за їх межі, вважаємо за доцільне навести огляд запропонованих провідними науковцями принципів аграрного права та встановити на підставі їх аналізу, із урахуванням розглянутих принципів кодифікації, зміст терміна «спеціально-галузеві принципи кодифікації аграрного законодавства України» та їх можливий перелік.

Свого часу В. Янчук виокремив такі принципи аграрного права: право власності на землю, що належить виробникам сільськогосподарської продукції; правове забезпечення господарської самостійності та незалежності селянських господарств, агрогосподарських товариств, колективних сільськогосподарських підприємств, спілок селян, радгоспів та інших суб'єктів аграрних ринкових правовідносин; правове забезпечення раціонального поєднання високорентабельного виробництва й оптимального підприємництва у процесі їх діяльності; правове забезпечення оптимального використання аграрно-договірних відносин, посилення частки майнових аспектів у системі аграрних правовідносин, зміцнення договірної дисципліни в агропромисловому комплексі, поєднання правового регулювання діяльності всіх суб'єктів аграрного підприємництва за допомогою державно-правових і локальних внутрігосподарських правових актів; добровільний вступ до членів суб'єктів підприємництва кооперативного типу, право безперешкодного виходу з його членів [17, с. 20–22].

В. Жушман основними принципами правового регулювання аграрних відносин у сучасних умовах вважає рівність учасників аграрно-правових відносин; свободу аграрного підприємництва та добровільність обрання форм і напрямів господарської діяльності; органічний зв'язок трудової діяльності з природно-кліматичними умовами виробництва; пріоритетність розвитку агропромислового комплексу; демократизацію системи управління цим комплексом; усебічну охорону та зміцнення всіх форм власності, різноманітних організаційно-правових форм сільськогосподарських товаровиробників, що на них базуються; господарську самостійність і відповідальність суб'єктів сільськогосподарської діяльності та праці; невтручання державних органів у виробничо-господарську діяльність сільськогосподарських товаровиробників [18, с. 14].

Найбільш докладною класифікацією принципів аграрного права, що повною мірою відповідає реаліям сучасного розвитку аграрних правовідносин в Україні й може бути взята за основу для визначення спеціально-галузевих принципів кодифікації аграрного законодавства України, на нашу думку, запропонував В. Єрмоленко. Так, до принципів аграрного права він, зокрема, відносить принцип забезпечення потреб населення та промисловості безпечною й якісною сільськогосподарською сировиною; забезпечення продовольчої безпеки держави; врахування особливостей сільськогосподарської діяльності; вільне обрання селянами форм і напрямів сільськогосподарської діяльності; забезпечення рівності

учасників аграрних правовідносин; підвищення ефективності державної регламентації аграрного сектора економіки; забезпечення інноваційного розвитку сільського господарства; пріоритетність соціального розвитку села; екологізацію сільського господарства; гарантованість захисту прав сільськогосподарських товаровиробників; постійне вдосконалення механізму правового регулювання аграрних відносин; запозичення позитивного досвіду зарубіжних країн щодо правового впорядкування аграрних відносин [19, с. 56–62].

Висновки

Спеціально-галузевими слід вважати принципи кодифікації аграрного законодавства України, які мають локально-галузеву сферу застосування та зумовлюють можливість урахування специфіки й особливостей нормативно-правової матерії, що кодифікується, тобто аграрного права як галузі й окремих його інститутів. До спеціально-галузевих принципів кодифікації аграрного законодавства України доцільно віднести, зокрема, гарантування продовольчої безпеки держави, відродження села та сталого розвитку сільських територій, національної пріоритетності вітчизняного виробника, державної підтримки та захисту дрібних і середніх аграрних товаровиробників, належного ресурсного забезпечення та взаємодопомоги тощо. Так, принцип гарантування продовольчої безпеки держави як один із ключових для національної безпеки України полягає у врахуванні при кодифікації аграрного законодавства України основного призначення аграрного сектора економіки – необхідності на достатньому рівні забезпечувати населення екологічно чистими та корисними для здоров'я продуктами харчування за доступними цінами із збереженням і підтриманням належного стану навколишнього середовища.

Принцип відродження села та сталого розвитку сільських територій дає змогу спрямувати приписи аграрного законодавства (у тому числі шляхом їх кодифікації) на всебічний розвиток села, зокрема у сферах освіти, науки, культури, інфраструктури, туризму тощо. Врахування під час кодифікації аграрного законодавства України принципу національної пріоритетності вітчизняного виробника сільськогосподарської продукції створюватиме умови для його захищеності від імпортової як товарної, так і ресурсної залежності. При цьому з огляду на курс нашої країни на євроінтеграцію та підвищення національних стандартів виробництва до європейських вимог дасть змогу українським вітчизняним виробникам зберегти свої бізнес-позиції й автентичність.

Дотримання принципу державної підтримки та захисту дрібних і середніх аграрних товаровиробників при кодифікації має на меті вирішення проблеми «тиску», неоднакової конкурентоспроможності й інших «правил гри», що їх диктують великі латифундисти чи олігархічні холдинги дрібним і середнім суб'єктам сільськогосподарського товарного виробництва.

Принцип належного ресурсного забезпечення й взаємодопомоги при кодифікації аграрного законодавства України полягає у необхідності скеровування процесу реформування державної інвестиційної політики в аграрному секторі економіки, системи матеріально-технічного забезпечення та підтримки аграрних суб'єктів господарювання, вдосконалення приписів податкового законодавства у цій сфері, запровадження комплексу заходів із спрощення профільно-аграрного кредитного клімату в Україні й організації належного банківського обслуговування, реалізації механізмів кооперації декількох самостійних суб'єктів господарювання задля взаємної фінансової допомоги та взаємодопомоги, вдосконалення системи страхування врожаїв, майна підприємств агропромислового комплексу і науково-інформаційного забезпечення тощо.

Слід зазначити, що *принципи кодифікації аграрного законодавства України – це керівні засади (ідеї), що стосуються завдань, засобів і способів здійснення кодифікації*. Вони поділяються на такі групи: загально-правові, спеціально-базові та спеціально-галузеві. Ці принципи є визначальними для проведення кодифікації аграрного законодавства України та безпосередньо впливають на змістовність, якість і дієвість нормативно-правового наповнення остаточного її результату – кодифікованого акта аграрного законодавства України, який, на нашу думку, зрештою повинен набути форми Аграрного кодексу.

Спроба визначення термінологічно-категоріального апарату принципів кодифікації аграрного законодавства України, покладена в основу цієї статті, є лише частиною докладного дослідження загального механізму здійснення кодифікації та основою для подальших наукових розробок.

Список використаних джерел

1. *Юридична енциклопедія: У 6 т.* – К., 2003. – Т. 5. – 736 с.
2. Костенников М. В., Куракин А. В. Принципы кодификации норм административного права // Государство и право. – 2006. – № 8. – С. 38–44.
3. Сивицкий В. А. Систематизация конституционно-правовых актов Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1999. – 23 с.

4. Ксенофонт В. В. Систематизация российского законодательства: принципы и процедуры: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2003. – 19 с.
5. Вергелес Д. Є. Основоположні принципи кодифікації законодавства // Альманах права. – 2012. – Вип. 3. – С. 127–130.
6. Погорелов Є. В. Кодифікаційна діяльність в правовій системі України (загальнотеоретичний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2000. – 18 с.
7. Гетьман Є. А. Принципи кодифікації законодавства України // Вісник Харків. нац. ун-ту внутр. справ. – 2008. – № 42. – С. 30–35.
8. Погребняк С. П. Роль основоположних принципів у застосуванні права // Проблеми філософії права. – 2008/2009. – Т. 6–7. – С. 124–134.
9. Алексеев С. С. Теория права. – М., 1995. – 320 с.
10. Янчук В. З. Теоретические проблемы кодификации законодательства о колхозах: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 1969. – 458 с.
11. Єрмоленко В. М. Аграрні майнові правовідносини приватних сільськогосподарських підприємств в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук. – К., 2007. – 379 с.
12. Селезньова О. М. Систематизація банківського законодавства як шлях удосконалення фінансово-правового регулювання банківської діяльності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Ірпінь, 2009. – 24 с.
13. Хуторян Н. М. Принципи та цілі кодифікації трудового законодавства України // Правова держава. – 2010. – Вип. 21. – С. 272–278.
14. Шумило М. Н. Принципы пенсионного обеспечения как базис кодификации пенсионного законодательства // Правовое обеспечение инновационного развития экономики Республики Беларусь: Материалы Междунар. науч.-практ. конф., 21–22 октября 2010 г., г. Минск. – Минск, 2010. – С. 332–337.
15. Васильева Ю. В. Кодификация российского законодательства о социальном обеспечении: теоретические и практические проблемы: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2010. – 54 с.
16. Галесник Л. С. Теоретические вопросы кодификации советского законодательства // Вопросы кодификации советского законодательства. – Свердловск, 1957. – 215 с.
17. Аграрне право України / За ред. В. З. Янчука. – К., 1996. – 560 с.
18. Аграрне право / В. П. Жушман, В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко та ін.; За ред. В. П. Жушмана, А. М. Статівки. – Х., 2010. – 296 с.
19. Аграрне право України / В. М. Єрмоленко, О. В. Гафурова, М. В. Гребенюк та ін.; За ред. В. М. Єрмоленка. – К., 2010. – 608 с.

Стаття надійшла до редакції 03.11.2015 р.

The article studies the principles of codification of law and analyzed the impact of industry-specific codification on their content.

В статті досліджуються принципи кодифікації законодавства, аналізується вплив особливостей отраслевої кодифікації на їх содержание.

УДК 342.3

Віталій Печуляк,

д-р юрид. наук,
професор кафедри міжнародного та європейського права
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
ім. Вадима Гетьмана»

ЛІСОВІ ЗЕМЛІ ЯК ОБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАСНОСТІ ТА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті розкриваються проблемні питання теоретичного та практичного характеру, пов'язані з визначенням об'єкта державного регулювання відносин у сфері лісового господарства України.

Ключові слова: лісовий фонд, лісові землі, лісове господарство, об'єкт лісових відносин і державного регулювання лісогосподарських відносин.

Із часу запровадження в Україні ринкових механізмів господарювання та визнання на цій основі Законом України «Про власність» від 07.02.1991 р. (втратив чинність на підставі Закону України від 27.04.2007 р.) права приватної власності в основу визначення інституту власності була покладена теза про свободу перерозподілу майнових прав між різними суб'єктами господарської діяльності. При цьому кожен суб'єкт господарювання має бути наділений чітко визначеними правами щодо об'єктів власності та можливості вільно передавати їх будь-якій іншій особі (фізичній чи юридичній). Відповідно до цього він може подавати позов до суду у випадку порушення своїх прав власника. Без дотримання цієї правової гарантії інститут власності не існує. Саме з цієї точки зору у тоталітарній економіці радянського періоду право власності не існувало зовсім [1, с. 17]. Саме тому двадцять років, протягом яких в Україні визнані різні форми власності, інститут приватної власності розвивався, але не реалізовувався тією мірою, якою він реалізовувався в країнах Заходу. Крім того, трансформувалася інститут державної власності. Свідченням реформ щодо інститутів власності є, зокрема, ухвалення 16.01.2003 р. нових Цивільного кодексу (далі – ЦК) та Господарського кодексу (далі – ГК) України.

На тлі наукових доробок В. Костицького, М. Красової, О. Глової, О. Сасова, С. Шершуна, В. Непийводи, а також досліджень учених-адміністративістів Н. Панової, К. Рябця й інших учених, присвячених у цілому проблемам правового регулювання та управління лісовими ресурсами, в Україні практично відсутні спеціальні дослідження, предметом яких

є питання особливостей державного регулювання відносин у сфері лісового господарства, зокрема об'єкта такого регулювання.

Як стверджує М. Шкільняк, державне регулювання у трансформаційних суспільствах необхідно посилювати, а дієвість та ефективність управління державною власністю є індикатором загального стану економіки [2, с. 5]. Оскільки ліси перебувають переважно у державній власності, то простежується обґрунтований зв'язок між низкою таких понять, як «державне регулювання», «власність», «ліс», «лісове господарство», «земля», «земельна ділянка», «дохід від розпорядження власністю» тощо.

Очевидно, що створення значущого лісового доходу можливе на основі системи, заснованої на економічних методах управління й обліку глобального, загальнодержавного, регіонального та місцевого значення лісів і лісового господарства України. На рівні держави на перший план висувається не просто розвиток товарно-грошових ринкових відносин у сфері лісового господарства, тобто із залученням приватного лісопромислового комплексу, коли держава як власник лісів виступає нарівні з іншими учасниками лісового ринку. Тут виникає складне багатопланове завдання багатоцільового управління для забезпечення виконання лісами біосферних екологічних функцій, ринкових економічних функцій, соціальних і духовних функцій на глобальному, національному, регіональному та локальному рівнях. Звідси випливає, що первинним завданням власника лісів є формування системи економічного управління лісовими ресурсами, що забезпечує отримання у повному обсязі лісового доходу, за рахунок

якого можна забезпечити виконання названих функцій.

Як стверджує О. Крайнієв, який з точки зору ефективної економіки досліджував питання управління лісовими ресурсами, механізм державного економічного управління лісовими ресурсами та регулювання лісокористування, побудований на принципах балансу економічних інтересів, які перетинаються у сфері лісокористування, повинен складатися з підсистем, що доповнюють одна одну, але при цьому кожна з них відповідає принципам побудови та функціонування системи лісового доходу у цілому у здійсненні своїх функцій [3, с. 19]. О. Крайнієв виокремлює шість таких підсистем:

- правове регулювання відносин власності на ліси (відчуження та передача земель лісового фонду, лісовий сервітут, лісова оренда);
- лісове адміністрування (вертикально ієрархічна система організації управління лісовим господарством) і відповідна наукова інфраструктура (лісовпорядкування, лісова наука, лісова статистика тощо);
- моніторинг близьких і дальніх ринків лісоматеріалів, транспортних тарифів, вимог до лісової деревинної сировини, собівартості лісозаготівель і лісовідновлення з метою встановлення справедливої ціни на деревину, що продається;
- лісова біржа та лісові торги на різних рівнях лісового адміністрування;
- механізм створення та розподілу лісового доходу на різних територіальних рівнях;
- механізм рефінансування частини лісового доходу у систему державного економічного управління лісовим господарством.

Названі О. Крайнієвим підсистеми у своїй сукупності, очевидно, повинні поліпшувати законодавчо закріплені правила щодо всіх груп населення, інтереси яких перетинаються у сфері лісокористування при збереженні державної власності на ліси. Разом із тим виникає завдання вдосконалення лісового законодавства на основі механізму створення й управління лісовим доходом.

Отримання в Україні лісового доходу в кількості, здатній покрити витрати на утримання лісового господарства та виконання функцій лісів, ускладнено занадто низьким рівнем економічної ефективності лісового господарства. Історичне освоєння території держави засвідчило, що цінності, які ліси генерують для суспільства, мають не тільки «ділові» прояви, а й суто естетичні та рекреаційні. Сучасний стан економічної неефективності лісової галузі України зумовлений особливостями історичного становлення та розвитку системи державного регулювання лісовим господарством. Так, первинна орієнтація

лісового господарства на економічні продуктивні функції лісів та, відповідно, на підвищення продуктивності лісів із економічних міркувань створила значні труднощі для залучення до розрахунків та до ведення лісового господарства невагомих користностей лісу, тобто використання екологічних і соціальних функцій лісів у ринковій економіці. Звичайне декларування принципу платності природокористування не допомагає у вирішенні цієї проблеми, оскільки невагомі користності лісу не мають ринкової вартості, хоча попит на них існує. Саме тому при вирішенні питань державного регулювання лісовим господарством виникає необхідність оцінити розміри й якість екологічних і соціальних функцій, які природно пропонуються лісами як послуги, що користуються попитом.

Різноманітне призначення лісу обґрунтовує різноплановість регулювання ним як об'єктом власності. Оскільки законодавчо встановлено, що ліси можуть перебувати у державній, комунальній і приватній власності, а суб'єктами права власності на ліси є держава, територіальні громади, громадяни та юридичні особи (ст. 7 Лісового кодексу (далі – ЛК) України), то ліс, безумовно, є об'єктом державного регулювання саме як об'єкт такої власності.

Управління різними формами власності передбачає різні форми впливу держави на об'єкти власності:

- якщо йдеться про об'єкти, що не є державними і перебувають у управлінні недержавних структур, а тому діють на засадах внутрішнього самоуправління (недержавні підприємства, установи й організації), держава лише встановлює відповідні межі їх діяльності, яка не повинна здійснюватися на шкоду суспільству. Як правило, це стосується порядку створення, реорганізації, ліквідації юридичних осіб, сплати податків і виконання загальнообов'язкових правил;

- якщо об'єкти перебувають у спільному управлінні державних і недержавних органів (наприклад, при передачі органам місцевого самоврядування об'єктів, що перебувають у державній власності, управління ними), то державні органи контролюють використання коштів і переданих їм об'єктів шляхом перебування представників державних органів у складі органів управління недержавних структур, якщо там є частка державної власності (наприклад, особи, уповноважені управляти корпоративними правами держави);

- якщо об'єкти перебувають у власності держави, управління ними безпосередньо здійснюють державні органи (Кабінет Міністрів України, Фонд державного майна України, міністерства й інші уповноважені органи), то і методи управління визначаються са-

ме цим, незважаючи на те, що держава надає їх органам окремі можливості щодо самоуправління.

Заслуговує на увагу й те, що незалежно від форми власності, на якій засновано об'єкт управління та здійснюється його діяльність, впровадження ринкових відносин, держава не може повністю відмовитися від впливу на нього (об'єкт), не встановлювати певні правила, яким він зобов'язаний підкорятися, та гарантувати його права, у тому числі власності, при держанні цим об'єктом таких правил.

Зважаючи на рівень впливу держави на об'єкти власності, зокрема приватної, на використанні якої ґрунтується ринкова економіка, канадський економіст П. Пірс виокремлює особливі функції держави у регулюванні власності: розміщувальну, розподільчу та стабілізаційну [4, с. 19].

При здійсненні *розміщувальної функції* уряди побічно впливають на суто приватне виробництво та споживання за допомогою податків і субсидій. При цьому урядове регулювання економічної діяльності, починаючи від реалізації продукції та закінчуючи забезпеченням техніки безпеки на робочих місцях, впливає на структуру промисловості, обсяги виробництва, ціни, тобто форми втручання держави спрямовуються на зміну шляхів, за якими розміщуються та використовуються виробничі ресурси.

Розподіл доходів через податки, фінансові урядові програми, різного роду трансфери перерозподіленого валового доходу соціально-економічним групам і регіонам обґрунтовує наявність *розподільчої функції*.

Стабілізаційна функція держави виявляється у реалізації фінансової політики держави (програм формування фінансових коштів та їх витрат) та грошової політики (регулювання відсоткових ставок за користування кредитами, рівнів обміну валютних грошових одиниць, грошової маси, що перебуває в обігу) з метою пом'якшення інфляції та безробіття.

Слід зазначити, що ліс є особливим об'єктом власності, якому притаманні не тільки суто «ділові» властивості, які забезпечують його господарське використання й отримання доходу, а й «корисні», які не мають вартості, але виконують екологічну та рекреаційну функції.

Як зазначає П. Пірс, у лісовому менеджменті держави спостерігаються постійні протиріччя між рішеннями уряду, викликані вибором шляхів, за якими повинні розвиватися та використовуватися лісові ресурси [4, с. 19]. Першочерговою метою деяких цих рішень є забезпечення ефективного використання ресурсів за допомогою тих чи інших моделей ресурсокористування, а інші рішення викли-

кані розподільчими та зрівняльними міркуваннями або бажанням управляти суспільним і регіональним розвитком. Однак всі форми втручання, які б першочергові цілі вони не мали на меті, неминуче зводяться до трьох фундаментальних форм економічного впливу: розміщення ресурсів, розподіл доходів і багатства, забезпечення економічної стабільності й економічного зростання.

Очевидно, що права власності на лісові ресурси самі собою доходи не приносять. Лісовий дохід виникає природним чином, якщо при веденні лісового господарства реалізується принцип господарської доцільності: досягається максимальна вигода при мінімальних витратах. У цьому сенсі здобуття максимально можливого доходу в результаті користування економічними (продуктивними) функціями лісів шляхом періодичних рубок дерев із метою продажу деревини є одним із основних стимулів організації користування лісом протягом тривалого періоду часу (при цьому, як правило, рівномірно і безперервно). На це спрямовані й основні принципи українського лісового господарства: невиснажливості і безперервності лісокористування.

На цьому етапі питання полягає у відповідальності власника, з якої виникають його мотивації із створення механізмів отримання доходу із своєї власності, тобто із визначення об'єкта управління та встановлення суб'єктів управління державною власністю – лісовими ресурсами. Таким чином, ліс в інтересах усього суспільства повинен належати якщо не тільки державі, то переважно їй як власнику, і про це свідчить зарубіжний досвід, відповідно до якого власниками 84 % площі лісів світу є держави [5]. Більше того, у сучасних умовах монополія державної власності на ліси є для України найкращою гарантією виконання міжнародних, у тому числі глобальних, зобов'язань, що стосуються питань управління лісовими ресурсами.

Незважаючи на те, що основу понятійного апарату відносин, що складаються у сфері лісового господарства, визначено у ЛК України, багатоманітне економічне та соціальне призначення лісів і багатовекторність сфери їх правового регулювання не дозволяють вважати використані у законі дефініції оптимальними. Так, визнання у ст. 2 ЛК України об'єктом лісових відносин лісового фонду та окремих лісових ділянок наражається на критику з огляду на легальне використання в інших статтях ЛК України понять «земельна лісова ділянка», «землі лісгосподарського призначення», «лісове господарство» тощо. Зважаючи на контекст кодифікованого акта, всі зазначені поняття можуть розглядатися в межах об'єкта державного регулювання відносин у даній сфері, однак у вітчизняній юри-

дичній літературі на сучасному етапі це питання належним чином не досліджується.

У ЛК України зазначено, що лісовий фонд – це всі ліси на території України, незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них (ст. 1). Лісовий фонд перебуває під охороною держави.

Зважаючи на те, що законодавчо об'єктом лісових відносин визнаються лісовий фонд та окремі лісові ділянки, необхідно визначитися з тим, яким є дійсне розуміння поняття «лісовий фонд», оскільки саме лісовий фонд, на нашу думку, законодавець визнає матеріальним об'єктом державного регулювання.

При цьому нагадаємо, що державним регулюванням відносин у сфері лісового господарства є діяльність державних та інших спеціально уповноважених органів з організації екологічно обґрунтованих охорони, захисту, раціонального використання та розширеного відтворення лісів на економічно вигідних землях, а також забезпечення конституційних прав громадян щодо цього виду природних ресурсів. У наведеному визначенні, по суті, встановлено, що об'єктом державного регулювання (тобто діяльності спеціальних органів) є відносини, що складаються у сфері лісового господарства (або лісогосподарські відносини). Такі відносини виникають у зв'язку із використанням економічних (матеріальних) і корисних (невагомих) властивостей лісів, потребують державного регулювання, яке, власне, здійснюється щодо цього виду відносин як родового їх об'єкта. Разом із тим лісогосподарські відносини також мають свій об'єкт, який по відношенню до поняття «державне регулювання» набуває статусу безпосереднього об'єкта. Останньому саме і притаманні характеристики, пов'язані з економічними (матеріальними) та корисними (невагомими) властивостями лісів.

Слід зазначити, що поняття «лісовий фонд» або «державний лісовий фонд» є винаходом радянської доктрини права, досягнення якої у формуванні понятійного апарату успадковані вітчизняною доктриною. Так, первинно використання терміна «лісовий фонд» містилось у лісових кодексах республік Радянського Союзу 20-х років ХХ ст.

У неюридичній літературі лісовим фондом називають території суші (разом із внутрішніми водами), на яких ростуть або можуть рости ліси, що традиційно виділяються з метою збереження лісового покриву, ведення лісового господарства та лісокористування [3, с. 23].

У ЛК України визначено, що до лісового фонду України належать лісові ділянки, у

тому числі захисні насадження лінійного типу, площею не менше 0,1 га (ст. 4).

До лісового фонду України не належать:

- зелені насадження в межах населених пунктів (парки, сади, сквери, бульвари тощо), які не віднесені в установленому порядку до лісів;

- окремі дерева та групи дерев, чагарники на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках.

Викладене свідчить, що категорії обліку для лісового фонду вибудовані як система земельних ділянок. Усю територію лісового фонду поділяють на лісові та нелісові землі. До лісових земель відносять землі, покриті лісовою рослинністю та не покриті нею, але призначені для її відновлення (вирубки, загиблі деревостої, гар, пустирі, площі, зайняті розсадниками, тощо). До нелісових земель відносять землі, призначені для ведення лісового господарства (землі, зайняті просіками, дорогами, сільськогосподарськими угіддями тощо), а також інші землі, розташовані в межах лісового фонду (землі, зайняті болотами, камінням, інші незручні для використання землі).

У сучасному прочитанні поняття «лісовий фонд» поширюється на землі України, які управляються з метою ведення лісового господарства. Це означає, що до складу лісового фонду природним чином входять різні екосистеми суші всіх основних широтних географічних і висотних зон знаходження рослинності: степ, лісостеп, широколистові ліси тощо. Отже, облікові категорії лісового фонду, як це вимагається на підставі ЛК України, повинні відображати просторову поширеність рослинності, вод, доріг, землекористування тощо, що історично склалися у результаті людської діяльності та природних процесів у лісових зонах, а не тільки там, де здійснюється повноцінне користування лісом та ведеться лісове господарство.

Із точки зору правових та економічних відносин поняття лісового фонду не є досконалим і зручним для правового обігу. Так, використана у ст. 1 ЛК України термінологія, а саме – визначення лісової ділянки як «ділянки лісового фонду...» свідчить про намір законодавця спростити труднощі у безпосередньому обігу поняття «лісовий фонд», який має дуже відносні, або навіть умовні, властивості нерухомого майна – тільки через ту землю, на якій він розташований. Але навіть у цьому випадку юридична природа власності та речового права по відношенню до ділянки лісового фонду та лісової ділянки пов'язана, в основному, з майновою цінністю лісу, що на ній росте.

У західній науковій літературі використовуються поняття «ліси», «землі, покриті лі-

сами», «землі лісу» тощо. За європейською системою обліку земель і лісівництва до земель лісу належить земля, вкрита деревами (або еквівалентною кількістю стовбурів) більш як на 10 % і площею понад 0,5 га [6, с. 386]. При цьому лісами є і замкнені лісові утворення або відкриті ділянки із суцільним рослинним покривом, в якому крони дерев покривають більше 10 % земель, ділянки лісових розсадників і штучних фруктових садів, які входять до складу інтегральної частини лісу, лісові дороги, очищені від рослинності, ліс у національних парках, природні резервати, захисні прикриття із дерев масивів більше ніж 20 м тощо.

Відповідно до ст. 1 ЛК України лісом є тип природних комплексів, у якому поєднуються переважно деревина та чагарникова рослинність із відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами й іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище. Іншими словами, ліс є складовою рослинного світу, який, як вказував В. Мунтян, є сукупністю деревних рослин, в якій виявляється не лише їх взаємовплив, а й вплив на зайнятий ними ґрунт та атмосферу [7, с. 149].

У науковій літературі є різні підходи до визначення лісу. На думку С. Шершуна, визначення лісу формується відповідно до поглядів на проблему використання й охорони лісів, які складаються у певній місцевості (країні) та пристосовуються для потреб практики у даній сфері [8, с. 20]. Зокрема, ліс розглядається не тільки як складова рослинного світу, а й як об'єкт землекористування, земельною територією призначеною для вирощування деревини та для потреб лісового господарства.

Вітчизняні науковці, які здійснювали дослідження в останні роки, теж схилиються до використання у правовому науковому обігу поняття «ліс». Так, С. Шершун визначає ліс як елемент географічного ландшафту, який складається із сукупності землі, дерев, що займають домінуюче положення, чагарників, тварин, мікроорганізмів та інших природних компонентів, що у своєму розвитку біологічно взаємопов'язані, впливають один на одного та на довкілля [8, с. 23].

Ліс є природним, географічним об'єктом, який динамічно розвивається протягом тривалого періоду часу. Як зазначає О. Крайнев, з економічної точки зору це вказує на маловідому властивість нерухомого майна – стохастично змінювану вартість [3, с. 35]. Це означає, що в один конкретний момент часу ліс визнається нерухомістю, яку можна оцінити через вартість ділянки землі, на якій він

росте, разом із вартістю різноманітної продукції та послуг, що він виробляє. В інший момент часу ліс загине через пожежу або його вирубають, і залишиться тільки ділянка, на якій можна виростити новий ліс, із понесенням відповідних збитків. Слід зазначити, що у 1945–1946 рр. показник лісистості Луганської області (що знаходиться, як відомо, у зоні степу) становив 4,5 %, нині – 10,7 %, хоча норматив лісистості цієї області за показниками Українського науково-дослідного інституту лісового господарства та агролісомеліорації ім. Г. М. Висоцького становить не менше 16 % території області. Втім, досягти науково обґрунтованого показника поки що неможливо, оскільки природні фактори (як от засухи) не дозволяють виростити ліс, а вирощений ліс – зберегти [9].

За оцінками фахівців Українського науково-дослідного інституту лісового господарства та агролісомеліорації ім. Г. М. Висоцького, з метою наближення лісистості країни до оптимальної, необхідно створити 415 тис. га лісових культур на землях, виведених із сільськогосподарського використання [10, с. 5], а нормативно Концепцією реформування та розвитку лісового господарства, схваленою розпорядженням Уряду від 18.04.2006 р. № 208-р на період до 2015 р. передбачено збільшення площі лісів України на 1 млн га і досягнення показника 10,5 млн.

Висновки

Проведений аналіз свідчить, що Уряд України не повною мірою враховує, що саме впливає на розвиток лісистості країни. Так, оптимальна лісистість України залежить не тільки від бажання Уряду, а й від впливу глобальних змін клімату, стану довкілля, соціальних, політичних і економічних чинників, які в умовах глобалізації прогнозувати на більш-менш тривалі періоди неможливо.

Навіть учені-лісівники стверджують, що для вдосконалення нормативів оптимальної лісистості потрібно скоригувати методологічні підходи у зв'язку із зміною соціально-економічних умов, прийняттям нової законодавчої та нормативної міжнародної бази, яка розроблена на засадах концепції сталого розвитку. До розроблення нормативів оптимальної лісистості мають бути залучені всі заінтересовані установи та відомства держави; при її визначенні необхідно враховувати економічну, соціальну, екологічну, у тому числі лісову політику держави, міжнародні угоди та зобов'язання, прийняті Україною [10, с. 5].

На нашу думку, поняття «лісовий фонд» відображає ліс як географічне поняття та навколишнє для людини середовище більше, ніж як економічний ресурс. Тому поняття «лісо-

вий фонд» може використовуватися у природоохоронній діяльності та трансформації лісового господарства від системи підтримання користування лісовими ресурсами до управління лісами в межах лісових екосистем. З іншого боку, таке сприйняття поняття «лісовий фонд» створює об'єктивні труднощі для будь-яких економічних розрахунків, для використання в межах цього поняття лісу як об'єкта власності.

Список використаних джерел

1. *Управление государственной собственностью* / Под ред. В. И. Кошкина. – М., 2002. – 272 с.
2. *Шкільняк М. М.* Механізм управління державною власністю в системі національної економіки: автореф. дис. ... д-ра екон. наук. – Тернопіль, 2009. – 38 с.
3. *Крайнев А. А.* Управление лесными ресурсами России как объектом государственной собственности: дис. ... канд. экон. наук. – М., 2007. – 148 с.
4. *Пірс П.* Основы экономики лесного хозяйства: Пер. з англ. – К., 2006. – 223 с.
5. *Forest Trends 2011* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.forest-trends.org/index.php>.
6. *Forest Resource of Europe* // United Nations. Economic Commission of Europe. – New York/Geneva, 2000. – Р. 386.
7. *Мунтян В. Л.* Правова охорона природи УРСР. – К., 1982. – 459 с.
8. *Шершун С. М.* Еколого-правове регулювання лісокористування в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2005. – 212 с.
9. *Краевой С.* Посаженный лес, его не рубят... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=74979&cat_id=35926.
10. *Ведмідь М. М., Распопіна С. П.* Оцінка лісорослинного потенціалу земель. – К., 2010. – 84 с.

Стаття надійшла до редакції 23.10.2015 р.

The article looks the problem questions of theoretical and practical nature relating to the definition of the object of state regulation of relations in the field of forestry in Ukraine.

В статье раскрываются проблемные вопросы теоретического и практического характера, связанные с определением объекта государственного регулирования отношений в сфере лесного хозяйства Украины.

УДК 340 : 323.21

Лариса Наливайко,*д-р юрид. наук, професор,
завідувач кафедри загальноправових дисциплін,***Ольга Чепік-Трегубенко,***викладач кафедри загальноправових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ВЛАДИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ РОЗБУДОВИ ДЕМОКРАТИЧНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті аналізуються проблеми децентралізації влади в Україні в умовах розбудови демократичного громадянського суспільства, аналізується її розвиток у європейських країнах.

Ключові слова: громадянське суспільство, територіальна громада, місцеве самоврядування, регіональне самоврядування, влада, народовладдя, децентралізація.

На сучасному етапі розвитку України місцеве самоврядування відіграє фундаментальну роль у реалізації одного з основних завдань – поєднання інтересів і потреб держави, суспільства, особистості. За існуючої системи державотворення управління сконцентроване у центрі, не вистачає фінансових ресурсів і, відповідно, функціонування виконавчої влади на місцях є неефективним, існують суперечності між місцевими органами, що зумовлює відчуженість людей від влади. В умовах демократичного розвитку ідея децентралізації має сприйматися як невід’ємна складова загального процесу модернізації країни та розбудови демократичного громадянського суспільства.

Проблема наукового розуміння децентралізації публічної влади має як теоретичне, так і практичне значення для розвитку юридичної науки, правотворчих і державотворчих процесів в Україні, громадянського суспільства.

Проблеми децентралізації у контексті сучасних євроінтеграційних процесів є надзвичайно актуальними. Жодна держава не може вважатися демократичною без територіальної децентралізації державної влади. Сьогодні в Україні на часі формування нової ефективної моделі місцевого та регіонального самоврядування, яка орієнтована на реалізацію принципів Європейської хартії місцевого самоврядування, регламентує не тільки право, а й спроможність територіальних громад реалізовувати завдання, що на них покладаються.

Підґрунтя для подальшого розвитку проблем децентралізації влади закладене ще у роботах В. Безобразова, О. Васильчикова, Л. Ве-

ліхова, В. Градовського, Г. Єллінека, М. Коркунова, М. Лазаревського, В. Лешкова, Є. Мейера, Б. Чичеріна та інших. На сучасному етапі питання децентралізації публічної влади набули розвитку у роботах таких вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема з позиції економіки, як С. Аптекар, Н. Бак, Й. Бескид, С. Богачов, М. Белл, Дж. Бюкенен, О. Данилова, Л. Джаферова, Л. Дробозіна, А. Захарін, Л. Калашникова, Дж. Кінгдом, О. Кириленко, С. Колодій, В. Корчинський, І. Лук’яненко, І. Луніна, О. Папаїка, Л. Перер, І. Петровська, Д. Полозенко, А. Сміт, О. Сунцова, Л. Тарангул, І. Чугунов, В. Кравченко, В. Федосов, Д. Чирка й інших; а також у дослідженнях з політології – Л. Дунаєва, О. Картунов, П. Катеринчук, А. Круглашов, А. Матвієнко, С. Наумкіна, А. Некряч, І. Оніщенко, М. Харитончук, науки державного управління – Т. Браун, І. Дробот, А. Лелеченко, К. Линьов, В. Мамонова, В. Сидоренко, Р. Сметанін, В. Толуб’як, юриспруденції – С. Авакьян, Р. Агранофф, В. Авер’янов, О. Батанов, М. Баймуратов, М. Вітрук, Т. Вюртенбергер, В. Гізевіус, М. Козюбра, Р. Колишко, А. Крусян, О. Кутафін, О. Лукашева, М. Орзіх, В. Нерсесянц, Р. Паркер, Г. Петері, О. Петришин, В. Погорілко, М. Пухтинський, А. Ткачук, Ю. Тодика, О. Фрицький, М. Цвік, В. Чіркін, Н. Шевчук, Ю. Шемшученко, О. Ярмиш та ін.

Європейський вибір проголошено основним стратегічним напрямом внутрішнього та зовнішньополітичного розвитку України. Децентралізація є основною вимогою для країн-кандидатів на вступ до Європейського Союзу. Це відображено у принципах децентра-

лізації, покладених в основу функціонування системи державного управління країн спільноти та держав-кандидатів на вступ (прозорості, відкритості, підзвітності, ефективності, субсидіарності, розбудови громадянського суспільства тощо). Самоорганізація населення у територіальних громадах для вирішення питань місцевого значення – ключове питання демократії. Згідно з Європейською хартією про місцеве самоврядування воно є однією з основ будь-якого демократичного державного та суспільного ладу.

Децентралізація набула популярності в останні десятиріччя, але ця ідея не нова. Вона привернула до себе увагу ще в 50–60-ті роки ХХ ст. Починаючи з 80-х років і дотепер, майже кожна країна світу започатковувала децентралізаційні реформи. Отже, ще з середини ХХ ст. Рада Європи впроваджує у життя один із найважливіших принципів своєї політики – захист місцевого самоврядування та регіональної автономії, що сприяє переорієнтації політики у напрямі децентралізації до регіонального та місцевого рівнів, де спроможність до горизонтальної співпраці, рівень розуміння реальних проблем є значно вищими. При цьому наголошується на розвитку не фізичної інфраструктури, а людського потенціалу. У цьому контексті науковці стверджують, що Україні також необхідно звернути увагу саме на розвиток людського потенціалу, визначивши цей напрям як пріоритетний і в політиці місцевого самоврядування [1, с. 17].

Найважливішу роль у сучасному євробудівництві відіграє глобалізація міжнародних відносин. Одним із наслідків глобалізації є тенденція до регіоналізації як відносин, так і самих держав. Там, де держава не обтяжена «регіональною критичною масою», різними регіональними ризиками (сепаратизмом, націоналізмом, конфесійною агресією тощо), її внутрішня стабільність позитивно впливає на міжнародні активність та авторитет [2, с. 1]. Це зумовлює необхідність постійного вдосконалення парадигми публічного управління, що є основною проблемою всіх сучасних держав.

Практика впровадження децентралізації влади у багатьох зарубіжних країнах свідчить про неоднозначність результатів реформ, які можуть бути як позитивними, так і негативними. Як успішне, так і невдале проведення реформ децентралізації залежить від низки суб'єктивних та об'єктивних чинників.

В останні десятиліття, що характеризуються зміною політичних режимів у низці держав, у суспільстві суттєво зростає інтерес, зокрема, до організації державної влади, максимально наближеної до народу. Модернізаційні заходи у цьому напрямі докорінно змінили

деякі сфери суспільства та держави. Тому можна констатувати певні успіхи у розвитку України як демократичної, правової, соціальної держави. Разом із тим низка найважливіших питань ще не вирішена, а динамічний рух світової спільноти та прагнення нашої держави до інтеграції зумовлюють нагальну необхідність не тільки їх якнайшвидшого оформлення, а й відповідного високого рівня осмислення і розвитку.

Децентралізація – складне політико-правове явище, невід'ємна складова процесу функціонування будь-якої держави, що базується на принципах правової та демократичної держави [3, с. 15]. Ендогенність і самодостатнє зростання стало новою формулою успіху регіонів. Ці тенденції посилені змінами у системі функціонування публічного управління у цілому, відмовою від централізованого підходу й уніфікованих політик на користь диференціації та комплексних форм організації [1, с. 17]. У цьому контексті найбільш великомасштабним блоком завдань, які потребують якнайшвидшого вдосконалення, є питання публічного (державного та муніципального) управління, пов'язані з його оптимізацією й ефективністю, а в результаті – відповідністю світовим стандартам управління у відкритій державі. Тут на перше місце виходить проблема оптимальної організації управління за допомогою розподілу функцій між різними керуючими суб'єктами, тобто децентралізація публічної влади. Ця проблема стає більш актуальною у зв'язку з проголошенням курсу на демократизацію всіх сфер суспільного життя, бажанням утвердити в Україні європейський правопорядок, інтеграцією України до Європейської спільноти.

Необхідність здійснення децентралізації протягом усіх років незалежності в Україні неодноразово декларувалася, однак кардинальних змін у цій сфері практично так і не відбулося. І на те було багато об'єктивних і суб'єктивних причин. Нині у напрямі децентралізації здійснені важливі кроки.

Поняття «децентралізація» згадується у ст. 132 Конституції України, згідно з якою територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади.

Важливим міжнародним документом, що регулює питання місцевого самоврядування, децентралізації, є Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або органами влади, яка набула чинності для України у 1993 р. Конвенція визнає за місцевими та регіональними органами влади право на співпрацю поза національними кордонами у межах їх внутрішньодержавних повноважень із

питань створення органів транскордонного співробітництва між громадами, регіонального, міського та сільського розвитку, охорони довкілля, поліпшення діяльності підприємств громадського користування та комунального обслуговування, а також взаємної допомоги у надзвичайних ситуаціях.

Згодом, у 1997 р. Україна підписала Європейську хартію місцевого самоврядування, але ще й сьогодні вітчизняне законодавство не узгоджене з європейськими стандартами. Перш за все, це стосується проблеми децентралізації влади, впровадження ефективної моделі місцевого та регіонального самоврядування [4, с. 83–84].

Аналіз вітчизняної конституційної моделі місцевого самоврядування свідчить, що держава, насамперед, сприймає його як інститут демократичного конституційного ладу. Місцеве самоврядування як публічна влада територіальної громади є складовою конституційного ладу та характеризується дотриманням прав і свобод людини і громадянина, а органи та посадові особи місцевого самоврядування мають діяти відповідно до Конституції і законів України. Тому можна стверджувати: права і свободи людини, а також їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності місцевого самоврядування такою ж мірою, як і діяльність держави [5, с. 4]. Місцеве самоврядування – фундаментальний принцип організації та здійснення влади у суспільстві й державі, який нарівні з іншими принципами визначає систему демократичного владарювання у нашій країні.

Проблема децентралізації актуалізувалася у 2014 р. як реакція на фактичне існування у 2010–2013 рр. усупереч Конституції України суперпрезидентської республіки, за якої була встановлена жорстка централізація повноважень і ресурсів органів виконавчої влади. За цих умов значно обмежувалася роль Кабінету Міністрів, постала загроза існуванню парламентаризму в Україні. Фактично було знівельовано місцеве самоврядування, знищено фінансову самостійність територіальних громад, небачених масштабів набула корупція [6, с. 23]. Ці й інші чинники загострили питання децентралізації публічної влади в Україні.

Викладене свідчить про необхідність відкриття шляху місцевій ініціативі, активно залучати до участі в управлінні справами окремих адміністративних одиниць їх мешканців, тобто про необхідність наповнити реальним змістом поняття «самоврядування». Місцева влада, як і влада всіх інших рівнів, повинна стати відкритою та прозорою.

У сучасних умовах розвитку Української держави альтернативи децентралізації не існує, оскільки вона є однією з форм розвитку

демократії, за умов існування якої зберігається єдність держави й її інститутів, розширюється місцеве самоврядування, активізується населення з метою забезпечення їх потреб та інтересів, значно звужується сфера впливу держави на суспільство, замінюючи цей вплив механізмами саморегуляції, виробленими самим суспільством, влада наближається до людей, поліпшується робота місцевих соціальних програм і служб.

Децентралізація є умовою ефективного територіального розвитку, шляхом до демократизації та справжнього народовладдя в Україні. Важлива її умова – забезпечення послідовності у здійсненні цього процесу. Органи влади зобов'язані забезпечити участь народу в управлінні політичними й економічними процесами у державі; створити умови для посилення інститутів місцевого самоврядування з метою ефективного здійснення ними самоврядних функцій; забезпечити дієвість системи служби в органах місцевого самоврядування шляхом підвищення їх професійного рівня й оплати праці; здійснювати ефективну політику, спрямовану на подолання диспропорцій в економічній та інших сферах розвитку території, тощо.

За наявності необхідних фінансових ресурсів місцеве самоврядування в Україні набуває можливості розвивати економічну, політичну, соціальну, духовно-культурну інфраструктуру; забезпечувати високий рівень політичної участі громадян; створювати механізми дієвого контролю; з урахуванням місцевих особливостей, провадити політику соціальних і національних компромісів, уособлювати самоврядування та демократію; забезпечувати чиновників місцевих органів влади більшими можливостями для виконання нових обов'язків і розвитку механізмів підвищення ефективності їх діяльності, посилення підзвітності та відповідальності. Децентралізація мобілізує додаткові державні ресурси, вдосконалює процес прийняття рішень, є важливим інструментом перегляду старих стратегій розвитку, результатом дії яких стали низькі показники економічного зростання та високий рівень корупції.

Сьогодні можна констатувати фактичну декларативність статусу територіальних громад, символічність їх ролі у здійсненні місцевого самоврядування, архаїчність адміністративно-територіального поділу, формальність місцевого самоврядування на регіональному та субрегіональному рівнях. Тому необхідно посилити акцент на первинності територіальної громади як основного суб'єкта місцевого самоврядування, створити оптимальні правові умови для реалізації принципу визнання та гарантування місцевого самоврядування, посилення організаційної автономності й ак-

тивізації функціональної спроможності територіальних громад. Ідеться про необхідність запровадження в Україні принципу повсюдності місцевого самоврядування, первинним суб'єктом та основним носієм функцій і повноважень якого є територіальна громада. Це сприятиме децентралізації публічної влади, розмежуванню функцій та повноважень центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування.

Слід зазначити, що досягнення бажаного стану місцевого самоврядування неможливе без здійснення низки законодавчих та інституційних перетворень. Інституційна та законодавча основа мають чітко вказувати на те, як має здійснюватися розподіл державного бюджету на різних рівнях державної влади. Відповідно, визначення різних рівнів повноважень має бути стрижнем такого підходу для забезпечення узгодженості з бюджетом та зобов'язаннями регіональних і місцевих органів виконавчої влади.

Питання децентралізації публічної влади в Україні особливо важливі, однак, перш як братися за вдосконалення, потрібно мати функціонуючу управлінську систему, яку досі створити не вдалося. Стримують становлення дієвої системи публічного управління, розвиток процесу децентралізації влади не вирішені питання про розмежування повноважень і предметів відання між сформованими системами управління, про розподіл управлінських функцій усередині цих систем. Необхідним є глибоке дослідження світового досвіду децентралізації. Дослідження значущості децентралізації державної влади для демократизації державного управління у державі, сутнісних особливостей механізму децентралізації та моделей його застосування у різних державах світу сприятиме пошуку оптимальної моделі децентралізації державної влади в Україні, демократизації державного управління.

Висновки

Очікуваними результатами реформування місцевого самоврядування та децентралізації влади в Україні є: проведення інституційної реорганізації органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади; формування самодостатніх громад; розподіл повноважень між органами місцевого самоврядування за принципом субсидіарності, наділення громад максимально ши-

роким колом повноважень; запровадження стандартів (нормативів) якості публічних послуг, що надаються населенню органами місцевого самоврядування базового та регіонального рівня, критеріїв оцінювання їх якості; вдосконалення правового регулювання процедур проведення загальних зборів громадян за місцем їх проживання та встановлення додаткових гарантій діяльності органів самоорганізації населення з метою забезпечення їх ефективності; стимулювання економічного розвитку територій у результаті вдосконалення механізмів впливу органів місцевого самоврядування на визначення пріоритетів місцевого економічного розвитку; забезпечення повноважень органів місцевого самоврядування необхідними фінансовими ресурсами; створення правових умов для широкого залучення населення до прийняття управлінських рішень органами місцевого самоврядування тощо.

Реалізація курсу на децентралізацію в історичній перспективі відкриває перед Україною можливості забезпечення верховенства права на всій території країни, недоторканності державних кордонів, підвищення ефективності управління суспільством і якості життя населення в умовах миру, свободи та демократії. Започаткований процес децентралізації не повинен обмежуватися лише сферою місцевого самоврядування та наданням державних послуг, а має охоплювати низку сфер суспільного життя.

Список використаних джерел

1. Величко В. О. Децентралізація влади: міжнародний досвід // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2014. – Вип. 28. – С. 12–22.
2. Лихачев В. К. Европе регионов // Независимая газета. – 2000. – № 180.
3. Махина С. Н. Административная децентрализация в Российской Федерации: концепция и правовое содержание: дис. ... д-ра юрид. наук. – Воронеж, 2006. – 534 с.
4. Дрожжина С. В. Теоретичні аспекти впливу процесів децентралізації влади на рівень демократії в державі // Гуманітарний часопис. – 2009. – № 3. – С. 79–89.
5. Шемшученко Ю. Концептуальні проблеми регіональної політики і децентралізації влади в Україні в контексті євроінтеграційних процесів // Віче. – 2015. – № 12. – С. 3–6.
6. Скрипнюк О. Децентралізація влади як чинник забезпечення стабільності конституційного ладу: теорія й практика // Віче. – 2015. – № 12. – С. 22–24.

Стаття надійшла до редакції 09.10.2015 р.

In this article we analyzed the problems of the decentralization of power in Ukraine in the context of building a democratic civil society. There was conducted a retrospective analysis of its development in European countries.

В статті аналізуються проблеми децентралізації влади в Україні в умовах розвитку демократического громадянського общества, аналізується її розвиток в європейських странах.

УДК 343.242.4

Тетяна Пономарьова,*здобувачка кафедри кримінального права та кримінології
Донецького юридичного інституту МВС України*

ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ВІД ПОКАРАННЯ З ПЕРЕДАЧЕЮ ПІД НАГЛЯД

У статті досліджується питання передачі неповнолітньої особи, звільненої від покарання під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, або під нагляд педагогічного чи трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їх прохання.

Ключові слова: нагляд, кримінально-виконавча політика, кримінальне процесуальне законодавство, Європейська спілка, міжнародне законодавство, примусові заходи виховного характеру, звільнення від покарання.

Кримінальне законодавство України на шляху до набуття членства у Європейській спільноті неодноразово піддавалося докорінним змінам. Перш за все це стосується санкцій окремих норм Особливої частини Кримінального кодексу (далі – КК) України. Однак Загальна частина закону досі залишається майже у первісному варіанті редакції, що в умовах сьогодення викликає спірні питання під час виконання основного завдання кримінального законодавства – забезпечення охорони інтересів суспільства та держави. Зазначена проблема не оминула й звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування з передачею особи під нагляд.

Оскільки сьогодні для України досягнення єдності національного та міжнародного права є пріоритетним напрямом розвитку держави, вважаємо за доцільне детальніше розглянути основні положення, що стосуються звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням зазначеного примусового заходу виховного впливу.

Окремі аспекти звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, у тому числі із застосуванням примусових заходів виховного характеру, розглядали в своїх наукових працях такі вчені, як В. Бурдін, О. Дашенко, А. Клевцов, Є. Назимко, Л. Палюх, О. Ямкова та інші, однак безпосередньо питанню звільнення неповнолітніх із передачею їх під нагляд науковці не приділяли уваги.

У Мінімальних стандартних правил ООН з питань відправлення правосуддя відносно неповнолітніх зазначено, що слід залучати добровольців, добровільні організації, місцеві установи й інші общинні служби з тим, щоб вони зробили свій дієвий внесок у перевиховання неповнолітніх у рамках громади та, наскільки це можливо, в рамках сім'ї (п. 25.1).

Такий підхід зумовлює необхідність орієнтації роботи з неповнолітніми правопорушниками на перевиховання. Для ефективного виконання вказівок компетентних органів влади співпраця з громадою має виключно важливе значення. Зокрема, добровольці та добровільні служби надають надзвичайно цінні послуги, проте на даний час їх можливості використовуються недостатньо.

Згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15.05.2006 р. № 2 неповнолітнього можна передати під нагляд педагогічного (за місцем навчання) чи трудового (за місцем роботи) колективу (за згодою цього колективу), а також під нагляд окремих громадян (на їх прохання). При цьому як педагогічний чи трудовий колектив, так і окремий громадянин мають бути спроможні здійснювати виховний вплив на неповнолітнього, постійно та належним чином контролювати його поведінку.

Строк нагляду, передбаченого п. 3 ч. 2 ст. 105 КК, суд встановлює з урахуванням конкретних обставин провадження та мети виправлення неповнолітнього. Виходячи з положень, викладених у постанові Пленуму, проблемним питанням, на нашу думку, є визначення органів, на які покладається контроль за виконанням зазначеного примусового заходу виховного характеру, та встановлення кола прав, обов'язків і вимог до осіб, під нагляд яких передається неповнолітній. Так, у Кримінально-виконавчому кодексі (далі – КВК) України зазначається, що для надання допомоги адміністрації виховної колонії в організації навчально-виховного процесу та зміцненні матеріально-технічної бази колонії, здійснення громадського контролю й оцінки рівня

дотримання прав людини, вирішення питань соціального захисту засуджених, трудового і побутового влаштування осіб, які звільняються, при виховних колоніях створюється піклувальна рада з представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій (ст. 149). Організація та діяльність піклувальної ради визначаються положенням, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

З метою підвищення ефективності виховного впливу на засуджених і надання допомоги адміністрації виховної колонії при відділеннях соціально-психологічної служби можуть створюватися батьківські комітети. Діяльність батьківського комітету визначається положенням, яке затверджує начальник виховної колонії. Однак у Положенні «Про спостережні комісії» від 01.04.2004 р. № 429 зазначено, що одним із завдань таких комісій є здійснення заходів соціального патронажу й організації виховної роботи з особами *умовно-достроково звільненими* від відбування покарання. Типовим Положенням «Про батьківський комітет при виховній колонії» від 09.01.2013 р. № 65/5 передбачено, що основним завданням батьківського комітету є залучення громадськості до участі у виправленні та ресоціалізації засуджених.

Згідно з КВК проведення індивідуально-профілактичної роботи із засудженими, звільненими від відбування покарання з випробуванням, за місцем проживання покладається на органи внутрішніх справ (ст. 163). До цієї роботи можуть залучатися працівники органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації. Таким чином, питання встановлення контролю щодо осіб, звільнених від відбування покарання із застосуванням досліджуваного нами примусового заходу виховного характеру, в межах зазначених положень не вирішується, як і у зазначених нормах КВК України. Таке положення справ достатньо негативно впливає на кримінально-правову та кримінально-виконавчу політику, адже відсутність нормативно-правового акта, або норми, які б визначали органи, що мають здійснювати контроль за особами, які взяли під нагляд неповнолітніх, а також права й обов'язки таких органів, сприятиме зростанню кількості випадків знущання над підлітками, розповсюдженню такого явища, як втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

Викладене свідчить, що обов'язок здійснення контролю слід покласти на кримінально-виконавчу службу, шляхом внесення до п. 18 ст. 18 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23.06.2005 р. № 2713-IV змін в частині зобов'язання здійснювати контроль за поведінкою осіб, не тільки звільнених від відбування покарання з випробуванням та умовно-дост-

роково, а й неповнолітніх, звільнених із застосуванням до них примусових заходів виховного характеру, та за особами, на яких покладено обов'язок нагляду за такими неповнолітніми.

До прав та обов'язків у зазначеній частині доцільно додати обов'язок перевірки осіб, яким доручено здійснювати нагляд, обов'язок регулярного відвідування неповнолітнього, право замінити особу, якій доручено здійснювати нагляд, у випадках жорстокого поведіння з підлітком, аморального способу життя, втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність тощо.

Інше проблемне питання – встановлення кола прав, обов'язків та умов, які висуваються до осіб, що здійснюють нагляд за неповнолітніми, та відповідно процесуальний порядок здійснення такого нагляду.

Згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15.05.2006 р. № 2 питання про передачу неповнолітнього під нагляд батьків або осіб, які їх замінюють, суд повинен вирішувати з урахуванням даних, що їх характеризують. Неприпустимо передавати неповнолітнього під нагляд батька чи матері, які позбавлені батьківських прав, а також батьків чи інших осіб, які через свою поведінку не здатні позитивно впливати на нього.

Слід зазначити, що в законі не передбачається обов'язкове отримання згоди батьків або осіб, які їх замінюють, на передачу їм неповнолітнього під нагляд, але суд має отримати таку згоду.

У Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК) України зазначається, що до неповнолітніх підозрюваних чи обвинувачених може застосовуватися передання їх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, – передання їх під нагляд адміністрації цієї установи (ст. 493).

Передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи полягає у взятті на себе будь-ким із зазначених осіб або представником адміністрації дитячої установи письмового зобов'язання забезпечити прибуття неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а також його належну поведінку.

Передання під нагляд батьків та інших осіб можливе лише за їх на це згодою та згодою неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого. Особа, яка взяла зобов'язання про нагляд, має право відмовитися від подальшого його виконання, заздалегідь про це повідомивши.

До передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд суд зо-

бов'язаний зібрати відомості про особу батьків, опікунів або піклувальників, їх стосунки з неповнолітнім і впевнитися у тому, що вони можуть належно здійснювати нагляд за неповнолітнім. При відібранні зобов'язання про взяття під нагляд батьки, опікуни, піклувальники, адміністрація дитячої установи попереджаються про характер підозри чи обвинувачення неповнолітнього і про їх відповідальність за порушення взятого на себе зобов'язання. При порушенні цього зобов'язання на батьків, опікунів і піклувальників накладається грошове стягнення від двох до п'яти розмірів мінімальної заробітної плати.

Питання передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи розглядається за клопотанням прокурора за правилами обрання запобіжного заходу або за клопотанням сторони захисту під час розгляду питання про обрання запобіжного заходу.

Таким чином, у кримінальному процесуальному законодавстві встановлюється обов'язок перевірки осіб, які здійснюватимуть нагляд за неповнолітнім, однак у КПК, як і в інших нормативно-правових актах, відсутній перелік прав та обов'язків, а також конкретизація стандартів, яким повинні такі особи відповідати.

Єдиним нормативно-правовим актом, в якому певною мірою викладені загальні положення щодо таких осіб, є Положення «Про громадських вихователів неповнолітніх» від 26.08.1967 р. № 284-VIII, згідно з яким громадськими вихователями можуть бути найбільш активні робітники, службовці, колгоспники, представники творчої інтелігенції, військовослужбовці, студенти, пенсіонери й інші громадяни, які за своїми діловими та моральними якостями здатні виконувати покладені на них обов'язки, мають необхідну загальноосвітню підготовку, життєвий досвід або досвід роботи з дітьми (за умови їх згоди взяти на себе обов'язки громадського вихователя). Однак це Положення, на нашу думку, застаріле та не відповідає сучасним законодавчим вимогам. Крім того, оскільки у ч. 4 ст. 105 КК України зазначено, що неповнолітньому може бути призначено вихователя, можна зробити висновок, що законодавець розділяє осіб, під нагляд яких може бути відданий неповнолітній, і спеціально призначеного йому вихователя, про якого йдеться у зазначеному положенні.

Таким чином, вважаємо за доцільне створити нормативно-правовий акт, в якому до умов, що висуваються до осіб, на яких покладено обов'язок здійснювати нагляд за неповнолітнім, звільненим від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру, необхідно віднести:

наявність вищої спеціальної (педагогічної) освіти, або проходження відповідних курсів. У Керівних принципах відносно дій в інтересах

дітей у системі кримінального правосуддя зазначено, що всі особи, які вступають у контакт із дітьми в системі кримінального правосуддя або виконують відповідні функції, повинні отримати освіту та підготовку з питань прав людини, принципів і положень Конвенції та інших стандартів і норм Організації Об'єднаних Націй у галузі правосуддя щодо неповнолітніх як невід'ємної складової частини програми підготовки (п. 24). До числа таких осіб відносяться співробітники поліції й інших правоохоронних органів; судді та магістрати, прокурори, адвокати й адміністратори; службовці в'язниць, інші професійні співробітники, які працюють в установах, де утримуються діти, позбавлені волі; співробітники системи охорони здоров'я, соціальні працівники, службовці силових структур із підтримки миру й інші професійні працівники, які займаються питаннями правосуддя відносно неповнолітніх.

На нашу думку, доцільно створити спеціальні курси для осіб, які здійснюють роботу з неповнолітніми засудженими, у тому числі звільненими від покарання. У спеціальній навчальній програмі для таких курсів може входити вивчення педагогіки та психології підлітка; нормативно-правової бази, що стосується неповнолітніх; ювенальної кримінології та риторики. Така програма сприятиме розширенню знань і навичок спілкування з підлітками, надасть можливість особі, якій доручено здійснювати нагляд, допомогти неповнолітньому злочинцю ресоціалізуватися та стати на шлях виправлення.

Наявність педагогічної освіти є доцільною з урахуванням того, що під час навчання студенти вивчають основні прийоми поведінки з дітьми та підлітками, методи правильного виходу з конфліктних ситуацій, що під час роботи з неповнолітніми злочинцями (підлітками, які за своєю сутністю вже є деморалізованими членами суспільства) має велике значення. Так, Т. Шанскова зазначає, що основним педагогічним завданням діяльності закладів соціальної реабілітації (на нашу думку, і осіб, які здійснюють нагляд) є процес перевиховання, при здійсненні якого необхідно виправляти попередній негативний життєвий досвід вихованця.

У процесі перевиховання застосовуються методи гальмування негативної активності (критика, силювання, соціальний вплив сформованого колективу); методи корекції свідомості особистості (переконавання, приклад, метод вибуху, бесіди); методи формування соціально значимої поведінки (режим, продуктивна праця, вправи, доручення та вимоги, метод переключення, реконструкції) та методи стимулювання соціально значимої поведінки (заохочення, показ перспективи, довіри, покарання, контроль);

наявність довідки про відсутність алкогольної, наркотичної залежності, постановки на відповідні обліки у минулому та про відсут-

ність судимості. Суд повинен упевнитися у тому, що особа не має будь-якої залежності та захворювань, які стали наслідком такої залежності, що особа, якій доручено здійснювати нагляд за неповнолітнім не вчинить злочинних дій, на які її підштовхне залежність і негативне минуле, не показуватиме підлітку негативний приклад, що заважатиме його виправленню;

наявність довідки з місця роботи, житла та відповідних житлових умов. Суд має впевнитися, що в особи, яка здійснює нагляд за неповнолітнім, немає підстав займатися злочинною діяльністю.

Особи, на яких покладено обов'язок здійснювати нагляд за неповнолітнім, звільненим від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру, мають право:

відмовитися від подальшого здійснення нагляду за неповнолітнім із обов'язком попередження відповідних органів. Надання особі, на яку покладено обов'язок нагляду за неповнолітнім, такого права забезпечує захист особистої безпеки неповнолітнього. За умови, якщо через певні обставини (зміна місця проживання, захворювання, звільнення з роботи тощо) особа більше не може здійснювати нагляд, вона безперешкодно, з відповідним мотивуванням може відмовитися від подальшого здійснення нагляду;

залучати до процесу виховання неповнолітніх кримінально-виконавчу службу та відповідних спеціалістів (нарколога, психолога). За умови, якщо стан фізичного та психічного здоров'я підлітка заважає проведенню з ним виховної роботи та процесу ресоціалізації, особа, яка здійснює нагляд, може залучити відповідних спеціалістів;

отримувати винагороду за проведення виховної роботи з неповнолітнім. Отримання винагороди стимулюватиме особу, яка здійснює нагляд, проводити виховну роботу на більш якісному рівні із застосуванням новітніх педагогічних методик та компенсуватиме кошти, які були витрачені в процесі виховання та ресоціалізації підлітка;

подавати клопотання до відповідних органів про дострокове зняття нагляду з неповнолітнього за умови його виправлення. Якщо своєю поведінкою та ставленням до процесу виховання, неповнолітній довів виправлення і бажання в подальшому вести нормальний спосіб життя, особа, яка здійснює нагляд, може клопотати про дострокове зняття з неповнолітнього примусового заходу виховного характеру;

подавати клопотання до відповідних органів про зміну виду звільнення від покарання на більш суворе. Якщо неповнолітній не піддається виховному впливу, продовжує вести аморальний спосіб життя, вживає алкогольні напої, наркотичні речовини тощо, особа, на яку покладено обов'язок здійснення нагляду за неповнолітнім може клопотати про зміну при-

мусового заходу виховного впливу на більш суворий, виду звільнення від покарання або взагалі про відміну звільнення від покарання.

Особи, які здійснюють нагляд за неповнолітнім, звільненим від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру, зобов'язані:

приділяти увагу виховній роботі з неповнолітнім. Виховну роботу з неповнолітнім доцільно, на нашу думку, проводити за рекомендаціями, наданими педагогом, який спеціалізувався на пенітенціарній педагогіці А. Макаренка [1].

Пропонуються такі методи: метод вибуху – під вибухом розуміється миттєве руйнування негативних якостей, негативних стереотипів поведінки у процесі бурхливих емоційних переживань. Цей метод передбачає доведення до межі конфлікту особистості та колективу та передбачає вибір особистості: або змінити себе, або стати аутсайдером у колективі; метод реконструкції – А. Макаренко вважав, що у процесі перевиховання разом із негативними якостями особистості не можна руйнувати позитивні. Він розумів реконструкцію як відбудову всього цінного, позитивного у характері та поведінці, виділив певні її етапи (вивчення особистості вихованця з метою визначення перспектив майбутнього розвитку; актуалізація та відновлення в характері позитивних якостей, які досі не виявляв неповнолітній, шляхом створення виховних ситуацій, вправ тощо; формування позитивних якостей, які швидко поєднуються з наявними позитивними якостями особистості; подолання опору вихованця виховному впливу, організації життєдіяльності вихованця таким чином, щоб на погані звички не залишалося часу); метод переключення, що базується на спрямуванні активності вихованця у соціально значиму сферу діяльності. Застосування запропонованих А. Макаренком методів перевиховання неповнолітніх злочинців сприятиме їх швидкій ресоціалізації та становленню на шлях виправлення;

стежити за фізичним і психічним здоров'ям неповнолітнього. Після звільнення від покарання підліток потребує особливого поводження та ставлення до себе, що зумовлено деструктивним впливом як інших неповнолітніх злочинців, так і установ, в яких він перебував до звільнення. Тому особливої уваги осіб, яким доручено здійснювати нагляд, потребує стан здоров'я неповнолітнього;

всіляко сприяти його виправленню та ресоціалізації. Ю. Герасимів вважає, що неповнолітні з високим рівнем усвідомлення своєї провини схвально сприймають своє покарання, позитивно ставляться до виконання всіх вимог вироку, на відміну від неповнолітніх злочинців із нижчим рівнем усвідомлення своєї вини [2]. А це вказує на те, що слід приділяти більше уваги роз'ясненню неправомірності вчинків, за які неповнолітні несуть по-

карання, тим злочинцям, які мають низький рівень усвідомлення провини та вважають своє покарання і примусові заходи несправедливими щодо своєї особи. При недостатньому психолого-педагогічному впливі у цих підлітків може сформуватися негативне ставлення до законодавчих установ, їх працівників, а також до працівників соціальних установ, що, як правило, призводить до проблем із ресоціалізацією. У зв'язку з цим соціальному педагогу, який здійснює виховний вплив на неповнолітнього злочинця, слід орієнтувати роботу на те, щоб виховати у підлітка відчуття поваги до закону та розуміння його не як засобу приниження гідності, а як регулятора поведінки і відносин між людьми. У процесі ресоціалізації потрібно здійснювати правове виховання засудженого, формувати у нього повагу до закону й усвідомлення важливості його дотримання. Слід звернути увагу неповнолітнього на те, що закон може не тільки карати, а й винагороджувати за певні дії за умови сумлінного виконання своїх обов'язків як громадянина держави. На основі цього у неповнолітнього потрібно сформувати вміння знаходити правомірне рішення при розв'язанні складних життєвих ситуацій;

за першою вимогою відповідної служби з'являтися для перевірки. Зазначений обов'язок сприятиме здійсненню повноцінного контролю відповідними органами за тим, щоб неповнолітній не піддавався катуванням або іншим насильницьким діям, сексуальній або іншій експлуатації, жорстокому поводженню, а також не був втягнутий у злочинну діяльність. Зазначене зведе також до мінімуму можливість торгівлі дітьми.

Висновки

Внесення запропонованих змін не тільки сприятиме посиленню контролю над особами, які здійснюватимуть нагляд за непов-

нолітнім, а й допоможуть створити для останнього найбільш сприятливі умови для перевиховання.

У коментарії до правила 18.1 Мінімальних стандартних правил ООН, які стосуються відправлення правосуддя відносно неповнолітніх, зазначено, що загальним є, насамперед, опора на громаду як на інструмент ефективного здійснення альтернативних рішень. Перевиховання із залученням громади є традиційною мірою, що має багато аспектів.

У правилі 18.2 вказується на важливу роль сім'ї, яка, відповідно до ст. 10.1 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, є природним і основним осередком суспільства. В рамках сім'ї батьки мають не тільки право, а й зобов'язані забезпечити догляд і нагляд за своїми дітьми. Тому відповідно до правила 18.2 розлучення дітей і батьків є крайнім заходом. До нього можна вдаватися лише у випадках, коли факти справи виправдовують цей серйозний крок (наприклад, жорстоке поводження з дітьми).

Таким чином, законодавець, із урахуванням зазначених змін, матиме змогу наблизити кримінальне та кримінально-виконавче законодавство України до вимог і рекомендацій, що викладені у міжнародних нормативно-правових актах із питань відправлення правосуддя відносно неповнолітніх, що сприятиме створенню в державі іміджу країни, гідної статусу члена Європейської спілки.

Список використаних джерел

1. Шанскова Т. И. Использование основ пенитенциарной педагогики А. С. Макаренко в процессе перевоспитания несовершеннолетних в современных условиях [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <chrome-extension://eprints.zu.edu.ua/>.

2. Герасимів Ю. В. Усвідомлення провини як умова успішної ресоціалізації умовно засудженого неповнолітнього // Вісник Житомир. ун-ту. – 2009. – Вип. 48. Педагогічні науки. – С. 64–67.

Стаття надійшла до редакції 15.12.2015 р.

The article is devoted to research questions of underaged's transfer under supervision, who are released from punishment with supervision of parents of replacing person, or under supervision of teaching staff or labor collective with his consent, and individual citizens upon request.

В статті досліджується питання передачі несовершеннолетнего, освобожденного от наказания, под надзор родителей или лиц их заменяющих, под надзор педагогического или трудового коллектива с его согласия, а также отдельных граждан по их просьбе.

УДК 343.971

Дмитро Бочарніков,канд. юрид. наук,
доцент Київського національного університету культури і мистецтв,**Віталій Радзієвський,**канд. культурології,
доцент Київського національного університету культури і мистецтв

СУБКУЛЬТУРОЛОГІЯ: правовий і культурологічний аспекти

У статті досліджуються питання субкультури в юридичному та культурно-історичному аспектах, зокрема, описані проблеми, пов'язані з субкультурою.

Ключові слова: субкультура, субкультура аномії, злочин, культура, історія, культурологія, кримінологія, право.

У науковому дискурсі, і не лише сучасної юридичної науки, особливе місце посідає проблема субкультур [1–8]. Питання субкультур, викликаючи науковий інтерес, постало спочатку міждисциплінарним, полідисциплінарним і міжгалузевим. Так, субкультура розглядалась у таких сферах, як культурологія (Ю. Бревнова, Н. Тищенко), історія (В. Кабо, В. Калашникова), психологія (Ю. Колягіна, В. Пирожков), кримінологія (Д. Виговський, О. Старков), соціологія (Г. Белоусова, О. Братухін), педагогіка (Ю. Лисенко, О. Михеєва), медицина (І. Обросов, Ю. Попов), філософія (А. Карманова, І. Сімонова), філологія (Р. Боднар, Я. Левчук), юриспруденція (О. Гуров, Д. Донських, мистецтвознавство (А. Артюх, Р. Михайлова), політологія (Ф. Діденко, О. Круглов), навіть економіка (П. Забелін, І. Саннікова, С. Бочаров), у технічних науках (Т. Подуфалова), в інших галузях. У першому десятиріччі ХХІ ст. термін «субкультура» почав поширюватися серед українських юристів (Д. Виговський, Д. Бочарніков), поступово був адаптований і міцно ввійшов у нашу науку. Слід наголосити на автономності, суверенності та монократності численних субкультур.

Мета цієї статті – констатувати наявність важливості субкультурології у полінаукових аспектах, необхідність її осмислення з позицій рефлексій юридичної науки.

Субкультури вивчало чимало науковців, у тому числі юристи. Серед них, зокрема, Ю. Александров, В. Анісімков, Ю. Антонян, О. Багреєва, Ю. Блохін, А. Бронніков, Д. Виговський, Д. Донських, В. Дрьомін, Ю. Дубягін,

І. Карпец, О. Костенко, В. Пирожков, В. Радзієвський, О. Старков, Ф. Сундуков, В. Туленов, Г. Хохряков, М. Шакірьянова, В. Шемякіна та інші. Вперше термін «субкультурологія» запропонувала у 2006 р. О. Змановська [3], яка сприяла розробленню й інтеграції наукового трикутника (юриспруденція–психологія – культурологія). Значний крок у цьому напрямі зробив і відомий юрист О. Старков [7].

Соціальна та культурна диференціації у суспільстві традиційно зумовлюють виникнення і розвиток численних субкультур. Поширення сучасних субкультур пов'язане з ускладненням структури суспільства та з його правовим, політичним, культурним, іншим багатоманіттям. Субкультура – це своєрідний сегмент культури, у якому є свої носії із своїми груповими (іноді персональними) особливостями (картини світу, цінності, ідеали, пріоритети, відповідні стилі життя, специфічна поведінка, набір атрибутів, символів тощо).

У науці термін «субкультура» починає вживатися у 20–30-ті роки ХХ ст. (хоча субкультури існували і набагато раніше), а поширюється це поняття у 60–70-ті роки нарівні з термінами «subterranean culture» (підземна культура) та «underground» (підпільна).

І. Сімонова та багато інших науковців схиляються до широкого розуміння субкультури [2–8]. Тому обсяг поняття «субкультура» у сучасній науці продовжує зростати, а в роботах більшості авторів розкриваються лише окремі аспекти цього феномена [4–6]. Так, А. Абдуллін, Г. Несветайлов і В. Моляко звертаються до «чорнобильської» субкультури. Це автономне, регіональне (в районі, постраждалому від аварії на ЧАЕС), цілісне

утворення всередині панівної культури, що відрізняється своїми звичаями, нормами, комплексами цінностей, своєрідним стилем життя та мислення носіїв. Естонські вчені (Т. Нійт та й інші) як субкультуру виділяють навіть типи публіки, яка «гуляє». Окремі дослідники розглядають субкультури любителів пива, дорожніх пробок, адептів різних див, «магнітофонну субкультуру» тощо, розширюючи межі поняття «субкультура» до неймовірних розмірів [4–6]. Спроба «осубкультурування» всього і всіх, розчиняючи культуру у субкультурах, має низку дискусійних положень. За подібної тенденції постає питання «пансубкультурології», проте ідея «пансубкультур» як найбільш впливових мінікультур у певному культурному полі логічна і не викликає заперечень.

Науково-технічна революція та стрімкі зміни людського буття (передусім у юридичній і соціогуманітарних площинах) призвели до «субкультурної революції» (І. Смірнов) «субкультурного вибуху» (Е. Тоффлер), навіть «субкультурного шоку». Адже, за нашими розрахунками, ареал поширення тільки провідних резонансних субкультур (пансубкультур) в Україні влітку 2015 р. охоплював не менше 30 % її громадян.

Поняття «субкультура» спочатку характеризувало явища, які сприймалися, по-перше, як некультурні, по-друге, як позакультурні. «Низька» культура протиставлялася «високій» (часто офіційній). Субкультурна концепція традиційно аналізує поведінку соціальної групи, іноді особи (Л. Аксеновська, В. Томілов, В. Радзівський та інші [4–8]), яка живе в умовах депривації, виробивши відмінні від загальноприйнятих цінності, норми та коди поведінки. Субкультура – це підкультура або культура у культурі, «суб'єктивна культура» чи «суб'єктна культура», тобто суб'єктивність її носіїв; по суті, у витоках вона може розглядатися як суб'єкт – субкультура. Більшість неформальних субкультур – це не лише нові споживацькі потреби, гіпертрофоване дозвілля, своєрідні релаксації, ілюзія щастя, квазіблагополуччя, розвиток специфічних (субкультурних) знань, умінь і навичок, пов'язаних із певним стилем, манерами (у тому числі спілкування), настроями тощо. Субкультуру ми розуміємо як створену у певній соціальній страті картину світу власних норм, цінностей, символів, стереотипів, мови, етикету, сприйняття тощо. Субкультури часто виникають тоді, коли у їх носіїв є свої корпоративні інтереси, а малі групи – частина будь-якого соціального організму.

Настав час затвердити у понятійно-категоріальному апараті права перспективний неологізм – термін «субкультурна особистість», «homo subculturatus», що має посісти

важливе місце в осмисленні духовної спрямованості сучасної людини. Але люди, зважаючи на їх особливості та неповторність, є людьми, а тому слід обережно вживати інваріанти «homo» – «homo ludens» (Й. Гейзінга), «homo intelligence» (Й. Масуда), «полісутьнісне homo» (В. Табачковський), homo «Reality» (Ю. Легенький), «хomo гностикус» (В. Сіверс), «людина що еволюціонує» (Х. Енрікес), «eHOMO» (А. Нариньяні), «Homo profugus» (А. Чупа), «своєрідної Homo Virtualis» чи «умовно Homo Absenus» (Є. Більченко), у тому числі «homo sapiens» (людина розумна), «homo faber» (людина, яка створює), «homo amans» (людина, яка любить), «homo paties» (людина, яка страждає), «homo divinus» (людина, яка роз'єднана сама у собі), «homo divinus» (людина довершена Божою природою) та інші («homo show», «homo player», «techo sapiens», «homo techno» тощо).

Субкультурологія, акумулюючи найрізноманітніші варіанти, проєкції та моделі субкультур, все потужніше поглинає субкультурорознавство (недосконалу модель конгломерату, набору, зібрання, суміші масиву субкультур), субкультурографію (сукупність досліджень літератури з проблем субкультур), субкультуропропедевтику (негрунтовне вивчення імовірних загроз деструктивних субкультур), субкультурократію (питання влади цінностей і стереотипів субкультур над їх адептами) та деонтологію субкультур (проблеми моралі та моральності у сферах буття субкультур). Дискусію викликає поняття (на юридичний кшталт, подібно до виразу «юридика») «субкультурика» як спрощена матриця субкультурології.

Особливого значення у правовому аспекті субкультурології набуває субкультурна тріада: входження (через свідомо-вольовий вибір), адаптація (ідеологія, картина світу, включаючи цінності, ідеали, групову мораль, переконання, стереотипи тощо) й існування (як спосіб і стиль життя), що особливо чітко репрезентується в основних резонансних субкультурах переважно через час, місце та простір.

Виникають нові субкультури й їх утворення, змінюється первинність і вторинність культурних форм. У правовому аспекті при дослідженні субкультур до уподобань, намірів, мотивів, мотивацій, бажань, орієнтирів, векторів, пріоритетів тощо (суб'єктивний бік) мають додаватися об'єктивні фактори у вигляді не лише конкретно-історичних умов, «вдалого часу та місця», «потрібних» людей, «духу» часу, збігу обставин, захоплюючих мелодій тощо (об'єктивний бік).

Надбудову неможна плутати з базисом, а причини з наслідками. Трансформації не відбуваються на порожньому місці, а субкульту-

тури не виникають із нічого. Щоб стати палким adeptом спорту, кіно, музики тощо (реципієнтом субкультури) потрібні умови, причини, обставини, мають бути внутрішні (суб'єктивні) та зовнішні (об'єктивні) чинники. Крім суб'єкта (носія чи реципієнта субкультури) й об'єкта (сама субкультура як явище) мають бути суб'єктивна та об'єктивна сторони субкультурного вибору. Спірними, але такими, що заслуговують на увагу, є надсуб'єктивні (генетичні, біологічні, інші позасоціокультурні, внутрішні передумови), надоб'єктивні (заделегіть визначені умови та середовище, впливи «згори», фатальні казуси, обставини непереборної сили тощо) чинники, предсуб'єктивний бік (схильності, навіювання, перед- і надманипуляції тощо) і предоб'єктивний (збіг обставин, рокові умови, тенденції соціокультурного розвитку тощо) бік. Ідеться про вісім складових, які важливі при визначенні складу та суті конкретної субкультури.

До певної міри ці чинники можна екстраполувати на різні культури, навіть національні, і не лише у контексті етнокультурології. З проблемою національної культури пов'язана і проблема нації. Титульна нація й її права (у тому числі культурні) заслуговують на особливу увагу. Україна й українці мають подавати себе у родині європейських народів не як другорядна держава та нація, а як унікальна європейська країна, неповторна співуча, красива, духовно багата нація. Ми маємо любити, поважати і шанувати себе, тоді й інші нас любитимуть, поважатимуть і шануватимуть. Тоді не лише молодь, а й підлітки, навіть діти будуть пишатися тим, що вони українці, діти великої та славної країни – України, нащадки Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха, Богдана Хмельницького, Івана Сірка та мільйонів славетних наших національних героїв різних часів, славетні сини і доньки єдиної та неподільної Української держави.

Ми маємо щиро вірити, що за працюютою, великою та незалежною Україною велике європейське і світове майбутнє. Необхідно любити, плекати, боронити та пропагувати Богом нам дану неньку Україну. Наша земля, славна свята Україна, єдина, особлива, квітуча та неповторна. Отже, рушаймо вперед із вірою, надією та любов'ю до щасливого майбутнього, рушаймо з Україною в серці. Рухатись від егоцентризму до ексцентризму, співвідносячи не все навколо із собою, а себе з усім навколо, передусім із нацією, державою. Необхідно виокремити та рекомендувати (можливо навіть на законодавчому рівні) літературу (перелік необхідних книг), фільмів, а ширше – творів мистецтва та культури, які слід ввести як загальнообов'язкові у різні

навчальні заклади (від дитячих до академічних установ, у тому числі всіх освітніх і виховних закладів, навіть у системі виконання покарання). Для розвитку нової європейської соборної української нації (не лише етнічної чи політичної, а духовно консолідованої, юридично грамотної, національно свідомої та глибокопатріотичної) важливе значення має державна підтримка.

У цьому контексті важливо, як ідентифікує себе сама людина. Велике значення має первинна ідентифікація, самоідентифікація та самовизначення у вільному виборі. Якщо, у першу чергу, людина належить до якоїсь субкультури та визнає себе належною до неї («по-перше, я панк, а потім все інше» або «я – хіпі, а потім я юрист, я чоловік, мені 25 років, ще я українець тощо»), то це одне. Зовсім інше, коли в основі лежить патріотизм, самовідданість і любов до України. Як правило, будь-яка доросла людина об'єктивно є носієм не однієї, а ряду субкультур (вікової, статеві, національної, професійної тощо), проте в основі цієї субкультурної «багатовекторності» має бути щира любов до своєї Вітчизни, до рідної України.

Продемонструємо викладене на конкретному прикладі. Сьогодні особливою небезпечкою для єдності та неподільності України є сепаратизм як актуальна деструкція. Сепаратизм часто постає як дієва загроза національній безпеці.

Нелюбов, неповага, навіть несприйняття та байдужість до всього українського (традицій, цінностей, звичаїв, мови тощо, а ширше – до України, української культури, до нашого правового поля) мають не просто бути свідченням належності до маргіналітету та криміналу, а й викликати у нашого народу загальну огиду, відразу, несприйняття. Розвиток світового сепаратизму, який може бути (а часто й є) правопорушенням і навіть злочином, є актом аморальності, ознакою безкультур'я та гріхом проти любові (у християнських стереотипах), оскільки призводить до ворожнечі, розколу та ненависті. Це не лише українська проблема, а значна європейська та всесвітня реальність, яка негативно впливає на державні, правові та культурні системи, руйнуючи їх єдність, узгодженість. Сепаратизм не є однорідним. При кваліфікації його небезпеки важливо визначити низку параметрів. Перш за все необхідно знати якою мірою й якими засобами він пропагується: таємно чи відкрито, агресивно чи ні, з застосуванням сили (особливо зі зброєю)? Чи регулярно використовується агітація та пропаганда? Яка її мета, мотиви? Які наміри мають вороги єдиної та неподільної Української держави? Наскільки дієвою та значною є небезпека їх діяльності?

На окреме глибоке дослідження заслуговує проблема квазісепаратизму, який іноді плутають із іншими негативними (у сьогодинішніх реаліях України) явищами (нацифізмом, панславізмом, ідеями «руського світу» у контексті поглинання України тощо). Проте і сьогодні не можна розглядати всіх росіян як ворогів, тим більше, що всі протистояння закінчуються порозуміннями, а війни – миром.

Одним із прикладів протистояння субкультури сепаратистів є субкультура АТО (у В. Бурлакової «субкультура війни» [2]). Наведемо деякі показники, що характеризують цю новітню субкультуру. Специфічна атрибутика в одязі, жаргон, певна кастовість, свій кодекс честі до традицій, пісень, забобонів. У В. Бурлакової є чимало загальних спостережень. Так, обереги: «Їх кожен обирає на свій смак. Справа в раптовій прив'язаності до дрібничок: браслета на руці, амулета на шиї, улюбленої вишиванки, м'якої іграшки чи хрестика в «розгрозці»... Інша непорушна традиція – третій тост. П'ється він зовсім не за кохання, як у мирному житті, а за полегших» [2]. Це, як і багато інших, ще афганська традиція. З'явилася мода на четвертий тост: «Вип'ємо четвертий, щоб за нас не пили третій». На нашу думку, ці особливості (якщо вони пов'язані з горілкою чи іншими міцними напоями) не є конструктивними, адже алкоголь негативно впливає на особу, а у військових ситуаціях може стати додатковою небезпекою для життя та здоров'я.

Ми давно обстоюємо думку про те, що на будь-якому святковому заході слід піднімати другий тост за нашу рідну, щиру та доброзичливу Батьківщину, за нашу рідну неньку, за Україну, але ми проти випивки на війні. Якщо на відзначенні якоїсь події (весілля, день народження тощо) перший тост має бути за винуватців (молодят, іменинника тощо), а третій тост традиційно за жінок, то другий тост слід проголошувати за нашу Вітчизну. Адже логічно те, що потрібні любов, шана та повага до нашої славної України, до нашої нації. Зрозуміло, що у деяких випадках, передусім на таких святах, як День Незалежності тощо, і перший, і другий тост може бути (але все має бути розумно) за державу. В інших державних святах (День Конституції тощо) також слід наголошувати на важливості державотворення та розбудови правової європейської соборної Української держави. Також важливим є на будь-яких святкових заходах виконання Гімну, народних і патріотичних пісень.

В. Бурлакова зазначає, що «популярні в зоні АТО українські пісні, зокрема повстанські. Часто чути сьогодинішні патріотичні та тематичні пісні – від розтиражованої «Повертайся живим» до «Добровольців Божої

чоти» Олексія Бика чи «Народної війни». «Тіні Сонця». Можна почути навіть україносподіваний трек «Donbass» андеграундного гурту Dakh Daughters» [2]. Не дивно, що десятки пісень в АТО російськомовні. Проте вчорашні близькі – сьогодні супротивники: як співає Б. Севаст'янов «тепер вчорашній брат – это враг у ворот...». Окремо стоять майданівська «Воины света» та «Гарри» гурту Brutto. Водночас «ніде правди діти, на нашій війні дуже багато не просто російськомовної, а саме російської військової музики. Це не тільки нейтральні в нинішніх обставинах «Голубые береты» з піснями про Афган, а й тонкий жіночий голосок, що співає про важкі будні ГРУ: «Военная разведка, ошибки крайне редки...». Або ж російський реп про ту ж таки розвідку: «...Чтобы остаться человеком, не летучей мышью, и яро жаждать не боя, а меж боями затишья». Імовірно, це слухають по обидва боки лінії зіткнення» [2].

Некоректно, незважаючи на певну поведінку й зовнішню схожість, порівнювати повною мірою (доречно більше протиставляти) носіїв субкультур АТО і сепаратистів. Тим більше, що особливо небезпечні такі прояви, як українофобія, сепаратизмофілія, екстремізм, аморальність, маргінальність, фанатизм, войовнича територіальна й інша нетерпимість, антисемітизм, жорстокість і ультрарадикалізм, відсутність конструктивного україноцентризму та зневага до найкращих надбань нашого права, державотворення, традиційної культури. Носії різних субкультур в Україні не повинні мати неукраїнські (а тим більше антиукраїнські) відтінки; патріотизм – це основа національної ідеї, державної доктрини і нової парадигми українського розвитку. Це важливо навіть для захисту субкультурних прав.

Все частіше у наш лексикон входять слова з зони АТО, наприклад: крайній (останній) двохсотий (вбитий, загиблий), трьохсотий (поранений), чотирьохсотий (імітує контузію, психічне захворювання тощо, аби його забрали з передової). Г. Білоусова зазначала, що субкультура через свої знаки та символи уповодляє поведінкою людини, а «практика «ідеологічних» шевронів, розміщених поряд зі звичними шевронами бригади або батальйону, групою крові тощо також набула великого поширення» [2]. Першим шевроном був «Укроп» (автор А. Єрмоленко), який «міг носити кожен борець (на відміну від, наприклад, шевронів «Кіборг» і «Батальйон спеціального призначення «Кіборг» – вони тільки для бійців, що були в Донецькому аеропорту, шевронів із назвами позицій, креативних «додаткових» шевронів окремих підрозділів тощо). Сьогодні популярних патріотичних нашивок на Сході побільшало. Тут і скелети з

перехрещеними кістками та козацьким чубом на черепку, і галицькі левики, і червоночорні прапори, і «Крим наш», і «ПТН ПНХ», і іронічні «Київська хунта», «Рабовласник», або «Каратель»» [2]. Субкультури АТО і сепаратистів – чергове підтвердження потенціалу субкультурології, важливості розвитку позитивних (патріотичних тощо) субкультур.

Співвідношення субкультури і правового поля, соціуму, його культури значною мірою залежить від тих ідеологем, які несе у собі ядро даної субкультури. Це важливо з різних ракурсів, у тому числі з точки зору правового та культурологічного аспектів.

Поняття «субкультура» майже тридцять років тому ми запозичили (із значним відставанням через особливості радянської системи) на Заході. Сьогодні ж, спираючись на передовий західний (переважно європейський, частково американський) досвід, ми маємо будувати велику, неподільну, єдину, соборну європейську Україну, де пануватимуть демократія, гласність, плюралізм, патріотизм, взаємна повага, любов і загальнолюдські права та свободи.

Висновки

Зміна державного режиму (перехід від тоталітаризму до демократії), владних еліт (кланово-бандицьких до народно-патріотичних) і ментальної парадигми (від корупційної моделі з непрозорими схемами до правової держави та відкритого громадянського суспільства) потребує нових проєктів, щирих пошуків, конструктивних рішень. Нагальною потребою сьогодення є зростання значення та ролі українців у світовій культурі. Методологія поширення патріотичних знань серед сучасної української молоді потребує свого втілення на конкретних правових і культурноісторичних прикладах. Україна – є унікальним феноменом з багатою та жи-

воносною правовою і соціокультурною реальністю.

На нашу думку, юристи мають більше уваги приділяти субкультурам. Так, доречною повинна стати ініціатива із запровадження культурної поліції або поліції (з) культури, серед завдань якої – протидія негативним явищам у вітчизняному культурному ареалі, передусім сумнівним субкультурам, у тому числі їх деструктивним проявам (субкультура сепаратистів тощо). Тому при аналізі місця субкультурології у правознавстві існує значне поле для досліджень. Іншими словами, комплексне і системне, об'єктивне, всебічне та ґрунтовне наукове дослідження субкультур, передусім їх кримінологічне, історичне і культурологічне осмислення, має стати надійною запорукою поліпшення криміногенної ситуації в нашій єдиній, соборній, неподільній, вільній, молодій патріотичній, європейській, правовій, незалежній Українській державі.

Список використаних джерел

1. Бочарніков Д. І. Суспільний та державний лад Київської Русі в історичній спадщині М. Грушевського: дис. ... канд. юрид. наук. – К., 1999. – 184 с.
2. Бурлакова В. Субкультура війни // «Український тиждень». – 2015. – № 33.
3. Змановская Е. В. Психология девиантного поведения (структурно-динамический подход): дис. ... д-ра психол. наук. – СПб., 2006. – 450 с.
4. Радзівєвський В. О. Базові резонансні субкультури сучасної України. – К., 2014. – 664 с.
5. Радзівєвський В. О. Про теорію та історію субкультур: нариси до субкультурології. – К., 2013. – 276 с.
6. Радзівєвський В. О. Нотатки з субкультури анонії. – К., 2012. – 368 с.
7. Старков О. В. Криминальная субкультура. – М., 2010. – 240 с.
8. Шакун В. І. Суспільство і злочинність. – К., 2003. – 784 с.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2015 р.

In the paper some issues of subculture are analyzed in the legal, the historical and culturological aspects. In particular, are described the problems which are connected with subculturein.

В статтє исследуются вопросы субкультуры в юридическом и культурно-историческом аспектах, в частности, описаны проблемы, связанные с субкультурой.

